

*Нэг лордты палатаг илтгэг хорз гэгдсэн у,
мэрдты бэгсты цард кэй ис, уымгэн.*
АНГЛИСАГ БАЗЫРДЖЫН НЫХАС

МАХ ДУГ

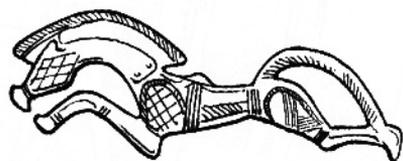

6

2008

Фæндаггон фæллад уадзгæйæ.

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств.секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,

Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,

Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2008

МАХ ДУГ

6
'08

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

РЕСПУБЛИКÆ ЦÆГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ЦÆДИСЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор – ХЪОДЗАТЫ Æхсар

Редакци

Бæрзон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поэзи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,

КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,

НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2008

НОМЫРЫ ИС:**ТЕДЕТЫ ГЕОРГИ: 70 АЗЫ**

<i>ТЕДЕТЫ Георги. Дыууæ радзырды</i>	5
<i>ХÆМЫЦАТЫ Албег. Уды хъуырдухæн. Æмдзæвгæтæ</i>	33
<i>ХЪАЙТТАТЫ Сергей. Мад æнхъæлмæ каст... Пьесæ</i>	43
<i>ДЫГЪУЫЗТЫ Тенгиз. Æмдзæвгæтæ</i>	69
<i>ГУСАЛТЫ Барис. Дур. Новеллæ</i>	73
<i>ХОЗИТЫ Макар. Сабитæн. Æмдзæвгæтæ</i>	98

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

<i>Аргъæуттæ, зарджытæ, таурæгъ</i>	100
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	108

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

<i>МУРАСТЫ Эльбрус. Мæ зæрдæйæн йæ цæвд ирон у...</i>	120
<i>ГУСАТЫ Беллæ. Дзаболаты Хазбийы лирикайы аивадон æууæлтæ</i>	134

АХУЫРГÆНÆГÆН ÆХХУЫСÆН

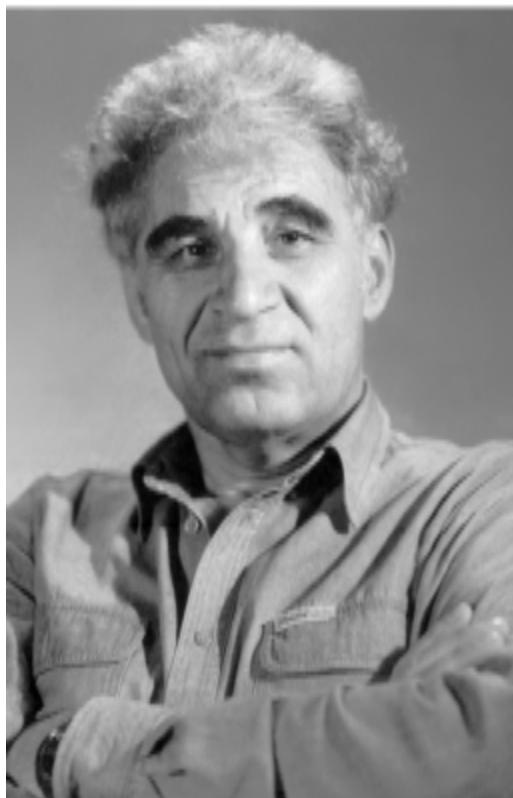
<i>АЙЛАРТЫ Зарæ. Æмдзæвгæ ахуыр кæныны методикæ</i>	138
<i>ЦОПАНТЫ Ритæ, ГАППУАТЫ Марина. Эпитет: йæ мидис æмæ хæстæ</i>	143

АРВИСТОН

ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ	160
------------------------------	-----

*Журналы авторы хъуыдытимæ редакци
алкæд разы нæ вæййы*

ТЕДЕТЫ ГЕОРГИ: 70 АЗЫ

ДЫУУÆ РАДЗЫРДЫ ФÆСМОН

зæронд лæг дæн, зæронд зæгъгæ, бынтон хæлддзаг. Ацы радзырд чи бакæса, уыдон мыл хуудзысты, ома зæрондæй ма цытæ фыссы. Фæлæ æрыгонæй зæрдæхæлд цæмæй фæдæн, уый ма абон дæр нæ рох кæны æмæ, кæд ацы радзырд бакæсгæйæ, ахæм рæдыд ничиуал æр-уадзид йæхиуыл.

Чи зоны, æмæ мæм ма рæдыд афтæ тынг нæ бахъардтаид, ирон куынае уаин æмæ нæм афоныл хъуыддаг нæ бакæнын хуиднаг куынае кæсид, уæд. Æмæ æз дæр, фыдæлтæй нын цы баззад æмæ нæм стыр кадджын æгъдауыл нымад цы у, уый нæ сæххæст кодтон йæ цæфыл.

Мах, ирæттæ иу хъуыддаджы цыдæр æнахуыр адæмыхатт стæм. Цы зæххыл цæрæм, уым бирæ нæ фæразæм. Афтæ нæм кæсы, цыма уæларвон стæм. Кæддæр уым цардыстæм, цыдæр æнæныббаргæ æвзæрдзинад ракодтам, æмæ нæ уырдыгæй фæсырдæуыд. Ныр зæххыл цæрын нæ фæразæм, фæстæмæ нæ уæларвтæм стæхын фæнды.

Зæххыл кæмфæнды куы цæрæм, уæддæр нæм афтæ кæсы цыма дыууæ станцæйы астæу поезды бадæм, æмæ та нæ тагъд нæ быууæттæ ивыны сæр бахъæудзæн. Уымæ гæсгæ нæ æрыгонæй нæ сæнттæ зæххы къорийы алы рæтты балæууын кæнынц.

Куы базæронд вæййæм, нæ тугдадзинты туг æргъæфсын куы байдайы, уæд та тырнæм нæ фыдæлты зæхмæ. Ахæм уавæры вæййынц æмæ сæ райгуырæн зæхмæ тырнынц канд хуымæтæг адæм нæ, фæлæ нæ хъуыстгонд хæстон хъæбатыртæ æмæ ахуыргæндтæ дæр.

Куыд зонæм, афтæмæй ирæттæй иуы дæр кæйдæр зæххыл амæлын нæ фæнды, алчи дæр йæхи фæндиаг уæд, фæлæ куы амæла, уæд та йын йæ мард Ирыстоныл хъуамæ сæмбæлын кæной. Ацы фæтк царды афтæ ныффидар æмæ иунæг ирон лæг дæр йæ хæстæджы искæй зæххыл ныгæнын йæ сæрмæ не 'рхæсдзæн. Уыцы миниуæг дæр сын æвæццæгæн, сæхи уæларвон цæрджытæ æнхъæл кæй уыдысты, уымæ баст у. Алкæмæн дæр йæ райгуырæн хæдзар дзæнæты хуызæн свæййы, бирæ рæстæг искуыты куы фæрахау-бахуу кæны, афтæмæй йæм куы 'рбаздæхы, уæд.

Ме 'рыгон бонты йæ мæхиуыл бавзæрстон. Æз хуымæтæг адæм, хъæбатыртæ æмæ ахуыргæндты кой дзæгъæлы не скодтон.

Иу рæстæджы иттæг хорз бакуыстон мæхи æрхъуыдыгонд фæлварæныл. Иуахæмы равзæрстон гравитацийы миниуджытæ, æмæ физиктæй бирæтæ мæ ныхмæ радзырдтой, бæстæ загъд-замана скодтой. Раст зæгъгæйæ, мæ фарс чи рахæцыд, ахæмтæ дæр дзы уыд.

Мæ фарсхæцджыты нымæц уæлдай тынгдæр фæфылдæр, америкаг ахуыргонд Беркс стыр фæлварæн куы скодта гравитацион уылæнтæ ахсыны хъуыддаджы, уæд. Æз дæр ма йын мæ хъуыдытæй иу-цалдæр куы загътон, уæд йæ цинæн кæрон нал уыд æмæ мæ йæхицæн æххуысгæнæг, уынаффæгæнæгæй баурæдта. Мæн æрхъуыдыы фæрцы йæ фæлварæн рауади хуымæтæг æмæ бирæ асламдæр. Ацы наукон куыстытæ кæй фæрцы кодтам, ома сын æхца чи фыста, уый уыди Пенсильванийы университет. Фæстæдæр æз ацы темæйыл бахъахъхъæдтон наукæты докторы ном æмæ куыстон уыцы университеты.

Уымæй уæлаемæ ма æз уыдтæн спутничы фæрцы астрофизикон зонæдты иртасæн куыстыты программæ саразджытæй иу. Фыццаг хатт мах раргом кодтам æмæ зонады бындурыл ныффидар кодтам бæрзонд электрон тыхы змæлд. Нæ фæлварæнтæ кæй фæрæстмæ сты, æз ууыл æппындæр дызæрдзыг нæ кæнын, стыр куыст бакодтам æмæ стыр уæлахицæстæм.

Мæхицæй æппæлыны тыххæй, кæнæ искæй дисы бафтауыны охыл сæ нæ дзурын, фæлæ мæ цæмæй хуыздæр бамбарат.

Кæйдæр бæстæйы цыфæнды сгуыхт куы фæкæнай, ахуыры бæрзæндтæм куы схизай, цыфæнды кад дын куы кæной, уæддæр иудадзыгдæр дæ зæрдæ æхсайдзæн, æппæты фыццаг рухс кæм фæдтай, уыцы къонамæ. Мæнæ, мæргътæ хъарм бæстæмæ тæхыныл куыд фæцахуыр ваййынц, афтæ.

Мæ цард арвыстон иунæгæй, мæ наукон куыстæй мæ бинонты хъуыддаг бакæнынмæ нæ равдæлди.

Хъарм хæринаг, æфснайгæ æмæ мын æхсгæ кодта, мæ ныййарæг мады хуызæн фæлмæн, зæрдæхæлар сылгоймаг.

Кæддæриддæр афтæ хъуыды кодтон, цыма, цыдæриддæр аразын, уыдон цæмæй амондджын он, уый тыххæй кæнын. Мæ амондта мæм разæй æнхъæлмæ кæсы... Царды фæрæзтæ куы самал кæнон, уæд бинонты хъуыддаг дæр бакæндзынæн. Мæ зæрдæ-иу æхсызгон катый бакодта, мæ сурхид-иу акалд чындзæхсæвы коймæ. Ме 'рыгон бонты мæм афтæ каст, мæнæ хуссарæй цы мæргътæ æрбатæхы, уыдонæн ахстæттæ куыд бацæттæ кæнынц, кæм æрфысым кæндзысты, зæгъгæ, мæн дæр мæхи афтæ бацæттæ кæнын хъæуы, кæй æрхæссон, уымæн йæ «ахстон» йæ зæрдæмæ куыд фæцæуа, цæмæй цæра, уый фаг мæм алцыдæр цæмæй уа.

Канд æз нæ хъуыды кодтон афтæ. Мæ зонгæтæн сæ фылдæр амонды кой кодтой ивгъуыд афоны, кæнæ та æнхъæлмæ кастысты йе 'рцæуынмæ. Нырыккон афоны сæ йæхи амондджын ничи хуыдта. Хъæздыгæй, мæгуыр цæрæгæй иууылдæр фидæны амондмæ бæллыдысты.

Раст зæгъын хъæуы, мæ алыварс цы сылгоймæгтæ уыдис, уыдоны æхсæн дæр уыди зондджынтæ, рæсугъдтæ. Уæдæ дзы кæй зæрдæмæ цыдтæн, ахæмтæ дæр разындаид. Тæргæйттæ дæр ма-иу фесты, сæ хорз зæрдæйы ахаст сын кæй ницæмæ дарын, уый тыххæй. Ме 'дылы зондæй-иу алкæмæ дæр исты фау æрхастон мæхимидæг, æмæ мæнæ бындз хæлуарæджы тынты куы бахауа, уыйау кастæн мæхимæ.

Сылгоймæгтæ мæ цыма, стыр ахуыргонд кæй дæн, бирæ сгуыхт-дзинæдтæ мæм кæй ис, кæнæ мын хорз кад кæй ис мæ куысты, уый тыххæй уарзынц, афтæ-иу æнхъæлдтон, кæд цæстуарзон æмæ фæлмæнзæрдæ уыдтæн, уæддæр сæ никауыл баууæндыдтæн æмæ сæ мæхицæн бинойнагæн никай равзæрстон...

Азтæ сæ куыст кодтой, рæстæг дугъон бæхау атахт, фæзæронд кæнын æмæ мæ хъуыдыы кæрон дæр нал ис бинонты хъуыддаг бакæнын, фæлæ...

Мæскуыйаг сабыр изæр мæ уаты гом рудзынгæй кастæн уынгмæ. Ныр иу-æхсæз азы бæрц ногæй ницæуылуал кусын, мæ зонд ахæм сыгъдæг цыма нал у, стæй мæ раздæры хуызæн истæмæ тырнын дæр цыма нал фæнды, мæхицæн ма æнцад-æнцойæ цыдæртæ архайын, цæмæй мæхимæ хъусыныл ма фæуон æмæ бынтон æгуыстæй ма баззайон.

Бафæлладтæн, ноджы райсомæй нырмæ цыдæр æнæфæразгæ дæн, мæ сæры алыхуызон хъуыдытæ ленчытæ кæнынц. Æрымысыдтæн мæ сывæллоны бонтæ, мæ зæрдæ чысыл барухс. Æрфæндыди мæ нæхимæ Ирыстонмæ. Мæхи сайынвæнд скодтон, цæй æмæ ахæм хъуыды мæхицæй фæсурон, æмæ æндæр истытæ ауайа мæ цæстытыл, зæгъгæ.

Хур аныгуылд, фæлæ ма рухс уыди, хуры тынты фæстаг тæмæн сæмбæлди, мæ хæдзарæй сæдæ метры бæрц æддæдæр цы аргъуан уыди, уый сæр æмæ сыгъдæг сызгъæринау цæхæртæ скалдта.

Дардæй мæм хъуыст егъау горæты тыхджын уынар, мæ зæрдыл та æрбалæууыд нæ хъæуы сабырдзинад, сусхъæд бæлæсты дидинджыты хæрдæф, сывæллæтты хъæлдзæг хъæлæба, зонгæты хъæлæстæ — зæрдæйæн æхцон уынартæ. Фæндыди мæ, мæ цуры хионтæй исчи куы февзæрид æмæ мын исты ныфсы ныхæстæ куы акæнид, уый.

Уалынмæ дынджыр морæхуыз хъæндил æрбатахт, рудзынджы фæлгæтыл йæхи сцафта, фæуæлгоммæ, тæрхæгмæ æрхауд æмæ йæ лыстæг къæхтæ атил-атил кæны, архайы фæфæлдæхыныл. Хъæндилмæ кæсгæйæ бамбæрстон: мæ риуы цыдæр ссыгъди, æрбатавд дæн, мæ зæрдæйыл цыдæр æнахуыр уылæн æрбакалди, ныхъхъæрзыдтон.

Ногæй та мæ цæстытыл ауади мæ райгуыраен хъæу, ныр къорд азы кæй нал федтон, уыцы хъæу. Хъæуы фарсмæ та — æнахуыр æмдымбыл Мæнаргъыты хох. Мæнмæ афтæ кæсы, уыцы хох-обау адæм сæхæдæг сарæзтой, йæ бæрзæнд фондз æмæ ссæдз метры бæрц уыд, йæ алыварс сыджыт быру. Фыдæлтыккон обау чи зоны скифтæ æмæ сæрмæтты заманæй нырмæ лæууы. Йæ фæхстæ æмæ къуылдымты мæнаргъыйы къутæртæ кæрæдзи æддæг-мидæг ауадысты æмæ се 'хсæнты обауы сæрмæ схизын стыр хъиамæт уыд. Фæлæ уый хыгъд суанг фæззæгмæ сывæллæтты æфсæстой хæрзад дыргътæй.

Афтæ мæм кæсы, ацы обау аразджытæ бирæ сыджыт ныккалдтой, слæгъз æй кодтой, стæй та йын йæ сæрыл ногæй сыджыт

ныккалдтой къаддæр зиллачы, бинаг обауы бындурæй къаддæр, æмæ уæллаг обау афтæ зынди, цыма цæрæн хæдзармæ сæрдыгон мæнг агъуыст бафтыдтой — цæджындзтыл цар авæрдтой дыууæ, дыууæ æмæ æрдæг метры.

Фæзы хъæуы цæрæг адæмæн ацы обау уыди хохы хуызæн. Æмæ нæм хæзнайыл нымадау уыд. Йæ цурмæ-иу куы бацыдыстæм, уæд нæ-иу фæндыди исты хуызы йæ сæрма схизын æмæ уырдыгæй алыварстæм афæлгæсын.

Цыдæр æхсызгондзинад бавзæрстон, нæ хъæуы фæлгонц мæ цæстытыл куы ауад, уæд, фæлæ æвиппайды мæ зæрдæ дæр срыст, уал азы уыцы хæзнатæй æнæхай кæй фæдæн, уый тыххæй.

Мæ зæронд, уазал, æвæгæсæг зæрдæмæ рухсы цъыртг æрбакæст, æхсызгон, сыгъдæг хъуыдытæ мæм арф æмбæхст кæцæйдæр куы æрбалæгæрстой, æмæ мыл фырцинæй ризæг бахæцыд. Уый æнхъæл ма чи уыд, æмæ мæ зæрдæ истæмæй барухс уыдзæн.

Æнхъæлмæ кæсын райдыдтон зæрдæуынгæгæй.. Хъарм æмæ æхцон уылæн æнхъæвзы мæ риуы..

Чи зоны, мæ бынаты поэт куы уыдаид, уæд диссаджы фæлгонц сарæзтаид.. Æрыгон æмæ фидар куы уыдтæн, уæддæр нозт мæ дзымæ нукуы хастон, ныр бавдæлдтæн æмæ карз сæнæй мæхи хорз фæдтон..

Нырмæ æфснайдæй цы дзаума лæууыди, бинонтæ табу кæмæн кодтой, фæлæ æвналын кæмæ нæ уændыдысты, ахæм хæзна цыма æвиппайды сæрттывта — цы рыджы фæлм ыл æрбадт, уый йын асæрфтауыд.

Æмæ, чи зоны, афтæ дæр уыд. Мæ алцызонаг зæрдæ барæй йæхи ницызонæг скодта, æмæ ацал-ауал азы, зынаргъ ын цы райгуыраен хъæу уыд, ууыл нукуы ахъуыды кодта.

Мæ тыхст хъуыдытæ мæ мæ бынатæй сыстын кодтой æмæ уаты дыууæрдæм рацу-бацуыыл схæцыдтæн.

Рац-бац кодтон, фæлæ мæ фыртыхстæй уынгæ ницы кодтон. Мæхи стъолы тигъмæ бахастон æмæ йæ мæ уæрагæй сцавтон, уæраджы рыстæй мæ цæстытæ атартæ сты, мæхи скъуырдон. Ноджы ма стъолæй расхъиудта зынаргъ вазæ æмæ ныццæхх. Мæ фырмæстæй цы кодтаин, уый нал зыдтон, скæуынмæ мæ бирæ нал хъуыди.

Зæрдæрыстæй кастæн æмæ уыдтон нæ Мæнаргъыты обау, йæ цъушпыл лæууынц дыууæ æрыгон адаймаджы. Чызг æмæ

лæппу. Лæппу уыдтæн æз — саджы фисынтыл амад, чызг та — хуры тыны хуызæн, скифаг ном ын — Рухсанæ.

Мæскуымæ ахуыр кæнынмæ куынæма ацыдтæн, уый уæд уыди. Æз расыджы хуызæн уыдтæн, ома Рухсанæйы уарзтон, уый тыххæй нæ, фæлæ хорз ахуыр кодтон æмæ мæ иууылдæр æппæлыдысты, амондджын уыдзынæ, тагъд Мæскуымæ ахуырмæ цæуыс, дæ фæндæгтæ — æхсæст алырдæм дæр, зæгъгæ. Уыцы ныхæстæ мæ сæ уæлныхты систой æмæ цыдæр æнæрвæссонæй лæууыдтæн Рухсанæйы раз. Мæ рухс фидæнмæ кастæн, ме 'мгæрттæй цыма мæн хуызæн амондджын ничи уыдзæн, уымæн æмæ сæ мæнæй курдиатджындæр ничи у. Цæмæн мæм афтæ каст — нæ зонын. Ме 'мгæрттæ сæ ныййарджытау мæгуыр æмæ æнкъард цардыл разы уыдысты, æз та — нæ.

Мæнæргъыйы хохмæ дæр мæ фырхъалæй æрбацыдтæн, æндæр, мыййаг, исчи афтæ æнхъæл уыдаид, бирæ рæстæг æй нал фендзынæн æмæ дзы мæ мондæгтæ суадзон. Æз æрыгонæй дæр ахæмтæ æнкъараг нæ уыдтæн. Мæ фидæны амондджын рæстæгыл хъуыдыгæнгæйæ мæ цыдæр тыхджын уылæн йæ разæй скодта, æмæ мæ Мæнæргъыты хохмæ æрбахастой мæ къæхтæ.

Ныртаккæ йæ бæргæ зонын ме 'мбæлтты хæлар зæрдæйы ахаст, хистæртæ мæ æгæр кæй æппæлыдысты, уыдæтты фæрцы мæхицæй æрыгон уасæгау ныхъхъал дæн, æмæ мæхи цыдæр æрвон хуыдтон, мæ алыварсы адæммæ æнæрвæссонæй кастæн.

Рухсанæ Мæнæргъыты хохмæ мæнæй чысыл фæстæдæр фæзынд, афтæ мæм фæкаст, цыма мæ хъахъхъæнгæ кодта æмæ мæн тыххæй æрбацыд. Æрбамæсты йæм дæн, ныккъуылымпы мæ зæгъын кæндзæн æмæ йæм ныдздзагъул дæн. Рагæй дæр мæм афтæ каст, цыма Рухсанæ æмæ ме 'хсæн цыдæр сусæгдзинад ис. Ныр Рухсанæ, æвæццæгæн, уыцы сусæгдзинады къуыбылой райхалынмæ хъавы æмæ уымæн фæзынди. Æмæ та мæ сæрыстыруаг ме 'ккой абадт: уый мæн аккаг нæу. Æппындæр мæм нымады ничи уыди.

Рухсанæимæ хæлæрттæ нукуы уыдыстæм, суанг ма иу къласы дæр нæ ахуыр кодтам. Уый мæнæй иу кълас дæлдæр ахуыр кодта. Æрмæст нæм-иу хæдзармæ арæх цыди. Физикайы чыныг-иу йемæ æрбахаста, мæнмæ гæсгæ дзы иу рæнхъ дæр нæ 'мбæрста. Æз ын-иу йæ урок амоныныл схæцыдтæн зæрдиагæй, фæлæ дзы-иу уый ницы бамбæрста, уымæн æмæ-иу йæ æвзæлыау сатæгсау рæсугъд цæстытæ дзæгъæлгаст кодтой. Афтæ

мæм касти, цыма мæхæдæг дæр физикæ бынтон хорз нæ зоннын. Уый та бонæй-бонмæ рæсугъддæр кодта. Кæд æм æз куыд-фæндыйы цæстæй кастæн, уæддæр æй уыдтон, бонæй-бон рæсугъддæргæнгæ кæй цыдис, уый.

Хур фæцæйныгуылд, фæлæ ма йæ тынтæ Рухсанæйы сызгъæринхуыз дзыккутыл апырх сты æмæ афтæ фенхъæлæн уыд, цыма йæ сæрыл цыдæр сызгъæрин мæскъ æрбабаста, табуйаг, кувын кæмæ хъæуы, ахæм сыгъдæгдзинады нысан. Йæ цæстытæ цыдæр æнахуыр фæлмæн æрттывд кодтой. Сызгъæринхуыз дзыккутæ æмæ сæнтсау цæстытæ иумæ зындысты, мæнæ аргъæутты цы рæсугъд чызджыты кой фæкæнынц, афтæ, æмæ мæхи хъахъæдтон уарзондзинады хызы бахауынай. Мæ зæрдыл ма лæууынц йæ аив уæлæйыдарæс — уардихуыз уæлгуыр æмæ фæныкхуыз дæлгуыр.

Дыууæ адæймаджы куы ныхас кæной, уæд æй дыууæйæ дæр фембарынц се 'хсæн цы ахастдзинæдтæ ис, уый, фæлæ æз мæхи скъодах кодтон æмæ æнцæд лæугæйæ æнхъæлмæ кастæн...

— Ардыгæй цæугæ кæныс? — фæрсы мæ Рухсанæ.

— О! — цыбыр дзуапп радтон æз.

— Æмæ тагъд не 'рбаздæхдзынæ?..

— Бирæ рæстæг ахуыр кæндзынæн...

— Ахуыр куы фæуай, уæддæр ардæм нал ссæудзынæ... Æз æй рагацау зоннын...

Æз ницы сдзырдтон, исты куы зæгъон, уæд мæ цард фæвазыгджындæр уыдзæн, бамбардзæн мын мæ зæрдæйы уаг. Æрмæст ма уый бамбæрстон, æмæ мæ зæрдæ кæй ныццæлхъласта, уæззау рыст скодта.

Уыцы минут дæр æй зыдтон, раст кæй нæ дæн, уый, фæлæ мæ нæ фæндыди мæ хъысмæт искæй бæрны бакæнын, мæ ахуыры фæндæгтæ сæхгæнын. Афтæ мæм каст, йемæ ныхæстыл куы сбæндæн уон, уæд мæ йæхицæн зæрдæ бавæрдзæн æмæ мæм æнхъæлмæ кæсдзæн, мæ фидæн мæхи бар нал уыдзæн. Зыдтон æй, ныры хуызæн фадат мын никуыуал фæуыдзæн мæ зæрдæйы уаг раргом кæнынæн, фæлæ мæхиуыл ныххæцыдтæн.

— Ды зонныс, — мæ номæй мæм сдзырдта Рухсанæ, — зонныс алы адæмыхатмæ сау хуыз саударæн нæу, уый? — Ныхасы ахæм æнæнхъæлæджы фæзилæнмæ не 'нхъæлмæ кастæн æмæ йæм джихæй кæстгæйæ баззадтæн.

— Арабтæм саударæн хуыз урс у, Индийы кæцыдæр адæмыхатмæ — цъæх. Диссаг дæм нæ кæсы?

Æппындæр мæм йæ ныхæстæ диссаг нæ фæкастысты, нæ мæ фæцагайдтой æмæ мæстыйæ ахъаззаг дзуапп раттинаг уыдтæн, фæлæ мын мæ дзых схæлиу кæныны бар дæр нæ радта.

— Мæнмæ та сырх уардитæ кæсынц æнкъарды хос. Сæ сырх-сырхид хуызы цыдæр æнкъард хъуыды ис, цыма фæдисмæ хонынц адæймаджы. Нæ зонын, фæлæ сæ ингæнтыл куы фенын, уæд мæм тæригъæддаг фæкæсынц. Дæ хъус ма æрдар, сæ æртти-ваг тæмæн цы æнкъард хъуыдытыл æфтауы адæймаджы, уымæ. Мæнмæ гæстæ, уыдон æрмæстдæр марды уæлæ æвæрыны аккаг сты...

Тарстæн, исты куы сдзурон æмæ мæ раст куынаæ бамбара, уымæй æмæ ныхъхъус дæн.

— Йæ амонд кæмæн нæ фæрæстмæ, æз уыдонæн сырх-сырхид уардийй къутæртæй цыртдзæвæнтæ савæрин.

— Адæм сырх уардитæм бынтон æндæр цæстæй кæсынц, — бахъуыр-хъуыр кодтон æз.

— Уый тынг æвзæр у! — ныуулафыд Рухсанæ æмæ йæ дзыккутæм бавнæлдта. Йæ сæры алыварс сызгъæриндонытылд дзыккутæ базмæлыдысты, бурбын сырх уылаæн сызгъæрин хæрдгæ æндахау йæ уардихуыз уæлгуырыл атыхст.

Кæсын чызгмæ æмæ йæ уынын: мæнæн фидæн æппындæр нæ уыдзæн, мæ зæрдæ ницæмæй барухс уыдзæн.

— Байхъус-ма, — йæ дзыккутимæ архайгæйæ къуызгæ райдыдта Рухсанæ, — хъус-ма мæм...

Фæлæ ныхъхъус, стæй та райдыдта:

— Сылгоймаг йæхи хъара, уый махмæ худинаг у, фæлæ дын æз зæгъын... Мæнæн æппындæр никуы ничи уыдзæн... уымæн æмæ...

Рухсанæйы цæсгом хъомыл чызджы цæсгомы хуызæн аци. Æз та цыдæр æнахуыр æнкъардтон мæхи æмæ йæм хъусынын фæдæн. Фæлæ мæм, уыцы ныхæстæ фехъусгæйæ, та афтæ каст, цыма ме знагимæ лæууын. Куыд мæм бауæндыд, чызг уæвгæйæ, стæй йæ сæрмæ цæмæн æрхаста лæппуйæн уарзондзинады койтæ кæнын, стæй йæ нæ зоны, ахуыр кæнынмæ цæуын æмæ мæ сæрибар уæвын кæй фæнды, уый? Знаджы цæстæй йæм кæй акастæн, уый адыл мын фенцондæр ис. Мæ цæсгомыл фæбæрæг мæ ахастдзинад æмæ мæм дис хуызæй æрбакаст, стæй загъта:

— Амонд æнхъæлмæ ма кæс, лæппу! — ахæм зæрдиагæй йæ загъта, æмæ æз мæ бынаты нынкъуысыдтæн. Иу хатт ма йæ

дзыккутæ алæгъзытæ кодта, йæ цæсгом фæтар æмæ Мæнæргъыты хохæй бынмæ азгъордта, мæнæргъыты къалиутæ иуварс кæнгæйæ.

Уæдæй фæстæмæ Рухсанæйы никуыуал федтон. Уæдæ йыл хъуыды дæр никуы акодтон. Æрмæст-иу искуы иухатт хурныгуылды мæнæргъыхуыз тынтимæ мæ сæры фегуырди йæ хуыз — кæцæй æмæ куыдæй, уымæн та Хуыцау йæ зонæг.

Дзурынц, амонд, дам, æрмæст уый у, адæймагæн йæ къухы цы нæ бафты. Нæ зонын, кæд æцæг афтæ у, уæддæр, фæлæ ныр, мæ азтæ куы фæкъул сты, уæд бæлвырдæй зонын, амонд дæр, ном дæр, хъæздыгдзинад дæр, сгухтдзинад дæр сæхи æгъдауæй кæй нæ цæуынц æмæ уыдоны руаджы дæр амондджын кæй нæ ваййы алчи. Зæрдæйы хорзæхæй цæуы амонд. Амондджын уыцы адæймаг у, йæ цуры уарзон кæмæн ис, йæ хъыджы дæр æмæ йæ цины дæр йæ фарсмæ уарзон адæймаг кæмæн ис. Йæ цин дæр æмæ йæ хъыг дæр кæимæ дих кæна.

Мæ уаты дыууæрдæм хъæрзгæ рацу-бацу кодтон, мæ сæр тылдтон, мæ цæсгом ныггæлиртæ, мæ дзыхи дзырд нал бадти, æрмæст ма-иу искуы-иу хатт сфæрæзтон:

— Ехх... Ехх, тæхуды!..

Иу майы фæстæ мæ райгуырæн хъæуы æрбалæууыдтæн. Бæргæ æрбалæууыдтæн, фæлæ мæ зæрдæ йæхи къултыл хоста, цыдæр æвирхъау хабар фехъусынмæ цыма хъавыд.

Æнусы æрдæг цы 'фсымæры нæ федтон, уый мæм цыдæр æнахуыр хъынцымхуызæй каст. Бæрæгбоны фынджы уæлхъус дæр йæ хæлбурцъ нæ райхæлд. Цыдæр æнахъинон, бамбарæн кæмæн нæ уыд, ахæм цæстæнгасæй мæ фарста, цавæр адæймаг дæн, уымæй. Мæхицæй цалдæр боны раздæр схæццæ сты мæ хæдзары дзаумæттæ æмæ мæ уæлæйы дарæс. Утæппæт хъæздыгдзинæдтæ æрæмбырд кæныны бæсты бинонты хъуыддаг куы бакодтаин, уæд бирæ хуыздæр уыдаид, — дзырдта мын йæ цæстæнгас, — зондджын бæргæ дæ, ме 'фсымæр, фæлæ ахæм зонд кæй хъæуы, кæд дæхицæн царды æмбал равзарын нæ базыдтай, уæд? Фæлæ ма æз уæддæр афтæ нымæдтон, æмæ хъæздыгдзинад у амæндты хуыздæр, зæгъгæ.

Хæстæджытæ æмæ сыхæгтæ куывды фæстæ куы апырх сты, алчи йæ хæдзар куы бацагуырдта, уæд сæ бафарстон Рухсанæйæ.

Рухсанæ амарди мын куы загътой, мой не скодта, афтæмæй фæцарди, уæд æррайы хуызæн фæдæн, мæхи сынтæгыл æруагътон, цыма фырнотæй бафæлладтæн, уый хуызæн мæхи æнкъардтон.

Радзырдтой мын: Рухсанæ бирæ азты фæкуыста ахуыргæнæгæй, цыдæр æнахуыр-иу уыди, æдзухдæр кæмæдæр фæзынынмæ æнхæлмæ касти. Цыма йæ сæрызонд фæцудыдта, афтæ дæр чидæртæ æнхæлдтой. Мой кæй нæ кодта, уый тыххæй та йыл æрымысыдысты, цыдæр сусæггаг низæй рынчын у, зæгъгæ. Чидæртæ йыл-иу фæсауонмæ худгæ дæр кодтой...

Иу ныхасæй, уыдон уыдысты, адæймагæн хъысмæтæй цы амонд лæвард æрцæуы, уый æгъатырæй бавзарыны мæстæймарæнтæ.

Ахъуыды кæнгæйæ та хъуамæ мæхи бафæрсин, æмæ Рухсанæ æгас куы уайд, уæд цы? Æвдай азы мыл цæуы ныр æмæ ма йæ кургæ ракодтаин? Фæлæ мын уæддæр Рухсанæйы марды хабар уыд стыр хъызæмайраг цау. Мæ зæрдæйы цæфтæн бауromæн цыма нал ис, афтæ мæм кæсы.

Райсомæй уынгмæ рацыдтæн, зæгъын, атезгъо кæнон. Нæ хъæу мæм цыдæр æнахуыр гыццыл фæкаст, хæдзæртгæ цыма зæххыл баныхæстысты, базæронд сты — сæ уындæй фæуыргъуыйау дæн. Æппæтæй диссагдæр та мæм хъæуккæгтæ фæкастысты, цыдæр хуымæтæг дарæсты, мæгуырхуыз, æмæ мæхинымæр ахъуыды кодтон, æппындæр хъæздыгдзинад æмæ æхцатæ ницы сты, уымæн æмæ мæнæ ахæм хуымæтæг адæмæй равзæрынц Рухсанæйы хуызæн сыгъдæг, зæрдæхæлар æмæ раст адæймæгтæ. Кæдæмфæнды ма акæс, мæ зæрдæ цæуыл фæлæууа, ахæмæй ницы ис. Мæ хъуыдытæ æнцой нал зыдтой: Рухсанæ рæсугъд чызг уыди æмæ, иугæр мой не скодта, уæд ыл, алыхуызы дæр æм хæлæг чи кодта, уыдон истытæ мысыдысты, лæппу куына ракура бинойнаг, уæд уымæ дæр æнæмæнгæй исты фаутæ куыд фæхæссынц, афтæ.

Цæмæндæр мæм афтæ кæсын байдыдта, цыма Рухсанæйы царды мæн аххостæ дæр ис...

Мæ къæхтæ мæ Мæнаргъыты хохмæ куыд бахастой, уый зонгæ дæр нæ бакодтон. Æппындæр дзы ницы аивта, фæлæ мæм уый дæр цыдæр гыццыл фæкаст, цыма йæ иу хай зæххы бынмæ афардæг. Мæхи нал баурæдтон æмæ йæ сæрма хизыныл фæдæн, кæд мæ кары лæгæн æнцон нæ уыди уырдам схизын, уæддæр. Мæнаргъыты къалиутæ мæ ныттыдтой, фæлæ хохы цъуппæй куы афæлгæсыдтæн, уæд мæ фæллад æрбайсæфти, æрмæст мæ сæры иу хъуыдыйы мур дæр нæ уыди, стæй мæм амы æрдз фыццагау рæсугъд нал касти.

Уæддæр мæ æрфæндыди ноджы уæлдæр, агъуыстгонды хуызæн кæм и Мæнергъыты обауы сæр, уырдаем ссæуын. Къалиуты æхсæнты дарддæр алæсыдтæн, æмæ мæ цæстыты раз фегуырди уардиты къутæр. Мæ тæккæ фæндагыл зæронд къутæрыл рæзыди ног талатæ æмæ, фæззыгон дидинагæн куыд æмбæлы, афтæ мæнг æрттывд кодтой йæ дидинагджы æнкъард къуыбыртæ. Бæрæг уыди, сæрды ацы уардийы къудзиты дидинджытæ сырхсырхидæй тæмæнтæ кæй калдтой.

Дидинджыты къуыбыртæ æххæст нæ райхæлдысты æмæ цыдæр мæрдонхуыз лæвæрдтой. Иу-дæсы бæрц уыдаиккой, сæ сыфты кæрæттæ фæсау сты, сæ къуырфмæ хæстæг — бампылдысты, бынтон арфы та — цыма сæ бон сырх-сырхид уæвын кæй нæу, ууыл нынкъард сты. Чи зоны фæззыгон дидинджытæн ахæм æнкъард хуыз вæййы, чи зоны та мæхæдæг зæрдæрыст кæй дæн, уый тыххæй мæм афтæ кæсы. Фæлæ ацы дидинджытæ кæйдæр сæфтыл дзурæг сты.

Æниу, хохы цъуппыл уардийы къутæр куыдæй февзæрди, уый та?.. Чи йæ ныссагъта ам? Ау, мæнæн уайдзæф бакæныны тыххæй йæ ныссагъдæуыд? Нæ, уымæн уæвæн нæй. Рухсанæ ахæм æдылы нæ уыд. Ахæм æнæхъола ми нæ бакодтаид, æмæ хохы сæр уардитæ садза. Æниу, цæмæй бæрæг уыд, кæй тыххæй сагъд сты, искуы исчи ардæм схиздзæнис æмæ ацы къутæр фендзæни, уый? Ахæм фæсномыг нысæнттæ-иу астæуккаг æнусты кодтой, æндæр ма дын мах рæстæджы та афтæтæ чи кæны, бастдзинады хæйттæ алы хуызы дæр кусынц, телеграммæ уа, фыстæг арвитын уа, поезд, машинæ сæ уайтагъд ахæццæ кæндзысты бынатмæ.

Чи зоны, æмæ йæ æндæр исчи ныссагъта, кæнæ та йын дымгæ йæ мыггæгтæ æрбахаста ардæм... Æмæ уарди мыггæгæй садзгæ куына у. Исты хуыздæр æфсон æрхъуыды кæнын мæ бон нæ уыд. Хæрз æрæджы дæр ма наукон иртасæн куыстытæ чи кодта, уымæн ныр æппындæр йæ сæрымагъз нал арæхст исты æрхъуыды кæнынмæ. Сывæллонау ныллæмæгъ дæн, мæ сæрæн ницыуал хос зыдтон.

«О, æнæмоймæдзыд чызджытæ — зæрдæрыстæй нынниуæгау кодтон, — цæй æнамонд стут! Æппæт дунейы адæмтæй дæр уæ чи бамбара, ахæм куына ис. Æнхъæлмæгæсджытæ уæ хонынц мах адæм, зæронд чызджытæ — уырыс, ацæргæ лæггадгæнæг сылгоймаг — англисæгтæ, абадгæ — немцы.

Уæ алыварс адæмы æлхыскъ ныхас æмæ фауæнтæ — уæ хысмæт, дидинджытæ, æппæлæнтæ æмæ алыхуызон зæрдæлхæнæнтæ та иннæ чызджытæн»...

Мæхæдæг мæхимæ æркастæн тæригъæддаг, фæлæ ноджы тынгдæр та Рухсанæйæн фæтæригъæд кодтон. Æмæ хъæрæй ныккуыдтон. Цæссыгтæ арæхæй ныггæр-гæр ластой... Цыма мын цæссыгтæ мæ уды хъызæмар асыгъдæг кодтой. Фенцондæр мын ис. Афтæ мæм кæсы, цыма ацы æдых уардиты иу хай фестадтæн æмæ ныртæккæ атайдзынæн фæззыгон хуры тæнгъæд рухсы, æнæбын цъæх арвы, нæ хъæуы фарсмæ цы зад хуымтæ фæбур ис, уыдæтты æхсæн æрбайсæфдзынæн.

Уый уыди æнкъард циндзинад. Уыцы уысмæй æз зыдтон: æнусы æмбисы размæ мæ хъуыд ахæм цин бавзарын. Царды æмгъуыдтæгæнæн нæй, алцы дæр йæ афоныл кæнгæ у, кæннод магуыр у адæймаг. Зæхх куы асыгъдæг кæнай хæдзар кæнынæн æмæ куы фенай, цæмæй йæ скæнай кæнæ йæ кæмæн скæнай, уый нæй, уæд ма уымæй æвирхъæудæр цы ис? Кæнæ фынгтæ алы хæрд, нозтæй куы байдзаг кæнай æмæ сæ кæимæ бахæрай, уый дын куынае уа, уæд ма уымæй бæллæхдæр цы уа!

ТЫХТОНА

Зæронд цæргæс æнкъардæй бады къæдзæхы къæпхæныл æмæ æнхъæлмæ кæсы хуры скастмæ. Хур куы скæса, уæд дæлвæзы дурджын зæхх тынг схъарм уыдзæн, уæлдæф срог уыдзæн æмæ æнцонæй цуан кæнынмæ атæхдзæн.

Ныр цалдæр æхсæвы цæргæсæн йæ ахстоны бынат нал и æмæ ам, къæдзæхы къæпхæныл фæфынæй кæны. Ахстоны фæзынд ног уагъд лæппынтæ æмæ скъуындæг. Ноджы сæ мад сфыцъылыс, йæхи сцæгъды зæронд цæргæсыл, йæ æндон бырынкъæй йын йæ базыр æрцæвы æмæ йын уынгмæ ацамоны, ома цæугæ, тæхгæ æмæ лæппынтæн хæринаг амал скæн.

Зæрнод цæргæс, бинонты хицау, æмбаргæ у, хылтæ йедтæ нæ уарзы, фæлтау ахстонæй къæпхæнмæ рацыд æмæ ам æнхъæлмæ кæсы...

Цæргæсы лæппынтæ дыууæ йедтæмæ не сты, ныр фæхъомыл сты, фæлæ цуан кæнынмæ сæ ныфс нæма хæссынц æмæ сæ фыдмæ хæринаг æнхъæлмæ кæсынц... Сæ ногдзыд фæлмæн

пакъуы, сæ къахы ныхтæ дзæбæх нæма зынынц, фæлæ сæ сæртæ цыдæр уæззау сты, тыхтæ-амæлттæй сæ уромынц, фылдæр хатт сæ ахстоны зæххыл аппарынц æмæ афтæмæй фынай кæнынц.

Мадал цæргæс кæд искуыдæм атахы йæхи хъуыддæгты фæдыл, уæд зæронд цæргæс йæ лæппынтæм йæхи байсы, уыдон сæ фыдыл тынг фæцин кæнынц. Сæ хъæлдзæг цъыбар-цъыбур райхъуысы уайтагъд. Фыд дæр сын алыхуызон рæвдауæн митæ кæны: сæ фæлмæн пакъуы буарыл цы чъизи сисы, дзидзайы муртæ æмæ æндæр цыдæртæ аныхæст, уыдон сын асыгъдæг кæны. Лæппынтæ йæм сæ дзыхтæ фæхæлиу кæнынц...

Хуры хъарм тынтæ айнæджы сæрæй сындæггай æрбырыдысты æмæ срух кодтой дæлвæзæн йæ ныгуылæн кæрон, къæдзæхæн йæ саст тигъы цыргъ кæрæттæ, стæй æнæхъæн комы цæрджытæ кæй руаджы ирвæзтысты, дурты æхсæнæй цы иунæг дон цых-цырæгæй калд, уыдæттæ. Фæлæ цæргæс цуан кæнынмæ нæ тагъд кодта, уымæн æмæ нырма уæлдæф уымæл у, уæззау — тæхынæн. Йæ базыртæ æнцонæй нæ сисдзæн, стæй йæ амæттаджы дæр дзæбæх нæ фендзæн æмæ тас у фæрæдийынай. Рæдийæн та йын нæй — йæ лæппынтæ йæм хæринагмæ æнхъæлмæ кæсынц. Ноджы сæ тæккæ хæринаг уарзгæйæ сты. Уæдæ сæ мад дæр — афтæ.

Тæрхъус, кæнæ бабызыл куына фæхæст уа, уæд æй хæфс кæнæ уаллæттæ исты агурын хъæудзæн. Æмæ уыдон та цæй хæринаг сты, уæд æй ахстонмæ иу цалдæр хатты тæхын хъæудзæн æмæ афтæмæй тынг бафæллайы, стæй рæстæг дæр фылдæр хъæуы.

Æппынфæстаг коммæ хур ныккаст йæ зынг цæстæй. Дурты цæнттыл цы аууæттæ уыд, уыдон æрбайсæфтысты. Цæргæс къæдзæхы къæпхæны кæронæй бынмæ агæпп кодта æмæ атахти æнæбын дæлвæзмæ. Йæ базыртæ цалдæр тыхджын тылды бакодта æмæ цыма уад рацыд, уыйау æй уæлдæфы уылæнтæ сæхæдæг ахастой æмæ йæ узæгау кодтой.

Зилдух кæны дæлвæзы сæрмæ. Дзæбæх æм зынынц бынай дуртæ, айнаг къæдзæхтæ сæ цыргъ тигътимæ, нарæг цъæх дæлвæз.

Далæ, арвæрттывдау кæркмисындзæджы къутæры бын фæмидæг бур рувас. Къулаив хæрды сызгъордта æмæ дзедырты къутæры фæмидæг тæрхъус. Рувасы къæдзилау ныххал сты хуыргæрчытæ кæрæдзийы фæстæ æмæ къæдзæхты сæстыты

аныгъуылдысты. Сырдаёй, маргъаёй сæхи æмбæхсынц цæргæсæй. Æдылытæ, цæргæс ахæм нарæг тæрфыты никуы цуан кодта. Нæ йæ зоны, алы ран дæр дзы хæрз æнцонæй хи амбæхсæн кæй ис, уый.

Цæргæс атахт дидинæгджын, уæрæх дæлвæзмæ æмæ уым агуры амæттаг. Нæ дæр адæймаг, нæ дæр сырда, нæ дæр маргъ. Дæлвæзы ныгуылæнырдыгæй хæрдмæ фæцыди бæрзонд хох, дæлвæзы фæйна фæрсты — фынккалгæ чысыл дæттæ. Иннæ фарс, дыууæ доны ныхмæ — цъымара. Цъымарайы алыварс — цъала, цъолоби, хъамыл. Дæлвæзы — хъомвос æмæ фысвосы рæгъæуттæ, уæзбын змæлдгæнæг хъæддаг тогызтæ, тæппуд тæрхъустæ, цуан съл кæнынц хинайдзаг рувæстæ. Сæхицæн дзы хæринаг амал кæнынц: сæлавыртæ, фазантæ (сындзуасæг), уæрццæй стыр дæр куырм бур кæрчытæ, сæхицæн цæрæнбынæттæ къахынц хъулон уырытæ.

Дæлвæзы ма цæры, алыхуызон фыдбылызтæ кæй сæр бавзæрста, ахæм иу цæстон бирæгъ дæр. Иу цæстон бирæгъ, зæгъгæ, аргъæутты дæр никуы фехъуыстам, фæлæ йæ ныр уынаем. Йæхицæй йыл тыхджындæр чидæр амбæлд — адæймаг, æмæ йæ ныццæнкуылтæ кодта: бинаг æфсæр бынтон пырхытæй æрзæбултæ ис, йæ иу цæст йæ уæлæ нал, цæсты бынаты дзыхъхъ æмæ дзы дон мизы бынмæ. Фыдхуыз, тæнтæ хауд бирæгъ æппынæдзухдæр хуыфгæ кæны, йæ бон цуан кæнын нал у, суанг тæрхъус кæнæ хуыргарк æрцахсынмæ дæр йæ ныфс нал хæссы.

Цæргæс хорз зоны, ацы тыхджын æмæ кæрæф бирæгъы афтæ ныццæнкуылтæ кодта адæймаг. Æрмæстдæр адæймаджы бон у сырдаен дæр æмæ маргъæн дæр ахæм æбуалгъы митæ бакæнын. Цæргæс йæхи цæстытæй бирæ хæттыты федта адæймаджы цуан кæнгæ æмæ йæхи хъахъхъæны цуанон лæгæй.

Уазал уæлдæфы цæргæсы базыртæ æхситгæнагау кодтой, сисы кæрæттæ хæрдмæ ныхъхъыл сты, хъуын кæуыл нал уыд, уыцы систæ та цыма дыв-дыв кæнынц.

Далæ кæмдæр бынæй зынынц хæхтæ. Хуры тынтæ доны хъазынц æмæ схъиуынц æрттиваг цæппузыртæй, цыма дзы тæпата кафынц.

Хæххон райсом йæ тыхы бацыди, бæзджын мигъ фæныкхуыз уæззау сырдынгæсы змæлд кæны, хорз æмæ йæм хуры тынтæ сæхи цæхгæрмæ ныззынг колтой æмæ сырды ныв чысылгай тайын райдыдта. Цъæх сæрвæттæй фысфосы рæгъæуттæ фыййæутты

артыты æрвхуыз фæздæджы бынæй мысты лæппыны йæстæй зындысты.

Иу къæдзæх ивта иннæйы. Разæй та — цъити æрттивы. Ацырдæмдæр та — дыууæ доны æхсэн — хæрдмæ фæцыд бæрзонд хох, хохы фале быдыр цæхæр калы зыр-зыраг дидинджытæй.

Уый уыдис цæргæсы цуангәнән бынат. Æмæ куыддæр цæргæс фæзынд, афтæ сырдатæ æмæ мæргътæ сæхи æмбæхсынмæ фесты.

Фæлæ цæргæс ахæм æдылы нæу, цуан райдайыны бæсты къæдзæхы ауон йæхи фæкодта æмæ ныллæджыты атахт, куыддæр дæлвæзы цæрджытæй исчи фæзына, афтæ йыл йæхи ныццавдзæн, ныр та уал уадз æмæ се 'муд æрцауой.

Цæргæс зилы комы сæрмæ, бынæй дон фынккалгæ згъоры, йæ дуртæ дзæбæх зынынц, цыма сæрыкъуыдыртæ сты, сæ уæлæ та, дон кæй фæласта, ахæм ихсыд къæцæлтæ, уыдон та зынынц зæронд стджыты хуызæн.

Иу цасдæр рæстæджы фæстæ цæргæс къæдзæхы бынæй стахт æмæ æвиппайды йæхи дæлвæзмæ æруагътæ, цæмæй йæ амæддагыл æвиппайды йæхи андзара. Ауыдта, дынджыр хохаг гогыз æнцад-æнцойæ хизы цъæх кæрдæгыл. Гогыз æгæр æрæгмæ бафиппайдта фыдбылыз. Йæ сæр ма бæргæ фæхъил кодта, йæхи фæгуыбыр кодта æмæ размæ азгъордта, фæлæ байрæджы..

Цæргæс йæ базыртæ айтыгътæ, йæ дзæмбытæ æрбалхъывта, йæхи уыциу æппæрт ракодта æмæ йæ ныхтæ гогызы фæсагътæ, гогыз ма бæргæ ацархайдта йæхи феуæгъд кæныныл, фæлæ йын цæргæс йæ бæрзæй ацахста. Гогызæн йæ базыртæ æрхаудысты, йæ къæхтæ ма тылдта.

Цæргæс йæ алыварсты ахъахъхъæдта — знаг хæстæг макуы уæд. Уæлдæфмæ æнцон стæхæн нæу ахæм стыр уаргъимæ.

Дзæгъæлы нæ хъахъхъæдта йæхи цæргæс, йæ тæккæ цур тыртыйы къалиутæ фæйнæрдæм ачынди æмæ дзы бирæгъ рагæпп кодта, йæхи цæргæсыл ныццавта. Цæргæс йæ базыртæ ныппака кодта æмæ æнхъæлмæ кæсы, дарддæр цы уыдзæн, уымæ.

Бирæгъ бавнæлдта гогыз хæрынмæ, цæргæсы базыры тгæпп ыл куы сæмбæлд, уæд йæхи фæфæстæмæ кодта. Фæлæ бирæгъ кæд иуцæстон æмæ цæнкуылтæ былджын уыд, уæддæр цæргæсы цæфтæй чи фæтæрса, ахæмы каст нæ кодта. Лæбуры иуырдаем, иннæрдæм, йæ дæндæгты хъыс-хъыс ссæуы, хъырнагау скæны, хуыфы, фæлæ уæддæр бырсы йæ амæддагмæ.

Цæргæс бинтондæр схъыхъхъаг æмæ та йæ тых, йæ бонæй бирæгъы ныцтафта йæ базырæй. Бирæгъ дæр та йæхи иуварс фæкодта, фæлæ уыны, цæргæс дæр æрлæмæгъ, æвиппайды йæ базыртæ батылдта, дзæмбытæ гогызы буары фидар ныссагъдысты æмæ сæ йæ бон нæ баци афоныл феуæгъд кæнын. Кæрдæгыл атылди æмæ йæхи рауигъ-бауигъ кæны.

Иуцæстон бирæгъ уыд зæронд æмæ фæлтæрдджын. Цæргæсы æнæбондзинадæй фæпайда кодта, сонт гæпп бакодта гогызмæ, цæргæс ма тыхтæ-фыдтæй ратыдта йæ дзæмбытæ æмæ иуварс атахт. Бирæгъ хъæддаг дынджыр гогызы йæхи бакодта æмæ тæрсгæ-ризгæ хæры холы, уынгæ кæмæй кæны, уыцы цæстæй ахъахъхъæны йæ цыфыддæр знаджы.

Цæргæс йæ алыварсты хъуыр-хъуыргæнгæ рауай-бауай кæны, фæлæ йæ бирæгъ ницæмæ дары. Уæд цæргæс иуварс ацыд æмæ йын кæд бæзджын кæрдæджы йæ базыртæ айтындзæн нæ уыди, уæддæр тыхтæ-амæлттæй стахт арвы цъæхмæ.

Быдырон дæлвæзы сæрмæ зылын æм нал цыди. Иу бон дыууæ хатты иу ран никуыма цуан кодта, суанг мæнæ ацы хæххон дæлвæзы хуызæн арæх амæттæгтæй æмбæз-бæз куы кæна, уæддæр. Атæхон æндæр бæстæм, бирæ цæрагойтæ дзы ис æмæ мæ кæд адæм нæ бахъыгдарой, уæд дзæбæх холы самал кæндзынæн. Уайтагъд хохы сæрæй акаст æмæ ауыдта бынæй хуыры хуызæнæй зынынц кæрчыты дзугтæ. Уыдонæй иу æнцонтæй аскъæфдзынæн...

Цæргæс йæхи уæлæуæз систа, цæмæй æнцонтæй, базыртæ нæ тилгæйæ æртæха зæхмæ. Зæхмæ таhti хъавгæ, хъарм къæдзæхты сæрмæ, æппынæрджиау æм дæлвæз разынди. Йæ цæст дзæбæх æрхæцыд урс кæрчыты дзугыл, фæлæ сæ алыварс адæм дæр змæлыдысты — цыдæртæ куыстой.

Йæ ных быдырмæ сарæзта, раздæр ам никуы цуан кодта, никуы æрбахæццæ ацы бынæттæм. Алыхуызон фæндæгтæ, бирæ хæдзæрттæ, — сæ фæздæг арвмæ хæццæ кæны. Адæттæ цæргæс фыццаг хатт уыны.

Бынæй, зæххыл тыхджын уынæргæнгæ атаhti цыдæр стыр маргъ. Цæргæс ахæм мæргътæ бирæ хæттыты федта, зыдта, уыдон хæдзарон мæргътæ сты, уый. Хæхты сæрты дæр-иу бæрзæндты кæддæрæй кæддæрмæ атахтысты æмæ-иу уæд къаддæртæй зындысты.

Ныр ацы æнахуыр маргъ хъæргæнгæ азгъордта зæххыл, йæ

фæстæ мигъы фæд уадзгæ. Быдыры бæзджын мигъæй æндæр змæлæг нæ зынд. Ноджы ма ацы маргъ хъустæкъуырмагæнæг тыхджын уаст кодта æмæ йæ алыварс хилæг æмæ цæрагойæ цы уыд, уыдон фыртарстæй сæ уд сæ уæлныхты ахастой æмбæхсæнтæм...

Уыцы æнахуыр маргъ куы атахт, уæддæр цæргæсэн йæ тарст нæ фæкъаддæр. Уыцы маргъ ахæм тыхджын æмæ цæрдæг змæлд кодта æмæ фенхъæлæн уыд — ныртæккæ та ногæй фæзындзæн.

Цæргæсмæ йæ лæппынтæ ахстоны хæринаг æнхъæлмæ кæй кæсынд, уый дзы нæ рох кæны. Хæринагæн сын исты амал хъæуы. Уæдæ йæхæдæг дæр сæххормаг.

Зилдух кæны æмæ хъахъхъæны йæ алыварс. Фæлæ никуы æмæ ницы. Зæххыл змæлæг нал ис. Суанг ма-иу дымгæ цы бæлæсты цъуппытæ базмæлын кодта, уыдон дæр æнцад лæууынд.

Фæлæ... Æвиппайды цыдæр аууон фæзынд. Æнæнхъæлæджы аууоны фæзындмæ цæргæс йæ базыртæ батылдта. Аууон дæргъмæ-уæрхмæ азгъордта, йæ мидбынат цалдæр зылды æркодта æмæ æнæзмæлгæ дурау æрлæууыд. Сындæг гæппытæгæнгæ бæрзонд сойджын кæрдæгмæ фæраст.

Тæрхъус у, тæрхъус йеддæмæ ахæм гæппытæ ничи кæны. Ацы хатт цыдæр æдæрсгæ у. Афтамæй йæ алыварс — быгъдæг. Кæдæм алидза амбæхсынмæ, иу ахæм къутæр дæр дзы нæй. Кæд тæрхъус нæу уыцы æнæмæт? Кæнæ та лæппын тæрхъус у — уыдон вæййынд ахæм æнæмæтхуыз, тас сæм æрæджиу бахъары, æдылытæ.

Ацы тæрхъус дæр, æвæццæгæн, уыдонæй у — йæ мидбынат та сгæппытæ кодта, йæ сæрма арвыл цæргæс зилдух кæны, уый ницæмæ даргæйæ. Æнцон рацахсæн уыдзæн.

Цæргæс йæхи дæлæмæ уадзын байдыдта. Зæххыл андзæвынмæ йæ бирæ нал хъæуы. Уайтагъд кæрдæг, дуртæ, фæндаг, тæрхъус дæр йæ цуры фестадысты.

Цæргæс йæ базыртæ æрбатымбыл кодта, тæхгæ нал — дурау æрцæйхауд, уæлдæфы змæлд æхситмæ рахызт, фæлæ сæ æдылы тæрхъус ницæмæ дары.

Фæстаг цæстыфæныкъуылд цæргæс йæ базыртæ ногæй айтыгъта, æртæхæй хуылыдз тæрхъусыл йæхи андзæрста, йæ ныхтæ дзы арф ауагъта.

Тæрхъус разынди дынджыр, хъомыл, фæлæ æрыгон тæрхъусау

æдылы. Æгæр-мæгуыр йæ хъист дæр нал райхъуыст, йæхи ма цалдæр хатты атоныныл афæлвæрдта, фæлæ йын цæргæс йе 'ндон бырынкъæй йæ сæр цалдæр хатты куы æркъуырдатта, уæд ныхъхъус.

Цæргæс ракæс-бакæсыл не схæцыд, фæлæ бавнæлдта тæрхъусы дзидза хæрынмæ — йæ уæхскæй уал ын цалдæр хайы стыдта. Тæрхъусы цармыл мигъæй халас æрбадт æмæ цæргæсæн уый йæ зæрдæмæ нæ цæуы — йæ дзых æмæ æвзаг цыдæр маст æнкъарынц, фæлæ дзидзайы тæфмæ та цыбæл кæны æмæ дзы зæрдиаг комдзæгтæ кæны.

Кæцæйдæр та æваст уыцы æнахуыр маргъы цъæхахст æрбайхъуыст. Цæргæс фæтарст, йæ хæрын фæуагъта. Катайгæнгæ йæ алыварс ахъахъхæдта. Хъæр арв нæрагау гуыр-гуыр кæны æмæ быдыр скъуындæг, тæссаг у цардæн.

Цæргæс йæ амæддаг фелвæста æмæ сындæггай стахти уæлдæфмæ. Тæрхъус уæззау уыд æмæ цæргæс цудæгау кодта. Фæлæ тахти æмæ маргъы ниуд-уаст йæ фæстæ уагъта. Уæлæуæз куы стахт, уæд фæдта, уыцы æнахуыр маргъ хъæды астæуæй тахт арвмæ, стæй та фæстæмæ зæхмæ атахт. Бæрæг у ацы бынат тагъд кæй не суæгъд кæндзæн.

Хур арвыл бæрзонд куы ссыд, уæд цæргæс та йæ лæппынтæ кæм уыдысты, уыцы ахстоны цур къæпхæныл æрбадт. Мадæл цæргæс фæгæпп кодта ахстонæй æмæ зæронд цæргæсы цур абадт. Лæппынтæ сæ сæртæ сдардтой, фырцинæй сцъипп-цъипп кодтой, сæ дзыхтæ фæхæлиу кæнгæйæ.

Зæронд цæргæс йæхи бынмæ æрриста, стæй æмдзæхгæр стахт ахстоны былмæ.

Хур тынг æрæндæвта æмæ бæстæ фыхти. Цæргæсæн фыр æнтæфæй йæ дзых ныххæлиу, афтæмæй ма тых улафт кодта. Абон тынг бафæллад, тынг бирæ фæразил-базил кодта холы амалыл, ноджы ма тæрхъус дынджыр æмæ уæззау. Йæ базыртæ дæр æмæ йæ къæхтæ дæр тынг фæрыстысты.

Раздæр-иу, æрыгон ма куы уыд, уæд-иу арвы цъæхы балæууыд æмæ-иу суанг изæрмæ йæ зæрдæйы дзæбæхæн фæзилдур кодта. Уæд рог уыд æмæ фæллад цы у, уый нæ зыдта...

Ныр та фырфæлладæй цы ми кæна, уый нæ зоны. Куы йæ базыртæ бынмæ æруадзы, куы сыл фæстæмæ уæлæмæ схæцы, куы йæ иу къахыл алаууы, куы иннауыл, æрхуыссын дæр æй фæнды, фæлæ къæдзæхы фарс афтæ сзынг ис æмæ йæхи кæм

æруадза, ахæм бынат дзы нæй. Скатай, йæ базыртæ фæйнæрдæм аппары. Уæлдæф фыртæвдæй лæдæрсы æмæ афтæ зыны, цыма къæдзæх дæр лæдæрсын байдыдта, комы дуртæ та — зыр-зыр кæнынц æмæ сæ пиллон кæлы, далæ быннос тæрфы доны цы хуры тынтæ хъазы, уыдон схъиуынц дзыгъуыр тæппытæй. Донмæ кæсгæйæ цæргæсæн йæ ком хус кæны, æвзаг коммæ нал кæсы, йæ хъуыр ахгæны. Дон нуазын æм тынг цæуы, фæлæ ацы фæллад æмæ хуыссæгхъуагæй куы атаха донмæ, уæд фæстæмæ ахстонмæ æрбатахын нал бафæраздзæн. Сæр гъæппытæ хауы, базыртæ сæхиуыл нал хæцынц, къæхтæ йæ нал уромынц. Сæр æрхауы, бырынкъ къæдзæхыл андзæвы æмæ та цæргæс фехъал вæййы. Дойныйæ мæлы, фæлæ йæ ныфс нæ хæссы атахынмæ.

Æрталынг. Хур хæхты фæстæ аныгъуылд, æмæ сауталынг зæххыл атылд. Фынæй кæныны рæстæг ралæууыд, фæлæ йæ йæ дойны басæттын хъæуы. Тыхтæ-амæлттæй къæпхæны кæронмæ бацыд, йæхи фехста, талынджы йæм доны кул мæнгæрттыд кæцæй кодта, уырдаæм.

Ахæм ми йыл никуыма æрцыд — хурныгуылды, талынджы кæдæмдæр тæха, суанг ма бынтон æрыгон æмæ æдылы куы уыд, уæддæр.

Тæккæ кулы хуылфы смидæг. Сонтæй йæ бырынкъ фæцафта доны æмæ дзы зыдæй нуазы. Нуазы, нуазы æмæ нуазы, цалынмæ хорз нæ бафсæст. Йæ алыварс сындæггай зылдысты уылæнтæ. Йæ къæхты бын змæлыди æмæ хъеллау кодта фæлдæхт арв. Стъалытæ цæхæркалгæ кæсæгтау доны ахъазынц, сæхи айрхæфсынц æмæ та сæ бынæттæм атындзынц.

Тарст хæфсытæ æрсабыр сты æмæ сæ сæртæ доны былмæ радар-радар кодтой, сæ хъæбатырдæртæ зарыныл дæр афæлвардтой æмæ сæ комыкъултæ куы аивæзтой, уæд сæ урс тымбылæгтæ разындысты.

Уыцы æхсæв цæргæс йæ бадæн къæпхæнмæ нал атахт. Доны кулы лæугæйæ баззад — ахæм фæллад уыд.

Рæстæггæй-рæстæгмæ-иу ногæй æмæ ногæй дон ахуыпп кодта. Йæ алыварс уыди сабыр. Хæхты сæрмæ стъалытæ цæхæр калдтой. Искуы-иу дзы-иу цæхæркалгæ атахт æмæ-иу кæмдæр æрбайсæфт.

Æнæсыбырттæй æрбатахти уыг — ацы бæсты хицау. Æхсæвы хъалагъур. Цæргæсы куы федта, уæд ын тынг хъыг уыди, йæ

бæстæйы æнæхуынд уазæг фенын. Йæ сæрмæ зылын байдыдта, цыдæр хуызты йын æмбарын кодта, йæхи ардыгæй куы айсид, уый, фæлæ йæ цæргæс хъуыдыдæр кæй нæ кæны æмæ йæ кæй ницæмæ дары, уыг уый куы бамбæрста, уæд йæхæдæг атахти дарддæр къæдзæхтæм.

Цæргæс доны кулы фæлæууыд, цалынмæ хур скасти, уæдмæ. Зноны фæлладæй цыдæр æндзыг уыд æмæ цалынмæ уæлдæф æрбахъарм, уæдмæ стæхынмæ йæ ныфс нæ хаста. Тыхтæ-амæлттæй йæхи зæххæй атыдта, зилдух кæнын райдыдта уæлдæфы, йæ тыхтæ æрбамбырд кодта æмæ атахти сæ ахстонырдæм.

Къæпхæныл алыхуызон æппарæнты урс стъæлфытæ, мадæл цæргæс дæр нырма ахстоны ис, цыдæр сабыр у йæ алфамблей, æвæццæгæн ма фынаёй сты.

Къускмæ бахизæны тæрхъусы дзидзайы уæлдæйттæ: йæ сæр, йæ цармы пырхытæ, цалдæр стæджы чъизи хъуынтимæ.

Иннæ хæттыты-иу мадæл цæргæс мæ размæ куы рагæпп кодта, мæстыхуызæй-иу загътаид, кæм уыдтæ нырмæ, лæппынтæн хæринаг амал хъæуы, уый дæ рох у? Суанг ма-иу æй йæ фæллад суадзын дæр нæ бауагътаид, йæ хъуыр-хъуыр-иу ссыд, йæ базыртæ-иу ыл сцагътаид афтæмæй-иу æй фæраст кодта цуаны.

Ацы райсомы хуызæн æнкъард æмæ æнæсыбыртт никуы уыди ахстоны къæпхæн. Мадæл цæргæс æгæр мæгуыр йæ сæр дæр нæ базмæлын кодта. Уæдæ лæппынтæ дæр уыцы хъæлдзæг цъыбар-цъыбуримæ сæмбæлынц райсомы хуры тынтыл. Ныр сæ сыбыртт дæр ничи скодта.

Цæргæс йæ мидбынат базмæлыд, къускмæ хæстæг йæхи байста æмæ ахстонмæ мидæмæ бакаст.

Мадæл цæргæс йæ сæр къалиутыл аппæрста, лæппынтæй иу йæ фарсыл хуыссы, дыккаг — йæ фæсонтыл, йæ мады базыры бын.

Æнахуыр диссаг. Хур арвы астæумæ схæццæ, зæронд цæргæсæн йæ цуаны афон æрхæццæ — адон уæддæр фынаёй кæнынц. Афтæ бирæ никуы фæфынаёй кæнынц. Чи зоны тагъд райхъал уой, фæлæ альпы хæхтæм атахын дæр афтæ æнцон нæу, æрæджы кæнын.

Цæргæс йæ базыртæ араст кодта, сæ кæрæттæ сын къæдзæхы фарсыл бацагъта, цыма сæм дуар бахоста, уыйау, фæлæ мадæл цæргæс змæлгæ дæр нæ фæкодта.

Æнхъæлмæ кæсын нал у йæ бон. Халонау гæппытагæнгæ къæпхæны кæронмæ бацыд æмæ йæхи ауагъта арвы тыгъдады. Куыддæр атахт, афтæ ауыдта доны кул. Нуазын æм куыннае цыди, фæлæ йæхиуыл ныххæцыд — афтæ дæр байрæджы цуан кæнынмæ...

Альпы хæхты сæрмаæ цалдæр зилдухы æркодта, лæмбынæг йæ хъус дары бынмæ, ома йæ амæддаджы нæ хъахъхъæны, ам бирæ ис алыхуызон хæринагтæ, фæлæ тæрсы уыцы æнахуыр пырх хæмхудтæ бирæгъæй. Æнæнхъæлæджы та йæм куы фæзына æмæ та йын йæ амæттаджы куы байса. Ацы фæлладæй йæ ныхмæ фæлæууынæн куы ницы бакæна.

Бирæгъ никуыцæй зыны, уæдæ ардыгæй цæугæ дæр нæ акодтаид, уымæн æмæ амæй фылдæр хæринаг самалгæнæн никуы ис.

Куыддæр истауыл фæхæст он, афтæ рæвдз атæхын хъæудзæн.

Иннæ хæттыты-иу куыд кодта цæргæс, ныр дæр та афтæ хохы фæстæмæ атахт, цæмæй дæлвæзы цæрджытæ æрсабыр ой. Цалдæр зылды æркодта, хъахъхъæны, чи фæзындзæн раздæр. Йæ бынмæ дон фынккалгæ абухы — аназын æй бæргæ фæнды, фæлæ нæй гæнæн.

Æвиппайды йæхи рауагъта дæлвæзмæ æмæ ауыдта хъулон уыры йæхицæн æмбæхсæн хуынкъ куыд къахы.

Сырды къæхты бынæй сыджыт уæлдæфмæ иугæндзон тахт æмæ дардмæ афтæ зынд, цыма уырийыл бурбын базыртæ разад.

Уыры афтæ зæрдиагæй архайдта хуыкком къахыныл æмæ йæ сæрмаæ цæргæс зилдух кæны, уый дæр нæ бафиппайдта. Куы йæ ауыдта, уæд ма йæхи бæргæ æрбалхъывта æмæ лидзынмæ фæци, фæлæ куыддæр къудзиты бын амбæхсынмæ хъавыди, афтæ йыл цæргæс йæхи андзæрста, йæ сæр ын æркъуырда йæ бырынкъæй æмæ йæ йæ уæлныхты систа, тæхгæ бæргæ скодта цæргæс, фæлæ йæ фæллад къæхтæ æмæ базыртæ сæ уагыл нæ уыдысты æмæ уæлдæфы цудын райдыдта. Ноджы ма уыцы æнæхайыры бирæгъ фæзынд йæ бынмæ. Хуыфгæ-хуыфын, йæ цæстытæ ныцтафта дзыгъуыр уыры цæргæсы дзæмбыты æхсæн куыд удхар кæны, уымæ.

Цæргæсы базырты тыхы мур нал ис, мæнг змæлд ма кæнынц æмæ фæцудыдта. Бирæгъ æнхъæлдта ныртæккæ зæхмæ æрхаудзæн æмæ йæ размæ базгъордта, фæлæ цæргæс уæлдæфы фæфæлдæхт æмæ коммæ атахти...

Уæлдæфы уылæн æй ахаста йæ бадæн къæпхæнмæ. Фырфæлладай къусчы цур йæ тъæпп фæцыд, йæ базырæй ма къæдзæхы тигъыл фенцой кодта.

Мадал цæргæсы фæзындмæ банхъæлмæ каст, фæлæ уый йæ размæ нæ рауад, никуыцæй зыны. Алыварс мæрдон сабыр. Нæ дæр мад, нæ дæр лæппынты змæлд. Афтæмæй сын замманай нард уыры æрбахастон. Ай цыдæр бæллæх у!

Цæргæс йæ бырынкъ къæдзæхы тигъыл ацыргъ кодта, йæ риуыл æй асарфта, йæхи фæпыхцыл кодта æмæ къускгондмæ фæраст. Бахизæны æрлæууыд. Цалдæр хатты йæ къæхтæй æрхоста пьол. Бынтон смæсты æмæ фæсус хъалæсæй ныууасыд. Ахæм тызмæг хъалæсæй ма-иу уасыд, мадал цæргæс-иу ахстоны куынаæ разынди, уæд.

Нæй, нæ зыны мадал цæргæс. Ноджы тызмæгдæрæй ныууасыд. Фæлæ никуы æмæ ницы, дзуаппдæттæг нæй.

Æппынфæстаг къæсарæй бахызти æмæ райсомæй цы ныв федта, уый та ногæй уыны: мадал цæргæс йæ сæр хус къæцæлтыл аппæрста, иу лæппын йæ фарсыл хуыссы, иннæ уæлгоммæ йæ мады базыры бын.

Цæргæс бынтон смæсты — цавæр хуыст у?

Йæ бырынкъæй мадал цæргæсы бæрзæймæ бавнæлдта æмæ йæ йæхимæ æрбаивæзта. Цыдæр æнæзмæлгæ, æдзардхуыз у. Æнæбары лæппыныл фæлæууыд — уый дæр уыцы æнæзмæлгæ. Лæппын цыдæр хъæбæр æмæ уазал, йæ фæлмæн пакъуы ныхъхъæбæр. Зæронд цæргæс фæтарст, ай цы хабар у, уый цавæр фынай ныйисты.

Йæхи тигъыл къуырдтытæгæнгæ къæпхæны кæронмæ рацыд æмæ доны кулмæ атахт. Доны был сæхи хуры хъарммæ цы хæфсытæ дардтой, уыдон кулмæ ныггæппытæ кодтой. Кæд бон изæрырдæм фæкъул, уæддæр ма æнтæф уыди.

Цæргæс кулмæ бацыд æмæ дон нуазы. Бирæ банызта, фæлæ уæддæр йæ дойны нæ сæтты. Уалынмæ донæй ракасти иу хæфс, цæргæс æм фæлæбурдта æмæ йæ аныхъуырдта. Хæфс ахæм уазал уыд æмæ цæргæсы судзгæ ком дзæбæх ауазал кодта.

Ноджыдæр ма иу хæфс рацахста æмæ тыхтæ-амæлттæй стахт арвмæ, æмæ йæ йемæ ахаста ахстонмæ. Кæд ацы уазал хæфс сæ зæрдæмæ фæцæуид мадал цæргæс æмæ йæ лæппынтæн, уыдонæн дæр, æвæццæгæн тæвд у, æмæ уымæн бирæ фынай кæнынц. Хæфсы ахстоны къæсарыл фæуагъта æмæ фæстæмæ

дон кæм уыди, уырдаем атахти. Бацыди йæ тæккæ астæумæ, æмæ уым слæууыди: йæ къæхтæн доны сатæг æхсызгон уыд, нуазын дæр та дзы райдыдта. Хæфсытæм кæсгæ дæр нал кодта — йæ зæрдæ сæм хæццæ кæны.

Ахстонмæ та атахти æмæ изæрмæ дуармæ фæлæууыд. Суанг бонмæ фæхъахъхъæдта къуск. Змæлын нæ цæуы — кæд исты æххуыс хъуаг сты.

Æнæхъæн бон къæпхæныл фæлæууыди цæргæс, æрмæст ын йе 'нгуылдзтæ æндыснæг куы æрцахста, уæд-иу йæ сыбар-сыбур ссыди, йæ базырыл æнцойгæнгæ-иу бахъыс-хъыс кодта.

Мадæл цæргæс æмæ йæ лæппынтæ иунæг хатт дæр нæма базмæлыдысты. Ай та сæм æппынæдзух йæ хъус дары. Рæстæгæй-рæстæгмæ сæм басиды, фæлæ нукуы æмæ ницы.

Гайла мæрдон сабырæй лæууы.

Цæргæс быхсаг уыд алцæмæн дæр. Йæ бон-иу райдыдта мадæл цæргæсы хъæртæй æмæ-иу суанг изæрмæ дæр хъуыста уый загъдмæ. Фæлæ ныр дыууæ боны æппындæр куына йæ хъæр хъуысы, куына змæлгæ, уæд цы хабар у.

Йæхæдæг дæр цыдæр кæны, цыма йын исчи йе 'уæнгтæ хъадамæнтæй балхъывта, æнгуылдзтæ æндзыг кæнынц, хæринаг ын емынæ фестад. Хур дæр цыдæр æнахуыр митæ кæны, æвиппайды æрбайсæфы æмæ дуне ныттар ваййы.

Цасдæр рæстæджы фæстæ сызгъæринхуыз хуры тынтæ кæцæйдæр февзæрдысты æмæ талынг фæсырдтой, сæ зынг цæстытæй цæргæсы сыгътой...

Æрбахсæф. Дæлвæзы зæхх сау аууæттæй байдзаг æмæ сæхи хæхты цъуппытæм систой, тæрф, лæнк æмæ дзыхъхъытæ нал зындысты. Æхсæв-бонмæ цъымарайы хæфсытæ сæ уасынæй нæ банцадысты, къæдзæхы рæбынæй дæргъвæтин рæстæг хъуыст æхсæвы цъиуы хъæр. Аууонау бынтон хæстæг иуцалдæр хатты уæзданæй æрбатахт уыг, афтæ æнæсыбыртт уыд, цыма искæйы куы райхъал кæна, уымæй тарсти.

Цæргæс фынаыыл нæ уыд, куы-иу йæ иу къахы æнгуылдзтæ бандзыг сты, куы та — иннаыы. Раив-баив сæ кодта, стæй та-иу йæ базыры æнцой æрлæууыд, йæ ком ныххус, йæ хъуыр ссудзы фырдойныйæ. Афтæтæ ахуыр нæ уыд æмæ йын тынг зын у ныртæккæ йæ уавæр, тыхулафт ма кæны...

Ацы æнæхайыры æхсæв дæр та ахицæн ис. Сæумæрайсом

хуры тынтæ фæзындысты æмæ тар аууæтты фæсырдтой. Цæргæс дæр бонь рухс æмæ хуры тынты руаджы фæсæрæн.

Цæргæс тæрхæджы кæронмæ бацыд æмæ бынмæ акасти.

Дæлвæзы бынмæ хуры тынтæ нæма ныххæццæ сты, нырма йæ дуртæ не схъарм сты, сæ тигътæ æртæхæй дзаг, кæрдæг дæр фæныкхуыз зынд бæзджын æртæхæй. Хæхты цъуппытæй узал уæлдæф кæлы æмæ цæргæсы пакъуы змæлын кæны.

Æнхъæлмæ каст, хур кæд æрбандавдзæн дзæбæх æмæ уæлдæф кæд схъарм уыдзæн. Фæлæ уый тагъд нæ уыдзæн æмæ уал ахстонмæ баздæхт, йæ бырынкъæй мадæл цæргæсы бакъуырдат, фæлæ йæм уый нæ ракаст. Баздæхти лæппынмæ. Йæ риуы цы базыры сисы пакъуытæ ныхъхъæбæр сты, уыдон райста, йæ сæрыл цы дзидзайы мур баныхæст, уый дæр ын аиуварс кодта. Лæппын æм æппындæр нæ мæсты кæны, фæлæ цыдæр хъæбæр æмæ узал у, стæй иу хатт дæр йæ бур фындзæй цæргæсы бырынкъыл нæма андзæвыди, йæ къахы æнгуылдзтыл ын не 'рлаууыди, нæ дæр хуымæтæджы, нæ дæр дзы цины хъæр райхъуысти.

Цæргæс хъулон уырыыйы марды сæрты ахызти, хъавгæ ацыд тæрхъусы дзидзайы уæлдæйтты рæзты æмæ уæлвæйнагмæ бахызт. Хур бæрзонд ссыд. Дæлвæзы бын дзæбæх срухс. Цуан кæныны афон æрхæццæ. Алы бон дæр ацафон атæхы хæринаг агурæг. Йæ ахуыр знон йедтæмæ нукуы фехæлдта. Ныр нал быхсы, кæд атæхдзæн æмæ та йæ бинонтæн хæринаг кæд ацамал кæндзæн. Фыццаг уал сбæрæг кæнын хъæуы, мæ базыртæ ма уæззау сты, æви фæрогдæр сты, уый. Бацæгъдон сæ æмæ сæ фæллад фæлидза...

Йæ базыртæ фæйнæрдæм айтыгъта, йæхи къæдзæхæй атыдта æмæ стахти. Уæлдæф уыд хъарм, рог æмæ цæргæсæн æнцон тæхæн уыд, фæлæ цыма йæ базыртыл йæ бон тынг нæ цæуы, цыма йæ иу базыры систæ æндзыг кæнынц. Куыд æй фæнды, афтæ фидарæй тæхын йæ бон нæу, куыддæр цудæгау кæны.

Тæхгæ бæргæ кæны, фæлæ йæ базыртæ зæрдæйы фæндиаг аивазын нæу йæ бон. Ноджы ма хур дæр мигъты аууон амбæхсы æмæ йæм тары ницыуал фæзыны. Хур куы разыны, уæд та йæ цæстытæ тартæ райдайынц. Хуры æнахуыр митæ йæ дызæрдиджы бафтыдтой æмæ тæрсæгау дæр кæны. Хур-иу куы æрбайсæфт, уæд-иу цæргæс нал зыдта кæцырдæм тæхы, уый æмæ афтæмæй тынг фæлледи.

Дæлвæзы ауыдта, хуыргарк уæзæджы къуыппыл цыдæртæ

архайы. Цæргæс йæхи æрбатымбыл кодта, хуыргаркмæ æрæппæртстæ йæхи, фæлæ фæрæдыд – хуыргарк кæудзиты смидæг, цæргæс та базыртыгъдæй хуысгæ баззади къуыппыл.

Йæ къæхтыл лæууынмæ бæргæ хъавыд, цæмæй атæха, фæлæ йæ къæхтæ йæ коммæ нæ бакастысты æмæ уæлгоммæ ахауди. Тынг æрбамæсты. Йæ хъæлæсы дзаг мæстæй хæлгæ ныууасыд, йæ базыртæ сцагъта, куы иуырдаем атулы, куы иннæрдæм. Стæй йæ фæсонтыл хуысгæ аздад. Ацы æгад, æнæбондзинад æмæ худинаджы уавæры уæвын æй æппындæр нæ фæнды. Йæ базыр кæрдæгыл хæфгæ иу чысыл абырыд æмæ тыхтæ-амæлттæй размæ ахауд æмæ йæ гуыбыныл æрфæлдæхт. Йæ цæстытæ атартæ сты æмæ цыма арв дæр, хæхтæ дæр, уыгæрдæнтæ дæр æрбайсæфтысты. Кæрдæджы аныгъуылд, йæ дзых ныххæлиу кодта, йе ’взаг раппæрста, тыхуæфт кæны æмæ æнхæлмæ кæсы хуры фæзындмæ.

Æвиппайды йæ цуры кæрдæджы змæлын ссыд. Цæргæс йæ сæр фæхъил кодта æмæ байхъуыста. Сыбар-сыбур фенцад, фæлæ йæ уæлхъус цыдæр лæууы. Цæргæс лæмбынæг ахъахъхъæдта. Сыбар-сыбур та райхъуыст, уалынмæ цыдæр хуыфын. Цæргæс æнахуыр зæрдæскъæфæн хъæр фæкодта. Бирæгъ!

Фыртæртстæй цы акæна, уый нал зоны. Цы йæ хъæуы ам, холы дæр мæм куынæ ис...

Цæргæс катæйгæнгæ йæ хъус дары йæ алыварсмæ, бæстæ ныссабыр — нæ дæр кæрдæджы сыбар-сыбур, нал дæр бирæгъы хуыфын. Цыдæр ын йæ базырмæ бавнæлдта, ныххæцыд ыл æмæ йæ фæласы. Уыдон бирæгъы дæндæгтæ сты — февзæрди йæ сæры...

Йæ тых-йæ бонæй дыууæ базырай ныццафта бирæгъы сæр. Уый асхъиудта æмæ йæ хуыфын æндæр ранæй райхъыст. Фæлæ йæ кæнон æрдæгыл нæ ныууагъта. Æрбахъуызыди йæм фæстæты, йæ къæдзилмæ йын фæлæбурдта.

Ног тыхджын æвзыст æмæ бирæгъы мукъуыи хъæбæр систæ аныгъуылдысты.

Бирæгъы богъ-богъæй ниуын райхъуыст фæстейæ, стæй — иуварсæй, ныр та — разæй. Цæргæсэн ма цы зонын хъуыд — йе знаг йæ алыварс зилы, куыд æнцондæрау йыл фæхæца.

Бирæгъ йæ ниуынау фенцад, йæхи бауагъта цæргæсыл, йæ базырыл ын фæхæст æмæ та йæ раивæзта. Фæлæ ацы хатт ахæм тыхджын цæф райста æмæ бар-æнæбары феуæгъд сты йæ

дәндәгтә. Туджы тәфмә бынтон счыбәл әмә цәргәсы алыварс счырын.

Ногәй та бирәгь фәләбурдта цәргәсмә, базыр рацахста әмә стәджы хьыррыст фәщыд, афтәмәй йыл ныззәгәл ис әмә йә суәгьд кәнынмә нал хъавы, кәд йә сәр бирә цәфтә әйәфтә, уәддәр сә ницәмәуал дардта, фәрәзта сын, әрмәст ма-иу ныббогь кодта йә сәр радав-бадавгәнгә.

Цәргәс дәр хъәләсыдзәгәй хъәр кодта, йә дзәбәх базырәй бирәгьы хоста, фәлә уыдон ницәуал әххуыс кодтой. Бирәгь зыдәй хордта базыр. Уалынмә йә хъуыры бахауд базыры сис, фәуадзыгхуыз, йә хъару фәсаст, хуыфын райдыдта.

Цәргәс бирәгьы уыцы уавәрәй фәпайда кодта, хуыфын кәцәй цыд, уырдам фәзылд әмә тыхджын цәф ныккодта, бирәгьән ма цы иунәг цәст уыд, уый. Бирәгь тыхджын нынниудта, фәлә базыр не суәгьд кодта. Куырм бирәгь әмә цәргәс дыууә знаджы — удәгас къуыбылой фәстадысты әмә кәрдәгыл ратул-батул кәнынц.

Бирәгь ниуы әмә хуыфы, цәргәс хъәрәй уасы. Цыдәр хъыхъхъаг әррадзинад сыл сагъуыди. Бирәгь базыр әхсыны әмә йә тоны, цәргәс та бирәгьы тындгытә бырынкь хойы, әвиппайды йын йә ныхтәй уәллаг әфсәр рацахста әмә сә арф ныссагьта, уәгьд әй нал суәгьта. Бирәгь ма йәхи атоныныл афәлвәрдтытә кодта, нынниудта-иу цыдәр әнахуыр әрра хъәләсәй, фәлә йә цәргәс нал суәгьта, кәд уынгә нә кодта, уәддәр йә цәфтә әмбәлдысты сә бынәттыл.

Знәгтә къуыбырәй әрбырыдысты әмә сәрсәфәны былыл әрләууыдысты, дыууәйә дәр цәстәй ницы уыдтой әмә сәрсәфәнән дәр ницы базыдтой. Сәрсәфәнәй се 'хсән зырзыр кодта сәнчы кьутәр. Иуцасдәр әнәзмәлгәйә хуыссыдысты. Бирәгь фидар хәщыд цәргәсы базырыл йә дәндәгтәй, йә кьах та йын йә риуыл сәвәрдта. Цәргәс та йә ныхтә арф ауагьта бирәгьы әфсәры, афтәмәй йә фарсыл хуыссыд.

Бирәгь әвиппайды схуыфыд, цәргәс фәсхьиудта, йә уәгьд базыр батылдта әмә дыууәйә дәр сәнчы кьутәры бын фәвзәрдысты. Бирәгь бәласы зәнгмә йә кьәхтә фәцарәзта, хъавыд йәхи цәргәсы ныхтәй фәуәгьд кәнынмә, фәлә цәргәс йә дзәмбытәй афтә фидар хәщыд бирәгьы әфсәрыл әмә бирәгьы бон нә баци йәхи фәуәгьд кәнын,

фæлæ асæрбихъуырой кодта сæрсæфæнырдæм. Æнцой йын куынæ уал уыди, уæд ма фæстæмæ здыхсгæ йæхи ашпæрста.

Цæргæс йæ саст стджыты æнæбыхсгæ рыстытæй йæ сæр катигæнгæ фелвæста æмæ цъæхснаг хъæр ныккодта, фæлæ йæ дзæмбытæ не суæгъд кодта. Бирæгъ æнæпайда раздыхс-баздыхс кæны. Сæрсæфæны былæй фæхауы, искуы-иу хатт ма цæргæсы аивазы йæхирдæм, сәнчы къалиутæй йæ феуæгъд кæнынмæ хъавы. Фæстаг тыхджын хæст ма йыл акодта æмæ дыууæйæ дæр сæрсæфæнмæ асхъиудтой..

Уырыссаг æвзагæй Хъæрацаты Зæирæйы тæлмацтæ

УДЫ ХЪУЫРДУХÆН

* * *

Мæ дыргъдон урс дидинæг калы,
 Нæй уалдзæг уый цинæн кæрон!
 Сындæг æм рог уддзæф æвналы,
 Сæумæ йыл бацин кæны бон.

Йæ уындæй хъæлдзæг у мæ зæрдæ.
 Ам зарынц хъал мæргътæ фæрнæй.
 Тæхынц фæлурс мигътæ йæ сарты,
 Æппын ам мисхал фыдæх нæй.

Цæры цъæх арвы бын. Фæззыгон
 Раст тугыл аскъуыйы йæ дыргъ.
 Фæлæ йыл хатгæй-хатт къæвда бон
 Тыхдымгæ акалы йæ пырх.

Æмæ ныхъхъус вæййы æрхуымæй,
 Цæстæй ма ракæсы тыххæй.
 Йæ дыргътæ алырдæм пырхытæй,
 Фæрдгуытау, аззайынц бынæй.

Вæййынц йæ бæлæстæ сæстытæ,
 Фæкæны ме 'фхæрд удау мæт,
 Цыма йын сау дуджы мæстытæ
 Лæварæн равзары хъысмæт.

Йæ зæрдæ Стыр Хуыцауыл дары,
 Йæ хъару н' асæтты бынтон.
 Мæ дыргъдон урс дидинæг калы,
 Нæй уалдзæг уый цинæн кæрон.

* * *

Тыхджын дæ ды, Мукара дæ, Гæртам!
Тыхгæнæг дын нæ разындзæнис ам.

Ды балхæныс кæйфæнды дæр æдзух,
Нæ дæ мæнгард хъуыддаггæнджытæй цух.

Дæ ныхмæ сдзурæг иу сæрæнгуыр д нæй,
Цæрыс дæхицæн хъарм дзыппы фæрнæй.

Вæййы дæ коймæ бирæтæн сæ каст,
Дæуæй æппындæр ничи кæны хъаст.

Паддзах лæгæн дæр бакъуырыс йæ ных,
Æлгъаг хицæуттæн сæхгæныс сæ дзых.

Цы мæрддаг дæ, цы диссаг дæ, Гæртам!
Куыд нæ зыны дæ ныхмæ сдзурæг ам?

ЛЕВТЫРЫ САГЪÆС

*Тырсыгомæ хъæу Дес куы фæдзæрæг,
адæм быдырмæ куы фæлыггдысты,
уæд ма дзы фæстагмæ иунæггæй
цæргæ баззад Хæмыцаты Левтыр.
Уый йæ зæрдæ не сивта райгуырæн
уæзæгыл.*

Цы кæнон, дзыцца, кæдæм фæлидзон?
Куынæуал мын и хъæуккаг, йе — хион...

Нæ хъæу — æдзæрæг, йæ сæрмæ мигътæ,
Пъæззытау бадынц цыргъ хæхты тигътыл.

Дзыназынц хастæй нæ кувæндæттæ,
Кæйдæр хай фесты нæ нарæг кæмттæ.

Хъуына уæлмæрдтыл тъыфыл мит уары,
Æрхæндæг хъæууат лæджы уд мары.

Нывæнды хъарæг, фынк калгæ, 'рра дон,
Зыны йæм рагъæй хæлд мæсыг — рагон.

Кæсынц тызмæгæй зæйбадæн къултæ,
Фырмастæй коммæ ысхъиуынц дуртæ.

Дзæгъæлæй баззад нæ хъæуы ныхас,
Нæ хъæстæ сæфы мæ цæстыты рас.

Цы 'рцыди уагæр, цы фесты адæм?
Кæрон куы нæ уыд сæ цин, сæ кадæн.

Кæмæн ныууагътой фыдæлты къона,
Лæг ма сæ гъеныр цы номæй хона?

Хъæды халонау куыд цæрон дарддæр?
Уæлæуыл зайдзæн мæнæн мæ мард дæр.

Цы кæнон, дзыцца, кæдæм фæлидзон?
Куынауал мын и хъæуккаг, йе — хион..

* * *

*Мæ рох уæзæг мын, хъарæгау, зæгъы:
«Хъæбул, мæнмæ дын къахвæндаг дæр нал и...»*

Нафи

Уынгæджы бонтæн ралæууыд сæ дуг,
Нæ уæзæгмæ нын къахвæндаг дæр нал и.
Кæны нæ фидæн тугзæйты хуыдуг.
Фырцинæй не знаг мах сæфтмæ ысхъал и.

Тырсыы, Хъуды нал баззад цæрæг, —
Дыууæрдыгæй фыдгæнджытæ лæбурынц.
Кæны аланты байзæддаг куынаг,
Нæ кæмттæй нæ кæрæф сыхæгтæ сурынц.

Фæныгуылы фæрнæйдзаг Ирыл хур,
Нæ фарны мæсыг, рох къæсау, æркæлы.
Фæлæ нæ зоны саузæрдæ фыдгул, —
Ирон лæджы ныфс карз тохы нæ мæлы.

Уый сисдзæн кады уаз зарæг хъæрæй!
Цард, худгæ, ногæй раздахдзæни йе 'ргом.
Адзал нæ удты рухс уидæгтæн нæй,
Бстæм мах узал дуртыл дæр цæрынхъом.

* * *

Цæуы йæ цъыкк-цъыкк рох сахатæн къулæй,
Мæ царды бонтæ фатыгæй нымайы.
Æз абон дард дæн уарзты рухсæй, хурæй,
Мæ цæстытыл кæддæры рæстæг уайы.

Къæдз-мæдз фæндæгтыл амондагур хаттæн,
Уыдтæн фæдисы, тохы заман барæг.
Дæрддзæф фидæнмæ митсæр рындзæй кастæн,
Уыди мын Ир ныфсы мæсыг, ныййарæг.

Ныр базæронд дæн, баргъæфсти мæ хъару,
Лæзæрын æз, дæрдджын дзаумайау, уаты.
Мæ бон цæуын дæр 'нæ лæдзæгæй нал у,
Мæ удыл ивгъуыд, дур пгъæззыйау, бады.

Нæ гæды иуварс нал комы мæ цурæй,
Цыдæр та мæ йæ гæды митæй сайы.
Цæуы йæ цъыкк-цъыкк рох сахатæн къулæй,
Мæ царды бонтæ фатыгæй нымайы.

ÆНАХУЫР ФЫН

Цыргъ æхсаргард мæ къухмæ райстон.
Кæнын фыдæлты къуым дæрæн.
Цы уыдзæн абон кæнæ райсом,
Уый дурау нал æндавы мæн.

Мæ тæссæй нарæг кæмттæ ризынд,
Æппындæр нал зонын хатыр.
Фырмæстæй урс дæттæ æнхъизынд,
Ныхъхъус æхсæрдзæнты фæндыр.

Кæсынц, цæссыг калгæйæ, хæхтæ.
 Нымбæхсти уазал мигъты хур.
 Фæйнæрдæм лидзынц сагтæ рæгътыл.
 Мæ ныхмæ никуы ис цæлхдур.

Хæствæллад тар мæсгуытæ калын,
 Æндзарын хохаг хъæуытл арт.
 Фыдæлты кувæндæттæ халын.
 Ысси мын сау удхæссæг цард.

Мæнæй нæ Иры рухс фарн адард.
 Æрдзон зонд нал ахсы мæ сæр.
 Цыргъком æнауæрдон æхсаргард
 Ысынг и, акалы цæхæр.

Фæлæ дын иуафон мæ цуры
 Дзыцца куы февзæрид æваст.
 Лæууыд уый сау дарæсы дурыл,
 Мæнмæ фыдызнагау ныккаст.

Æмæ фæкуыддæр дæн... Æрхаудта
 Мæ к'ухæй ме 'хсаргард мæнæн.
 Мæ ныхæй хидтæппытæ схъардта,
 Рæстæгмæ цавдурау фæдæн.

Мæ уд, хæлддзаг к'æсау, нынк'уысти,
 Уыд арв к'æвда мигътæй æхгæд.
 Дзыццайы карз ныхас мæм х'уысти:
 «Хæрам дын ме 'хсыры х'уыртт уæд!

Æз абон амардтæн дыккаг хатт,
 Дыккаг хатт баныгæдтай мæн.
 Æмæ дыл ма сбон уæд зын сахат,
 Лæууæд дын худинаг цыртæн!»

Мæныл ныттар, ныттар и бæстæ,
 Æрвнæрдæй фестæлфыд мæ уд.
 Æррайау фехъал дæн... Хæрзхæстæг
 Æвзист мæй гом фæрссагæй худт...

КУЫДЗ

Цæмæн рæйыс, цию уагæры дæ маст?
Дæ сæрыл сисыс хъæубæстæ æваст.

Нæ бадыс къуымы, куыдздонæ æнцæд,
Дæуæн нæ кæны сабыр цæрын ад.

Æхсæвæй-бонæй сонт «æуу-æуу» — дæ куыст,
Нæ дæм хъары фæллад æфсæрты рыст.

Рæйыс... Рæйыс... Фæцæйтонæ дæ баст,
Нæ кæныс никæд царды зынтæй хъаст.

Æз дын дæ «тухæн» не 'мбарын рæстмæ,
Кæсыс æнамонд, зондцух куыдз мæнмæ.

Куыдзы рæйын цы пайда у, зæгъ-ма,
Куы уа дæ рæйдмæ 'гас дуне къуырма?..

* * *

Быдыр — бæркадхæссæг, айтыгъд дæрдтыл,
Бацин та кодта, фыццагау, мæныл.

Ам ис мæ царды фарн, ме стырдæр цин,
Кафгæ сæудымгæ мæ размæ фæци.

Нал та у цæсгом фæлладхуыз, æрхуым.
Цæстытыл ауад рæсугъд ныв — нæ хуым.

Быдыр — цъæх гауыз, æртасыд ыл арв,
Мигътæ ныгъуылынц йæ кæрæтты арф.

Зæрватыкк ауæдзыл, цудгæ, æрбадт,
Мæргъты зард райхъуысы иуварсæй хатт.

Кæрдæгыл ирд æртæх калы цæхæр,
Анæры уæлдæфы тракторы хъæр.

Мидбыл мæм дидинтæ худынц фæлмæн,
Систа йæ базыртыл рухс бæллиц мæн..

ХЪÆД

Нæ зыны нарæг комы фæд.
Сыгъдæг дон ихы бынты хъары.
Ныхъхъус и узал фахсыл хъæд.
Æнæнцой урспакъуы мит уары.

Ысты бæгънæг бæлæстæ джих.
Сыбыртт, фæрæты хъær нæ хъуысы.
Дæлиау къохыл бады мигъ,
Бындзыггай комытæфау сысы.

У хъæд йæ миткæрцы фынаёй,
Сæумæ йыл не схъызыди рæстæг.
Йæ тæртты цъиуызмæлæг нæй.
Ныссабыр, дурты цæндау, бæстæ.

Фæцыдæр дымгæ дæр сындæг,
Кæдæмдæр цъушпытыл ысхойы.
Æрмæст ма рох хъæдхой хæстæг,
Дзæбугæй бæласы цонг хойы.

* * *

...Æмæ дæ ныгæнгæ та цæмæй бакæндзынгæн?

Ме 'фсины ныхас

Нæй аздæхæн зæронд карæй фæстæмæ.
У разæй та мæ царды арт мынæг.
Тагъд фендзынæн æцæг дуне хæстæгмæ,
Фæтулын æм, цъæл уæрдонау, сындæг.

Кæнынц мæ бонтæ бонæй-бонмæ къаддæр,
Улафынмæ дæр нал æвдæлы мæн.
Цæуын тыххæй мæ балцвæндагыл дарддæр,
Мæ сæрмæ 'рхуыссы стъалыты тæмæн.

Кæсынц мæм хæхтæ урс худты æнкъардæй,
Сæ узал цæссыг дурвæхстыл кæлы.
Нæ фæнды мæн æд сагъæс цæуын цардæй,
Нæ фæнды мæн хæрзмæгуырæй мæлын.

Мæ уд уæлæуыл ницы федта хорзæй,
 Рыст зæрдæ-иу уæззау масты ныддур.
 Æз мардтæн арæх сау рæстæджы хурхæй,
 Фæлæ мæм худт цъæх арвы риуæй хур.

Цыдæр бæллиц мæ рухс базыртыл хаста,
 Цæмæй зыдтон, дæлимон у хъысмæт.
 Ныр удхæссæг мæ улы ныхмæ растад.
 Кæсы мæнмæ гæшпæввонгæй мæлæт.

Æмæ кæсæд! Фыртæссæй дзы нæ ризын,
 Адзал нывгонд у а зæххыл лæгæн.
 Мæ зæрдæ 'рмæстдæр иу хъуыддагыл риссы, —
 Мæ бинойнаг цæмæй ныгæндзæн мæн...

* * *

Цæй, цы мæ фæрсыс мæ цардæй?
 Дæн тызмæг дугимæ хыл.
 Ды фæлтау ныззар, дæ зардæй
 Хаст уд барухс уа чысыл.

У мæгуыр лæгæн йæ къона,
 Цъиуы ахстонау, къуындæг.
 Уадз дæ рухс зарæг æй хона
 Ацы 'намонд заман лæг.

Науæд бандзыг ис йæ хъару,
 У фыдæлты фарнæй цух.
 Раздæрау бæллицтыл нал у,
 Цардыл ауыгъта йæ къух.

Бады рох къæсы æнкъардæй,
 Риуы 'фхæрд зæрдæ ныддур.
 Нал æм бахуды цъæх арвæй
 Уалдзæг уаз хæрзгæнæг — хур.

Æмæ мауал фæрс мæн цардæй, —
 Нæй æцæг амонд зæххыл.
 Ды фæлтау ныззар, дæ зардæй
 Хаст уд барухс уа чысыл.

* * *

Мæ амонды ыстгъалы,
 Кæм фесæфтæ, кæм дæ?
 Цæхæркалгæ цъæх арвæй
 Куыд нал худыс мæнмæ?

Цы хæйрæг дæ фæхаста,
 Кæм бамбæхстæ мæнæй?
 Дæуыл мæтæй æшпындæр
 Куы нал зонын фынæй.

Æрвылизæр æнкъардæй
 Дæ фæзындмæ бæллын.
 Фæлæ та мæ фæсайы,
 Дæлимонау, мæ фын.

Дæ кой, дæ хъæр дæр нал и.
 Кæм фесæфтæ, кæм дæ?
 Æви бæрзондæй, судзгæ,
 Ды ратахтæ мæнмæ?

Æмæ тæхыс! Мæ къæсмæ
 Æрхæссыс амонд, цин.
 Æрмæст дæ курын: ма скъуыр
 Нæ къæдзæхтыл дæхи...

* * *

Æз федтон диссаджы ныв сæрды.
 Хæххон хъæу хуры тынтæм рад.
 Нана йæ хуртуаны раз кæрты
 Гыццыл, ныллæг бандоныл бадт.

Уый аджих комырдаем æрхуымæй,
 Цыдæр рыст хъуыдытыл фæци.
 Æвишайд урс кæрчытæ къуымæй
 Ныццавтой хуртуаныл сæхи.

Сæ иу дæр нал касти æнхъæлмæ,
 Лæбурдтой алырдыгæй цыр.
 Æшпын сæ не 'ндавта, сæ сæрмæ
 Хъæрццыгъа цингæнгæ кæй зылд...

* * *

Кæны фæлдзæгъдæн урс æфцгуытыл уад.
 Тъыфылæй уары урс-урсид мит комы.
 Цъæхбын мигъ хъæдыл, нарджытыл ныббадт,
 Нымбæхста фæндаг, къуылдымтæ йæ роны.

Мæ къæс уæрагмæ арф миты ныссагъд,
 Ыстæлфы сонтæй хъал дымгæ йæ цары.
 Нæ кæны дон фыццаджы хуызæн тагъд,
 Йæхицæн сабыр ихцъары бын зары.

Ныхситт кæны зæйцауæн фахсæй зæй,
 Ысбады митрыг комрæбын йæ сæрма.
 Тызмæг зымæгмæ айтæ-уйтæ нæй, —
 Ысхъызы карзæй тымыгътæн сæ хъæрма.

Ныссæлы бæстæ, нал фæхуды цард.
 Ахсæвæй бонмæ 'нæнцой къуыс-къуыс ниуы.
 Уæддæр нæ кæны хохаг лæг æнкъард, —
 Цæры цъæх уалдзæг, хуры хъарм йæ риуы.

* * *

Мах бахызтыстæм Ног азы къæсæрыл,
 Фырцинæй уадзæм ивгъуыдæн нæ маст.
 Куырой-иу разылд хаттæй-хатт нæ сæрыл,
 Уæддæр нæ кæнæм Зæронд азæй хъæст.

Фæцауы уый. Бæлццонау уæд фæндараст,
 Уæззау цæлхдуртыл макуы скъуырæд къæх.
 Аед цин, æд маст дæрддзæф рохуатмæ араст,
 Ныууагъта царды рухс фæндтимæ мах.

Сæ къæрцц-къæрцц хъуысы Ногбонны æртыгæн,
 Нæ кафтæн нал и, рæстæгау, кæрон.
 Хъæуынд фырбуцæн, арфæтæн нæ дзырдтæ,
 Цыма ныххур и хæхты сæрма бон.

Хуыцаумæ кувæм... Хорз сидтытæ — бирæ,
 Уæларвтæм зæлы хъæлдзæгæй нæ зард.
 Фæлæ нæ зонæм, амондагур Ирæн
 Цы 'рхæсдзæн хорзæй ноггуыр д азы цард...

ХЪАЙТТАТЫ Сергей

МАД АЕНХЪАЕЛМÆ КАСТ...

(Дыууæрхайдон пьесæ-хроникæ)

А Р Х А Й Д Ж Ы Т АЕ:

Д з а м б о л а т — колхозон, 29-аздзыд.

М æ ц ы х ь о — лейтенант, 25-аздзыд.

Х ь а з а н — лейтенант, 23-аздзыд.

Т æ т æ р х ь а н — партизан, 21-аздзыд.

М ы с о с т — колхозон, тракторист, 18-аздзыд.

Д и н æ — сæ хо, 20-аздзыд.

Ч ы н д з — Дзамболаты бинойнаг, 28-аздзыд.

Т а у ы р з æ т — сыхаг чызг, постхæссæг, 18-аздзыд.

Н и н æ П е т р о в н æ — уырыссаг мад, 55-аздзыд.

Л æ п п у } — йæ æвзонг сабитæ, 13—15-аздзыдтæ.

Ч ы з г }

С м и р н о в — сержант, 30-аздзыд.

К а р п о в — хæстон, 25-аздзыд.

А н т и п о в — лейтенант, 27-аздзыд.

Т а н я — санинструктор, 22-аздзыд.

1-аг х æ с т о н.

2-аг х æ с т о н.

3-аг х æ с т о н.

Н е м ы ц а г а ф и ц е р — 30-аздзыд.

У н т е р — 30-аздзыд.

1-аг н е м ы ц а г с а л д а т.

2-аг н е м ы ц а г с а л д а т.

Хæстон салдат (плащ-палаткæйы, пилоткæ йыл).

Ирон чызг (ирон дзаумæттæ йыл, урс цыллæ кæлмæрзæн, разыныц сценæйы фæйнæфарсæй. Спектакль амоныц авторы номæй).

ФЫЦЦАГ АРХАЙДЫ РАЗМÆ

Зард:

И р о н ч ы з г.

Мæ уарзон ыстъалы,
Германы хæстæй мын
Кæд ыссæудзынæ, гъей,
Æмæ мын хибарæй
Дæ сусæг ныхæстæ
Кæд фæкæндзынæ, гъей?

Х æ с т о н с а л д а т.

Мæ зæрдæ фæлæууæн,
Судзгæ уарзондзинад
Мæ риуы куы тайы, гъей.
Уæззау тохы бон дæр
Æфсæддоны зæрдæ
Дæ уындмæ фæбæллы, гъей.

И р о н ч ы з г

Лæджы фыдхор Гитлер,
Мæ уды тæригъæд
Дæ фæдыл æфтыд уа, гъей!
Мæ уарзоны уындæй мæ
Ныр цалдæр азы
Æнæхай фæкодтай, гъей!

Х æ с т о н с а л д а т.

Мæхи дæр куы фæнды
Дæуимæ ныхæстæ,
Мæ зæрдæйы уарзон, гъей.
Фæлæ хæсты арты
Мæ хæстон æмбæлтты
Æз куыд ныууадзон, гъей?

И у м æ:

Мæхи дæр куы фæнды,
Дæуимæ ныхæстæ
Мæ зæрдæйы уарзон, гъей.
Фæлæ хæсты арты
Мæ хæстон æмбæлтты
Æз куыд ныууадзон, гъей?

ФЫЦЦАГ АРХАЙД

ПРОЛОГ

Æмбæрзæны байгомæ агъоммæ хъуысы «Зарæг Иры хæстонтыл».

Ой, æрбамбырд ма ут, нæ Иры фæсивæд,

Тохы зарæгмæ, гъей!

Цæрынхъуагæй чи фесæфт, уыцы хæстонтыл

Зарæг базарæм, гъей!

Х æ с т о н с а л д а т. Цыдис хæст. Фыдыбæстæйы Стыр хæст. Йæ æгъатыр арты цæхæртæ схæццæ сты Ирыстонмæ дæр. Ныртæккæ ацы залы бадджытæй, æвæццæгæн, иунæг адæймаг дæр ахæм нæ разындзæн, сау хæсты азарæй йæ хæстæг, йæ хион кæмæн нæ басыгъд.

И р о н ч ы з г. Йе та, уæззау цæфтæй, бинонты дарæджы бæсты, бинонтæн даринагæй чи сыздæхт...

Х æ с т о н с а л д а т. Æрымысæм сæ!

И р о н ч ы з г. Ссарæм сын ацы кадæгæй сæ ном! (Фæаууон сты.)

Хъуысы Хъалæгаты фондз æфсымæры зарæг.

Куырттаты комы фыдохы сау барæг...

Хъалæгаты Тæтæрийы фондз фыртыл

Хъæдгæрон скодтой æмбисонды зарæг, гъей!

Фыйагдоны был сау пысыратæ..

Æрыдонæй горæтмæ фæндагыл, ой,

Ныссагътам фондзæн сау тырысатæ, гъей!

Æмбæрзæн байгом дымгæйы къуыс-къуысимæ. Аванценæйы — фондз сау тырысайы. Аванценæйы фæстæ сырх æмбæрзæныл зындгонд ныв «Райгуырæн бæстæ-Мад сиды». Зарæг фæхъус.

Х æ с т о н с а л д а т (кæсы кæдæмдæр). Æрлæуу, фæндагон! Сис дæ худ! Уый Хъалæгаты Хангуассæйы фондз фырты ингæн у.

Хангуассæ æрбахызт сабыргай, бирæ фæкаст йæ фыртты тырысатæм.

И р о н ч ы з г. Лæууы урсдадали ус Хангуассæ. Йæ фондз фырты сæ цард нывондæн æрхастой Райгуырæн бæстæйы сæраппонд... Дзурынц, зæгъгæ, дам, ын йæ удвидарыл адæм дис кæнынц. Æрмæстдæр, дам, йæ фыртты ингæны цур лæугæйæ сусæгæй фæкауы...

Х а н г у а с с æ. Мæ хъæбултæ...

И р о н ч ы з г. Раст дзурынц адæм, æмбæхсы йæ цæссыгтæ, нæ йæ фæнды, исчи йын тæригъæд кæна, уый. Йе йæ сагъæсæй уа хайджын...

Дымгæ йæ къуыс-къуысæй фенцад. Æрбацыд Динæ.

Х æ с т о н с а л д а т. Кæсут! Уый уæ иунæг хо у, йæ мады агурæг рацыд... Æдзухдæр æй ам фæагуры. (Динæ фæаууон.)

Цæй-ма, байхъусæм уæдæ, ныййарæджы æнæмæлгæ фондз фырты таурæгъмæ...

Хангуассæ хистæр фырты цырты раз æрлæууыд. Хъуысы зарын.

Карцайы сæрмæ Дзывгъисы гæнæхтæ...

Дзамболат бадзуры йе 'фсымæртæм:

«Нæ арæнæй фæцыди фæдисы гæрæхтæ, ой тох!»

Х а н г у а с с æ (тырысамæ). О, мæ хæдзардар Дзамболат!

Музыкæ. Рухс ахуыссыд. Ссыгъд, сценæйы разынд Хангуассæйы кæрт.

Д з а м б о л а т (авдæны цур лæууы, йе 'мбæрзт ын сыгом кодта). Мæ чысыл Азæ... (Йæ мады ауыдта, иуварс ацыд.)

Х а н г у а с с æ (æрбахызт). Лæппу, æрхæццæ дæ? Бригадир дæ агуырда.

Д з а м б о л а т (æркаст сахатмæ). Згъорын, дыдта. (Фæцæйцыд, фæлæ айхъуыста дикторы бæзджын хъæлæс: «Дзуры Мæскуы! Дзуры Мæскуы! — Кусынц Советон Цæдисы æппæт радиостанцæтæ дæр». Фæлæууыд.) Цы уа уый?

Д и н æ (дардæй). Дыдта! Дыдта!

Х а н г у а с с æ. М' арт бауазал, уый Динæ куы у!

Д и н æ (æрбазгъордта фæдисон хуызæй). Дыдта!..

Х а н г у а с с æ. Цы кодтай! Хуызы цъыртт дæ куынæуал ис!

Æрбазынд чындз — Дзамболаты бинойнаг æд доны ведратæ.

Д и н æ. Хæст райдыдта...

Р а д и о: «Вставай, страна огромная...» (Музыкæ. Иууылдæр цавдуртау лæууынц.)

ДЫККАГ НЫВ

Уым та. Лæууынц Хангуассæ, Динæ æмæ чындз.

Х а н г у а с с æ (Динæмæ). Цæугæ быдырмæ де 'фсымæртæм... Уæ мад уæм, зæгъ, дзуры...

*Динæ исдуг лæугæйæ аздад, стæй азгъордта, хæдзарæй рахызт Дзам-
болат бæлццонхуызæй, бацыд йæ мады размæ.*

Д з а м б о л а т. Дыдта, æз цауын..

Х а н г у а с с æ. Фæлæуу, исты дын ацæттæ кæнон фæндагмæ.
(Бахызт хæдзармæ.)

Ч ы н д з. О, Хуыцау!.. Мæ зæрдæ мæ риуы ратоны..

Д з а м б о л а т. Мæ сæнттæ митын мæсыгау атадысты. Де
'взонг зæрдæйы дын саггæс бауаггтон, ныббар мын..

Ч ы н д з. Æхсæвæй-бонæй кувдзынæн, цæмæй дзæбæхæй
сыздæххай фæстæмæ.

Д з а м б о л а т. Куыд уыдзыстæм æнæ кæрæдзи? (Амоны
авдæнмæ.) Куыд уыдзынæ ды та?

Ч ы н д з. Чи зоны, кæд нæм бынтон фыдæх нæ разынид
хъысмæт..

Д з а м б о л а т (бирæ фæкаст авдæнмæ). Куыд зын у
фæхицæн сыхахæй. (Раздæхт кæртмæ.) О, нæ чысыл кæрт, æдзух
мæ цæстытыл уайдзынæ, мæ хуыздæр бонтæ ам арвыстон.

(Æрбацыд мад, йæ къухы — дзæкъул, аджих. Фырт æй ауыд-
та, йæ размæ бацыд.)

Х а н г у а с с æ. Æххæст де 'фсымæрты æрбацыдмæ фæлæу-
уыдаис?

Д з а м б о л а т. Рæстæг нал ис, дыдта.. Ме 'мбæлттæ
мæнмæ æнхъæлмæ кæсынц.

Х а н г у а с с æ (дæтты йæм дзæкъул, йæхи фидар дары).
Цыппар æфсымæры хистæр дæ æмæ сын фæндагамонæг у...
Худинаг ма 'рхæссут уæ сæрмæ.. Нæмыг куырма у, уæ риу æм
ма дарут.

Д з а м б о л а т (аивæй авдæнмæ фæкаст). Цæй..

Х а н г у а с с æ. Фæлæуу! Авдæнæмбæрзæн сыгом кæн.

Д з а м б о л а т. Дыдта..

Х а н г у а с с æ. Дæумæ дзурын æз.. (Дзамболат фездæхт,
схæцыд авдæнæмбæрзæныл. Чындз аивæй йæ цæссыг сæрфы.)
Дзæбæх æм ныккæс, дæ зæрдыл лæудзæн. (Дзамболат ма сæм
иу каст фæкодта æмæ фæаууон. Чындзмæ.) Куывды нæ цауы,
йæ фæдыл акæс.

Чындз къæмдзæстыгхуызæй ахызт. Æдде хъуысы «Комфæ-
сивæды зарæг».

Цом æмæ, зæггы, фæцæуæм, гъей,

Цом æмæ, фæцæуæм, гъей,

Комфæсивæд, гъей!
 Фыдыбæстæ хъахъхъæнынмæ, гъей,
 Цом æмæ фæцæуæм, гъей,
 Комфæсивæд, гъей!
 Х а н г у а с с æ. Лæгтыдзуары уазæг ут!

АВАНСЦЕНÆ

Фондз сау тырысайы. Хангуассæ иунæгæй. Сыстад Дзамболаты тырысайы цурæй æмæ дыккаджы размæ бацыд...

И р о н ч ы з г. Хæсты хæдрæзмæ Хъазан ахуыр кодта Орджоникидзейы æфсæддон скъолайы. Хъæумæ йæ мадмæ фыста:

Хъуысы Хъазаны хъæлæс: «Дыдта, дыууæ къуырийы фæстæ каст фæуыдзынæн скъола, суыдзынæн лейтенант æмæ улæфынмæ нæхимæ фæцæуын. Куывд, дыдта, куывд!»

И р о н ч ы з г. Фæлæ Хъазан нал æрцыд... Нал бацин кодта мад йæ лейтенант фыртыл. Уый скъолайæ ацыд Фыдыбæстæйы стыр хæстмæ.

Хъуысы зарæг:

Дыгуры комы, дам, Фæсналы бæрæгбон...

Хъазан бадзурæ: «Мах куы загътам

Нæ уарзон бæстæйæн фæстаджы хæрзæбон!»

Х а н г у а с с æ. Æрцæуынæй мын зæрдæ куы бавæрдтай, уæд мæм куыд æрæгмæ зыныс? Мæ зараг лæппу...

Х æ с т о н с а л д а т. Райгуырæн бæстæйы сæрмæ сау мигътæ æрбадтысты.

Х а н г у а с с æ. Хъазан...

ÆРТЫККАГ НЫБ

Изæр. Дыдзы хур — бæлæсты цъупшытыл. Дардæй хъуысы сармадзанти абухын. Иу бæласы бын лæууы хъахъхъæнæг. Салдæттæ бадзыц акъоппыты гæрзифтонгæй. Лейтенант Хъалæгаты Хъазаны цур — картæ, цыдæр бæрæггæнæнтæ йыл кæны, йæ цинел — йе уæнтыл. Тая бады рацийы уæлхъус æмæ æнæрынцойæ дзурæ: «Алло! Алло! «Бæрз бæлас», «Бæрз бæлас!» Æз — 50"... Командиры раз слæууыд, йæ къухтæ фæйнардæм акодта, дзуапп нæй, зæгъгæ. Иувæрс ацыд, йæ санитарон хызыны цыдæр бинтытæ æвзæры.

Х ъ а з а н (*хибарæй сержантæн*). Цæй фидар у салдаты зæрдæ! Кæс-ма ацы чысыл къордмæ. Алчидæр сæ зоны, цы уавæры ис, уый, уæддæр сæхи куыд хъæлдзæг дарынц!.. Зонынц,

зоныңц... цалдәр сахаты фәстә ам мәләтдзаг хәст бацайдагь уыздәән...

С м и р н о в. Раст зәгъыс, әмбал лейтенант.

Х ь а з а н (*салдәттәм*). Әфсымәртә! Нә алыварс — хьәд, фәлә йәм махән бацәуәән нәй, нә алфамблаи — немьц. Стәм ма ссәдз адәймаджы. Уавәр уә алчи дәр зоны. Кәд мәләт, уәд — кадимә, хьәбатырәй. Нә ратдзыстәм нә ныййарджыты, нә сабиты цагьармә Гитлерән. Нә бауаддзыстәм нә хотәй, нә уарзәттәй хынджыләг кәның... Ис ма нын рәстәг. Ныффыссут писмотә. Сержант Смирнов цәудзән штабмә, йемә сә айсдзән... Әрхьулайә әрмәстдәр иунәгән ис айрвәзән.

С м и р н о в. Әмбал лейтенант, ахәм удисән сахат мәнән ма бон нәу сымах ныууадзың!

Х ь а з а н (*иуварс әй акодта*). Сержант! Әрәджы цы сусәг бардзырд ссардтам немьцы штабы, уый Советон әфсады командәгәнджытәм, науәд та партизантәм бахәццә кәның у ахсджиаг хәс, әмә йә хуыздәр ничи сәххәст кәндзән.

С м и р н о в. Бузныг, әмбал лейтенант! Цәуың мәхи ифтонг кәныңмә. (*Ацьд.*)

Х ь а з а н (*хибарәй, ничи йә хьусы*). Фәуыздән хәст, әрцәудзысты нә хәләрттә, нә уарзәттә әмә рәсугьд дидинджытә әвәрдысты нә ингәнтыл, мысдысты нә...

Фыссынц писмотә иуәй фәстәмә.

Ды цәуылнә фыссыс, Карпов?

К а р п о в. Кәмә ныффыссон, уый нәй... Әмә ды дәр куы нә фыссыс, әмбал лейтенант... (*Фефсәрмы.*)

Х ь а з а н. Мәнән фыст у. Цу, рамбырд кән писмотә. Мәнә-иу әм ацы писмо дәр ратт. (*Фәиуварс.*)

К а р п о в. Цымә кәмә фыссы командир? (*Кәсы адрис*). Цәгат Ирыстон, Хьәдгәрон, Хьаләгаты Хангуассәмә... Әвәццәгән, йә мад у...

Х ь а з а н (*Смирновмә*). Мауал әрәджы кән, цәуың афон у. Карпов, ратт писмотә!

К а р п о в. Хьусың! (*Радта писмотә әмә иуварс ацьд.*)

Х ь а з а н. Зәгъ-иу майорән, куы йыл сәмбәлай, уәд, немьцы полкьәй, зәгъ, дыууә ротә нә атагьайы раз әнусмә баззадысты. О, нәхионтәм куы баирвәзай, уәд дә дзыппы цы адрис ис, уырдаәм-иу дә ныффыссын ма байрох уәд...

С м и р н о в (*әмраст аләууыд*). Хәрзбон, әмбал лейтенант!

Х ъ а з а н. Фәндараст, әмбал Смирнов! Дәхи хъахъхъән.
(Ахъәбыс ын кодта.)

С м и р н о в (йә къух йә худмә систа, салдәттырдәм).
Хәрзбон, әмбәлттә! (Араст. Иучысыл әддәдәр куы ауад, уәд
әрләууыд, иу каст ма фәкодта фәстәмә, стәй иу салдатимә
талынджы фәаууон сты. Хъазан әрбадт.)

П а у з ә

1-а г с а л д а т. Әмбал лейтенант, ацәгъдыны бар ис?
Уыцы кинонывәй...

Х ъ а з а н (ракаст әм). Ацәгъд, әцәг чысылгай...

Салдат цәгъды хәстон зарәджы мелоди «Ночь темна».

Х ъ а з а н. Әвәццәгән, Смирновитә сты уыдон.

Цагъд фәхъус.

2-а г с а л д а т. Иу куплет дә дзы ферох ис.

1-а г с а л д а т. Сәрмагондәй йә дәу тыххәй ныууагътон...
Райсом дын фәсаходән цы ацәгъддзынән.

Х ъ а з а н. Цәй, уә бынәттәм. Хъахъхъәнджытә, уә
бынәттәм цәугәут, иннәтә баулафәнт. Мәнмә гәсгә, бон
нәма әрбарухс уыдзән, афтә немьцы ардәм хъәуы. (Ацыд.
Алчи йә бынат ахсы.)

К а р п о в (сусәгәй йе 'мбалән). Цы хъомыс сын стәм,
бирә куынауал стәм, уәд?

Салдат әм әрбакасти мәстийә, йә къух әм сцәйиста.

Х ъ а з а н (фездәхт, йә къухы амындәй йә әрләууын
кодта). Нә хъәуы! (Баздәхт Карповмә.) Капитан Гастелло
судзгә хәдтәхәгәй куы нал рахызтис, уәд уый, ды куыд хъуы-
ды кәныс, афтә нә хъуыды кодта. Знагмә сарәзта йә судзгә
хәдтәхәг. Панфиловы аст әмә ссәдз гвардионы танчыты
бынмә әд гранаттә сәхи куы калдтой, уәд уыдон дәр афтә
нә хъуыды кодтой. Афтә сә чи хъуыды кодта, 29-әм, уый
әмвәндәй, әнә хистәры бардзырдәй амардтой. Ды та, зна-
джы нәма федтай, афтәмәй адәргәй фәмәлыс?

*Әдде къәхты хъәр ссыд. Хъазан әмә салдәттә уыцырдам акас-
тысты. Әрбахызт, Смирновимә чи ацыд, уыцы салдат тугәйдзәгтәй,
цудгәйә, йә сәр — баст, йә къухы — автомат. Әрхауд. Салдәттә
йыл амбырд сты.*

Х ъ а з а н. Таня!

Чызг әрбазгъордта әд хызын. Цәф бәттыныл архайы.

Ц ә ф с а л д а т (зынтәй). Дон...

Радтой салдатæн дон. Карпов æм удаистæй кæсы.

Хъ а з а н. Цы баци Смирнов? Аирвæзт?

Ц æ ф с а л д а т (*хъæрзгæйæ*). Смирнов... а-аирвæзт...

Хъ а з а н. Андрюшæ, ма тæрс, ма тæрс, ницы дын уыдзæн.

Ц æ ф с а л д а т (*Хъазаны къух ныхъывта, йæхи аивæзта, ныхъхъæрзыдта*). Æмбал лейтенант, нæ туг-иу нын... (*Ахицæн*).

Хъ а з а н (*сыстад, систа йæ худ, иннæтæ дæр*). Фæндараст! Райгуырæн бæстæйы раз дæ хæс бафыстай.

Æвиппайды фæцыд гæрах. Цъусдуг гæрæхтæ стынг сты.

Уæ бынæттæм!

Алчи ахсы йæ бынат. Салдаты акъопмæ ныйистой. Хæст стынг ис.

Фалдæр ацæут! (*Амоны дыууæмæ*). Иннæ акъоппытæм. (*Фæаууон. Карпов сагъдауæй аздад.*)

2 - а г с а л д а т (*Карповмæ*). Ды цæуылнæ æхсыс? Тæрсгæ кæныс? Дзæбæх хъав, нæмгуытæ дзæгъæл хардз ма кæн. Мацæмæй тæрс. Ныртæккæ та сæ ныссæрфдзыстæм.

К а р п о в. Тæрсгæ нæ кæнын, куыддæр фæдæн... (*Æхсы*.)

2 - а г с а л д а т. Дæ хуыз куы фæцыд! Фидар лæуу! Ард бахордтай!.. (*Фесхъиуæгау кодта, æрхауди*).

К а р п о в (*батахт æм тарстхуызæй*). Фæмард!

1 - а г с а л д а т (*Карповмæ*). Акъопмæ!

Тынгæй-тынгдæр хъуысы пулеметы къæр-къæр, нæмгуыты æхситт.

Хъ а з а н (*фæзынд*). Гилдзытæ фæстауæрц кæнут!

1 - а г с а л д а т. Куыд æрæгмæ нын æрвиты майор æххуыс?

Хъ а з а н. Æвæццæгæн ын фадат нæй. (*Салдатмæ*.) Цы кодта пулемет, цæмæн банцад?

1 - а г с а л д а т. Пулеметчик фæмард, æмбал лейтенант. (*Хъазан фæцæйтахт пулеметмæ. Гæрах фæцыд. Хъазан фæцудыдта, æрцæйхауд, фыццаг салдат æм фæцырд, рацахста йæ.*) Таня!

Таня æрбазгъордта, командиры уæхсчы цæф бæтты. Æрбазгъордта Æртыккаг салдат.

3 - а г с а л д а т. Æмбал лейтенант! Дæллаг акъопшæй хъусынгæнина!

Хъ а з а н (*кæсы*). «Стæм ма цыппар. Æрхъула ныл кодтой. Тагъд нæм ныббырсдзысты. Куы 'рбацæуой, уæд æрмæстдæр нæ мæрдты сæрты. Цæй, куыд вæййы, цы вæййы, хæрзбон!»

Райхъуыст гæрæхтæ.

Дыууæйæ ам баззайдзыстут, иннæтæ — мæ фæдыл!

Хъазан сыстади, кæмæ бацамыдта, уйдонимæ азгъордтой. Карпов амбæхст. Гæрæхтæ стынг сты. Фыццаг салдат æмæ 3-аг салдат цæф Хъазаны æрбакæнынц се 'нцæйтты. Хъуысы немцы хъæр. Хъазан дамбацайæ æхсы. Раззаг немыцаг æрхауд, дыккаг дæр. Æрбахъуызынц сæм фæстæрдыгæй. Немыцаг хъавы Хъазанмæ. Фыццаг салдат æй ауыдта æмæ йæ командир бааууон кодта. Гæрах фæцыд. Салдат æрхауд. Хъазан дæр йемæ. Тания сæм базгъордта, архайы семæ.

Хъазан (уыны дамбацайы обоймæ). Иунæг гилдз!

3 - а г с а л д а т (уæззау цæф, рабадт). Æрбацауынц та... Æмбал лейтенант... Курын... фехс мæ...

Хъазан (нæ йæм хъусы). Тания! Цæфы акъопмæ!

Тания иу салдатимæ æххæст кæнынц бардзырд. Ныссабыр дуне. Фæци мæ къорд. Ныр та мын мæхи агурынц. Мæ удæгасæй уый нæ уыдзæн. Мæ дамбацайы ма иу нæмыг ис... (Акаст йæ алыварсмæ.)

2 - а г с а л д а т (цыдæр ауыдта). Æмбал лейтенант, кæс-ма!

Карпов фæлурсæй, йæ цæгом тугæйдзаг. Фæстæмæ-фæстæмæ æрбацауы. Немыцаг æм автомат сарæзта. Хъазан немыцаджы фехста, Карпов фæцарæхст. Сæрдывта немыцаджы автомат.

К а р п о в. Мидæмæ, немыцаг куыйтæ! (Немыц æрбакалдысты. Гæрæхтæ.)

Хъазан. Федя! Хъахъхъæ дæхи фæрсырдыгæй!

К а р п о в. Хъусын, æмбал лейтенант! (Æхсы.)

Хъазан. Федя! Афтæ, гъе!

(Карпов фæцæф, æрхауд. Хъазан æм базгъордта.) Федя!

К а р п о в (хъæрзгæйæ). Ныххатыр мын кæн, æмбал... лейтенант.

Хъазан. Бузныг, Федя. Дæ хъæбатырдынад дын Уæрæсейы зæхх нукуы фæрох кæндзæн. (Карповы адæлгоммæ.) Федя!

2 - а г с а л д а т (фæзынд). Æрбацауынц та. (Фехста гранат. Дыккаг гранат куыд æхста, афтæ йæ æрбагæрах кодтой. Æрхауд.)

Хъазан æхсы пулеметæй. Йæ гилдытæ фесты. Сыхъуыст хæстæгæй автоматы гæрæхтæ, æрбахстауыди гранат. Хъазан æй рацахста, фæстæмæ йæ фехста, сыстад æмæ кардæлвæстæй, цудтытæгæнгæйæ фæцæйцыд æд дамбаца, кæцæй æхстой, уырдаæм. Къорд къахдзæфы фæстæ æрхауд. Тания та йæм базгъордта, фæлæ байрæджы...

Т а н я. Æмбал командир!!!

Æмбæрзæн

ЦЫППÆРÆМ НЫВ

Хангуассæйы кæрты рæзты æрбахизæнмæ æрбахæццæ кæнынц æд кусæндзаумæттæ Мысост æмæ Тауырзæт.

И р о н ч ы з г. Цæуы цард. Æвзонг Мысосты зæрдæ йедзаг у цинай... Нæ зоныс ды, кæй нал ис дæ уарзон æфсымæр Хъазан. Нæ зоныс Дзамболаты хъысмæт дæр... Уый зоны дæ мад... Цымæ дæумæ та цы æнхъæлмæ кæсы?

Х æ с т о н с а л д а т. Фæлæ æгъгъæд! Фæлтау уал цин кæн. Зар. Уарз...

М ы с о с т (*æрбаппæрста сисы сæрты йæ кусæнгæртæ*). Цæй, æз дæр цæуон.

Т а у ы р з æ т. Кæдæм?

М ы с о с т. Куыд кæдæм? Клубмæ.

Æрбазынд Динæ.

Т а у ы р з æ т. Æмæ нырма спектаклы райдайынмæ æнæхъæн дыууæ сахаты куы ис.

М ы с о с т. Æмæ цы? Рагацау дыууæ бынаты æрцахсон.

Д и н æ (*иуырдаæм*). Æ-гъа, уæдæ! Дыууæ бынаты... Мæнæн та къах мæ роны... Мæнгæй нæ фæзæгъынц: «Хойы зæрдæ æфсымæрмæ, æфсымæры зæрдæ — хъæдмæ».

М ы с о с т. Йæд у...

Т а у ы р з æ т. Æмæ дæ уырны, æз дæ цуры сбаддзынæн, уый? (*Алыгъд*.)

М ы с о с т. Тауырзæт!..

Д и н æ (*Мысосты размæ фæци*). Кæдæм згъорыс, быдыры дæ исты ферох?

М ы с о с т (*фæкъуылымпы*). О, мæ рон уым баззад.

Д и н æ. А-а, æзынма дæ худ баззад æд сæр. Хæдæгай, мæрдырох мыл бахæцыд. Тауырзæт лæджы рон дарын куы райдыдта...

М ы с о с т (*фембæрста йæ, йæ хъусмæ йын февнæлдта*). Æ, мæнæ шпион.

Д и н æ. Уауу! Дыдта!

Х а н г у а с с æ (*ракаст*). М' артыл, æна, цы кодтай?

Д и н æ (*фæкъуылымпы*). Мæнæ Мысосты клубмæ æрвыстон, æз æмæ дæуæн бынæттæ ахсынмæ, æмæ мын мæ хъус си вæзта.

Мысост æм аивæй æртхъирæн кæны.

Х а н г у а с с æ. Хъазы-хъазт макуы фæкæнут... Рацæут, исты бахæрут. (*Мидæмæ бацыд*.)

Д и н æ (æфсымæрмæ). Цом нæ дыууæ дæр клубмæ æмæ æртæ бынаты æрцахсæм.

М ы с о с т. Дина, æз нырма гъеныр базыдтон, арифметикайæ иттæг хорз бæрæггæнæнтæ цæй тыххæй истай, уый. Цом...

Д и н æ. Æрæджиауы хорзæх дæ уæд. (Азгъордтой).

Х а н г у а с с æ (рахызт авдæнимæ). Цы фесты, цы? Цæй æнæмæт стут... (Æрæвæрдта авдæн, узы йæ. Зарæгау кæны.)

Ало-ло кæн, ло-ло-тæ.
Уæлæ хъæндил æруайы,
Йæ къахдзфтæ нымайы,
Ацу хъæндил, хъæндилæ!
Дæ базыртæ æрттиваг...

(Ныккаст сывæллонмæ.) Æрфынæй. Дзамболаты æрфгуйтæ, йæ былтæ, йæ ных. Айрæз, айрæз дыдтайы удæнцой... Æгайтма дæ чысыл зæрдæ нæма зоны рис. Ныхас æмбарынхъом куы фæуай, мæ боныл, уæд дæм цы сау хабар æнхъæлмæ кæсы, уый цæмæй зоныс... (мидæмæ бахызт.)

Æдде цæуы сылгоймæгты хъæлдзæг ныхас.

Ф ы ц ц а г х ь æ л æ с: Æгъгъæд фæуæд абон.

Д ы к к а г х ь æ л æ с. Чызджытæ, уæхи тагъддæр ахсут... Ирон театр, дам, æрластой горæтæй — «Дыууæ хойы».

Æрбахызт чындз цыдæр кусæндзаумæттима.

Ф ы ц ц а г х ь æ л æ с (чындзмæ). Хъусус, мацы сæфсон кæнай!.. Аизæр дын цыфæндыйæ дæр клубмæ æнæ акæнгæ нæй.

Ч ы н д з. Хорз, хорз... (Бацыд йæ чызджы цурмæ, авдæны уæлхъус æрбадт.) Театр. Спектакль... Кæм и цымæ дæ фыд афонмæ? Цæуылнæ исты фыссы уæдæй нырма?.. Кæд ыл исты æрцыд?

(Авдæнмæ ныггуыбыр кодта.) Нæ, нæ!..

Х а н г у а с с æ (зыны. Йæхицæн.) Ку, ку, мæ хъæбул... Кæдмæ æмбæхсдзынæн Дзамболаты сау гæххæтт. Цæмæй зоныс, мæ роны йæ æмбæхстæй кæй дарын... (Систа гæххæтт.) Дзамболат... Де 'мбæхсын мæ бон куы нал у, уæд цы кæнон? (Чындзырдæм.) Æгæр æрыгон у нырма, уадз йæ амонд ссара... (Дуар рассыдта.)

Ч ы н д з. Æцæг чызгау афынæй. (Иу чысыл абадт.) Кæм и афонмæ йæ фыд, Хуыцау зоны. Ныр дзы кæдæй-нырма нал уыд хабар. (Райста фæндыр æмæ чысылгай хъарæггæнæгау фæндыримæ зары.)

Кæд мын дæ цъæх цинел
 Дæ чырын раивта,
 Кæннод дæ халæттæ
 Фæйнæрдæм фæхастой,
 Уæд дæ тæригъæдæй
 Тыхгæнæг бабын уа,
 Æндæр ын цы зæгъон, гъей!

Хæдзары дуар разыхъхъыры зыны Хангуассæ, чындз æй нæ уыны.

Дæ чысыл хъæбул дæ
 Арæхдæр фæмысы.
 Бинонтæ æмбарынц
 Æмæ уæ нæ фæрсынц.
 Уæд уæ ныййарæгæн
 Йæ зæрдæ куыд лæууы,
 Йæ риуы куыднæ тоны...

Хангуассæ рахызт. Чындз сыстад, æрæвæрдта фæндыр. Йæ цæссыг аивæй сæрфы.

Х а н г у а с с æ. Цæуыл ныл хъарджытæ кæныс? Цы 'рцыди? Канд махыл скодта уыцы бон? Дзурынц, зæгъгæ, дам, Дыгургоммы иу усæн фæмард сты йæ фондз фырты æмæ æртæ хæрæфырты... Уæд уый куыд фæразы?.. Кæнæ уæртæ Гæздæнтæ...

Ч ы н д з. Дыдта...

Х а н г у а с с æ. Ма ку, дыдтайы хур... (*Гæххæтмæ.*) Райсомын æй зæгъдзынæн. Цал райсомы аивгъуыдта афтæмæй... Æлгъыст фæуæд хæст æрхъуыдыгæнæг. (*Фæндырма фæджих.*) Фæндыр... Уый хорз... Æрцæгъд-ма дзы, чындз, æз ме 'рыгон бонтæ æрымысон... Кафын мæм æрцыд, æрцæгъд...

Ч ы н д з (*æхсызгонæй*). Дыдта... (*Æрцагъта, фæлæ Хангуассæ йæ бынаты лæугæйæ баззад, йæхинымæр сдзурæгау кодта.*) Æрымысон... (*Ацыд.*)

Ч ы н д з. Дыдта... Цæй фæрсты фидар дын ис. Мæн хъæлдзæг кæны...

Хъуысы фæдисы сигнал, хæдтæхджыты уынар. Рухс ахуыссыд. Иссыгъд. Хангуассæ лæууы йæ хæдзары пырхæнты раз.

Х æ с т о н с а л д а т. Кæсут! Кæсут! Æмæ йæ уæ зæрдыл бадарут... Йæ хæдзары пырхæнты раз тулз бæласау лæууы хæххон ирон сылгоймаг.

И р о н ч ы з г. Йæ фондз фыртай нал ис дыууæ... Ницы хабар ис йæ сауцæст Мæцыхъойæ дæр...

Æмбæрзæн

ФЭНДЗÆМ НЫВ

З а р д:

Дайраны бынмæ Дзæуыджы цъæх фæстæ.
 Мæцыхъо бадзурь: «Мах нæ ратдзыстæм
 Гермайнаг фашисттæн нæ Фыдыбæстæ!»...

Æмбæрзæн байгом.

Уацайрæгты лагерь. Сындзтелын быру. Иуварсырдыгæй зыны хъахъхъæнæн мæсыг. Пулеметы уæлхъус лæууы немыцаг салдат. Телын быруйы цурты рацу-бацу кæны немыцаг хъахъхъæнæг. Кæрты мæллæг, низæфхæрд уацайрæгтæ — командиртæ, æфсæддонтæ, æнæ рæттæ. Ам ис лейтенант Мæцыхъо дæр. Чи дур сæтты, чи хъæдтæ хæссы, чи кæрт мæрзы... Хъуысы «Бухенвальды фæдис».

У н т е р. Уæнгмард куыст ма кæнут! (Ехсæй сыл ралæууыд.)
 И р о н ч ы з г. Уацар!.. Цы ма уа зындæр дæуæй!

Иу уацайраг æрбахæссы йе 'ккой дуртæ, сæ быны æрхауд. Йе 'мбæлтæ йын феххуыс кæнынмæ куыд хъавыдысты, афтæ сыл унтер ехсæй ралæууыд. Уацайрæгтæ фæхæлиу сты, дур чи хаста, уый — Мæцыхъо. Архайы сыстыныл, унтер сласта дамбаца.

Х æ с т о н с а л д а т. Кæс, Хангуассæ, уый дæ сауцæст Мæцыхъо дзой-дзой кæны йæ уæззау уаргъы бын... Хъус, ный-йарæг, дæ хъæбулмæ дары уыцы дыкъахыг сырд йæ дамбаца: кæд сыста, уæд цæрдзæн, кæд нæ...

Мæцыхъо сыстад, ацыд, сыхъуыст дзæнгæрæджи хъæр.

У н т е р. Сихор хæрынмæ! Рæвдз! Рæвдз!

Тагъд-тагъд алаууыдысты уацайрæгтæ. Иу дзы айрæджы кодта. Уы м æ.

Ды æфсæст дæ, æвæццæгæн. Цæугæ, дæ куыст кæн.

И у у а ц а й р а г. Рынчын у...

У н т е р (фæцæй йæ цавта). Дæ амонд у, æмæ кусынмæ гал дæ... Рынчынæн йæ хос — ингæн. Цæугæут! (Фæцæуынц. Æрбазгъоры фæлладæй иннæты рæнхъмæ Мæцыхъо.) Кæнæ ды та? Бафæраздзынæ æнæ сихор. Сис дæлæ уыцы къодах æмæ йæ быруйы цурмæ ахæсс! (Фæаууон уацайрæгтимæ.)

Мæцыхъо къодахы раз лæууы, æрбацыд хъахъхъæнæг, бакъуырдатæ йæ автоматы хæтæлæй æмæ йын къодахмæ ацамыдатæ. Фæхæссы Мæцыхъо къодах, бырумæ куыд фæцæйхæццæ кодта, афтæ йæ фæрсты ацыд немыцаг афицер.

У н т е р. Афицеры цурты цæугæйæ дæ худ цæуылнæ систай?

Æрбацыд афицер.

Сис дæ худ!

М а ц ы х ь о (*сабыргай*). Ёз советон командир дæн, фашистон афицеры раз мæ худ нæ сисдзынæн.

У н т е р. Дæ худ сис, хуы!

Н е м ы ц а г а ф и ц е р. Дæ зонгуытыл æрлауу!

М а ц ы х ь о. Фæлтау мæлæт хуыздæр! (*Фезгъоры телтæм.*)
 Ёмбæлттæ, тох кæнут! Ма 'рлауут къулбæрзæйæ сæ разы!
 (*Йæхи точы телтыл баппæрста.*)

У н т е р. Ток!

Ёмбæрзæн

ÆХСÆЗÆМ НЫВ

Хангуассæ цыппæрæм цырты раз аванценæйы.

Хъуысы зарæг:

Мызуры бын, дам, худисæн гæнæхтæ...

Тæтæрхъан бадзуры: «Мах фæкæндзыстæм

Нæ фыдызнæгты удисæн гæрæхтæ!..»

Тæтæрхъаны хъалæс. «Дæ зæрдæ мæм ма 'хсайæд, дыдта. Кæс-ма, цас стæм... Дзамболатитæй искæмæй писмо куы уа, уæд-иу мæм хабар кæн...

Х а н г у а с с æ. Кæдæм дæм фæхабар кæнон, мæ къона, дæхицæй дæр куы ницыуал хабар ис, уæд? О, мæ зæрдæйы æнцой Тæтæрхъан.

Рухс ахуыссыд æмæ та ногæй ссыгъд.

Немыц кæй бацахстой, ахæм хъæу. Хæдзар. Бады Нинæ Петровна йæ æртындæсаздыд чызг æмæ фынддæсаздыд фыртимæ. Ёддейæ хъуысы цыдæр змæлд.

Н и н æ (*чызгмæ*). Дуар сæхгæн фæсте.

Л æ п п у (*кæсы рудзынгæй*). Мама, цавæрдæр немыцг афицер нæм æрбацæуы... Немыцаг нæу...

Н и н æ (*рудзынгæй кæсы*). Цы хабар уа?

Хъуысы дуары гуыпп-гуыпп. Сывæллæттæ сæ мады фæстæ амбæхстысты.

Т æ т æ р х ь а н (*æдде*). Дуар бакæнут!

Ус дуар бакодта, фæзынд Тæтæрхъан «Власовнты» афицеры дарæсы

Н и н æ. Цы дæ хъæуы?

Т æ т æ р х ь а н. Ды.

Н и н æ. Хъусын дæм.

Т æ т æ р х ь а н. Чи цæры ам?

Н и н æ. Кæй уыныс, уыдон.

Т æ т æ р х ь а н. Æндæр ма?

Н и н æ. Ничи.

Т æ т æ р х ь а н (*æрбадт, раппæрста йе 'рмкъухтæ*). Кæм ис сæ фыд? (*Ссыгъта тамако*.)

Н и н æ. Сымахмæ.

Т æ т æ р х ь а н (*фæкаст æм*). Ома? Махмæ службæ кæны? Æви ахст у?

Н и н æ. Ахст...

Т æ т æ р х ь а н. Дæ ном, дæ фыды ном.

Н и н æ. Нинæ Петровнæ...

Т æ т æ р х ь а н. Ахсæв мæ фысым сымахмæ уызæн, Нинæ Петровнæ.

Н и н æ. Афицеры суазæг кæнын мæ бон нæ бауызæн.

Т æ т æ р х ь а н. Ницы кæны.. Ницы уæ бадомдзынæн.. Комендатурæйы бынат нал ис...

Нинæ Петровнæ райста скъаппæй дзулы карст æмæ консервы къопп. Сывæллæттæ хæринагмæ кæстæйæ базздысты.

Н и н æ. Æндæр нæм ницы ис.

Т æ т æ р х ь а н. Ды, мæнмæ гæстæ, нырма хæрз æрыгон сылгоймаг дæ, Нинæ Петровнæ... Цæмæй афтæ ысурс дæ?..

Н и н æ. Нæ зонын... Дохтыр нæ дæн.

Т æ т æ р х ь а н (*нæ бавнæлдта хæринагтæм*). Сбадут сымах дæр... Ахæрут истытæ.

Н и н æ. Бузныг... Хæрджын стæм мах...

Т æ т æ р х ь а н. Ахæм цæстæй мæм цæмæн кæсыс?

Н и н æ. Мæнæ нæхионтæ куы 'рбаздæхой, уæд дын æй уыдон зæгъдысты мæ бæсты.

Т æ т æ р х ь а н (*сыстад, бацыд хæстæг сылгоймагмæ, дзурын не сфæрæзта*). Нæхионтæ... Кæмæ æнхæлмæ кæсыс?

Ч ы з г. Мамæ! (*Скуыдта*.)

Н и н æ (*аиуварс кодта чызджы*). Сымахмæ нæ!..

Л æ п п у (*се 'хсæн алæууыд*). Мамæ!

Н и н æ. Сымах амардтат уыдонæн сæ хистæр хойы, æрцахстат сын сæ фыды. Амарут сын сæ мады дæр.

Т æ т æ р х ь а н. Æз немьцаг нæ дæн. (*Бирæ фæкаст сывæллæттæм, стæй ныллаг хъæлæсæй*.) Ныххатыр мын кæн, Нинæ Петровнæ, æз... сæрмагонд хæсимæ дæн ам... (*Æдде — уынæр*.)

Н и н æ (*джихæй баззад*). Чи дæ?

Т æ т æ р х ь а н. Уый фæстæ...

*Тæтæрхъан рудзынгыл ахызт. Фæдисонхуызæй дуарыл æрбахыз-
тысты немьцаг афицер æмæ иу салдат, æхстæввонг.*

А ф и ц е р. Исчи уæ йæ бынатæй куы фезмæла... (Сывæл-
лæтты иуврс асхуыста.) Кæм ис дæ лæг?

Н и н æ. Ахæстоны.

А ф и ц е р. Алыгъд... Ды уый мæнæй æвзæрдæр нæ зоныс...

Н и н æ (цин кæны). Ралыгъд?!

А ф и ц е р. Æгæр раджы цин кæныс... Кæм ис, уый куы нæ
зæгъай, уæд ацы чысыл сабитæ ныртæккæ сæ хойы хал ахæр-
дзысты... (Чызг æмæ лæппу сæ мады аууон амбæхстысты.) Чи
бадт ам, кæмæн æрæвæрдтай фынг?

Н и н æ. Сымах чи æрбарвыста, уый... уæ афицер уыдис ам.

А ф и ц е р. Кæм ис дæ лæг? Фæстаг хатт ма дæ фæрсын...
Дзур! Кæм ис?!

Ус ницы дзуры. Афицер æй ныццафта.

Чызджы ма къулаенцой æрæвæр. (Салдат фæхæссы чызджы
къулаæбынмæ.)

Ч ы з г. Мама! Мама!

А ф и ц е р. Лæппуйы дæр.

Н и н æ (йæ зонгуытыл æрхауд). Амарут фæлтау мæн...

А ф и ц е р. Кæм ис дæ комиссар лæг?!

Н и н æ. Ард хæрын, нæ йæ зонын.

А ф и ц е р. Уæдæ йæ ныртæккæ базондзынæ. (Сласта дам-
баца. Чызг æмæ лæппу кæрæдзимæ сæхи ныхъывтой, мад йæ
хъæлæсы дзаг ныхъхъæр кодта. Фæцæйзгъордта йæ
сывæллæттæм. Салдат æй ацахста. Афицер дамбаца сарæзта
чызгмæ. Фæцыд гæрах. Æрхауд афицер... Дыккаг гæрах — æрха-
уд салдат.)

Т æ т æ р х ь а н (æрбагæпп кодта рудзынгæй. Сæ
хæцæнгæрзтæ сын æмбæхсы.) Тагъд ардыгæй лидзгæут, тагъд!
Комиссар загъта — сыхаг хъæумæ, дæ хомæ. Уым уыл исчи
æмбæлдзæн... Тæссаг ын уыд ардæм.

С ы в æ л л æ т т æ. Мама! Суæгъд...

Т æ т æ р х ь а н. Тагъддæр!

*Дуарыл фæзынд немьцаг салдат. Нæ йæ уынынц. Фæцыд гæрах.
Тæтæрхъан æрцæйхауд. Хаугæ-хауын ма фæцарæхст — амардта йæ
марæджы, тыххæй ма дзуры.*

Тагъддæр... цæугæут! (Нинæ Тæтæрхъанæн дон дæтты. Уый

арчыцыдта.) Нæ командеры нын куы фенай, уæд-иу ын зæгъ: дæ дзырд дын, зæгъ, сæххæст кодтон — ахст адæм аирвæзтысты... Уыдонимæ нæ комиссар дæр... (*Æдыхæй*) дыдта... Кæсыс? Сæххæст дын кодтон дæ фæдзæхст... (*Рабадæгау кодта.*) Хъу-сыс, дыдта, æз райстон ме 'фсымæрты туг.. Æз райстон, æнафоны чи сурс, уыцы сылгоймаджы маст дæр. (*Нинайы хъæбысмæ æрхауд.*)

Н и н æ. Дæ ном дæр мын куынаæ загътай... Цы зæгъдзынæн, нахионтæ куы 'рбазæхой уæд?

И р о н ч ы з г. Кæс, уыцы урссæр сылгоймагмæ, Хангуассæ.

Х æ с т о н с а л д а т. Дæ лейтенант фырт хъæбатыр Тæтæрхъан уый хъæбысы исы йæ уд...

Н и н æ. Мæ хъæбул!..

Æмбæрзæн

ДЫККАГ АРХАЙДЫ РАЗМÆ

Зард:

И р о н ч ы з г.

Уæлахизимæ мæм
Тагъддæр æрбацу,
Мæ зæрдæдарæн, гъей!
Куырдуаты бадйнай
Æнхъæлмæ кæсынай
Куынауал фæразын, гъей!

Х æ с т о н с а л д а т.

Нанайы рæсугъд чызг,
Нæ сабыр дугæн та
Йæ рæстæг æрцæудзæн, гъей!
Тыхсгæ ма кæн, мæ бон,
Къæвдайы фæстæ та
Хурбон дæр ыскæндзæн, гъей!

И р о н ч ы з г.

Сыгъдæг уарзондзинад
Зæрдæйы къултæ
Æнгом æлвасы, гъей!
Хæрзбон уал, мæ уарзон,
Мæ сусæг писмо дæм
Поезд фæласы, гъей!

Х æ с т о н с а л д а т.

Æнхъæлмæ кæс, чызгай,
Ызнаджы æфсæдтæн
Лæгау цæф ныккодтам, гъей!
Дысоны изæр дын

И у м æ:
 Берлины стыр уынгты
 Ирон симд æркодтам, гъей!
 Æнхъæлмæ кæс, чызгай,
 БІзнаджы æфсæдтæн
 Лæгау цæф ныккодтам, гъей!
 Дысоны изæр дын
 Берлины стыр уынгты
 Ирон симд æркодтам, гъей!

ДЫККАГ АРХАЙД

АВАНСЦЕНÆ

Хангуассæ Мысосты тырысайы раз. Æвналы йæм.

Х æ с т о н с а л д а т. Мысост...
 И р о н ч ы з г. Мад кæстæры хъулон уарзт фæкæны.
 Х а н г у а с с æ. Мæ чысыл Гаги.
 З а р д:
 Уаддымгæ куы сыста — хæхтæ дæр ракалдзæн...
 Мысост бадзурь: нæ иунæг хо ныл
 иронвæндаггæнгæ кæуынай йæхи амардзæн!..

ÆВДÆМ НЫВ

Æмбæрзæн байгом. Хъызæн фæз. Æрбцæуы Тауырзæт. Йæ фарсыл постхæссæн хызын. У сагъæсхуыз. Йæ къухы фыстæг.

Т а у ы р з æ т. Сау писмо... Тæтæрхъан... О ныййарæг, цы уац дæм æнхъæлмæ кæсы.. Ма ма йын æй схъæр кæнон. Æниу хуыцаубоны ахæм уац? Нæ, фæлтау ын æй райсом зæгъдзынæн, уадз иу бон ма уæд та ацæра æнæзæрдæрыстæй. Цал хатты бакæнын ныр афтæ?.. Уæлдайдæр кæргты, сывæллæтты æнæмæт хъазтгæнгæ куы баййафын уæд... Сау писмо хызыны арф æмбæхстæй фæстæмæ раздæхын... Цымæ ма хæсты рæстæг постхæссæгæй мæгуырдæр искуы ис?.. Уæвгæ цины хабæрттæ къаддæр нæ веййынц... æртæтигъон писмотæ... адæймаг сæм кæсынæй нал фефсæды. (Фæцæуы. Кæйдæр ауыдта.) Нæ! Уымæн дæр æй нæма зæгъдзынæн. (Фæаууон. Æрбацыд Мысост. У бæлццонхуыз.)

М ы с о с т. Хъызæн фæз... Суадон... Къæйдур. Куыд æхсызгон у афтид уæ иунæг фенд дæр... Зæрдæмæ цыдæр æхсызгон цины

тын баирвæзы. Хъазæн фæз. Фæллад бæлццоны барæвдауыс... Зæрдæйы хъæдгæмттæ бадзæбæх кæны дæ комулæфт... Фæлæ... Æрцыдтæн дæм хæрзбон зæгъынмæ... Нæ сидзæргæс мадæн æй куыд схæр кæнон? Æрцыдтæн мæ фыды ингæнмæ, ардæм, уымæн æй зæгъдзынæн... Зæгъдзынæн ын ноджы — хæрзбон. *(Дидинджытæ йын тоны, фæаууон.)*

Т а у ы р з æ т *(æрбазынд. У сагъæсхуыз).* Æнæмæтæй дидинджытæ тоны, чи зоны, мæнæн.

М ы с о с т *(æдде).* Тауырзæт, ардæм! Нæ хъазæн фæзы дунейы рæсугъд дидинджытæ æрзад.

Т а у ы р з æ т. Фезгъорын! *(Фæаууон.)*

М ы с о с т *(æрбазынд æд дидинджытæ).* Нæ йæ зæгъын уымæн дæр. Гыщцийы цур йæхи куы нæ баурома, куы скæуа... О, ныфс мын! Айнæг хæхтæ! Радзурут-ма, фыдæй-фыртмæ цы федтат? О хæххон дæттæ, радзурут-ма, цæуыл у уе 'нусон зарæг? Цæуылнæ зæгъут исты, айнæг къæдзæхтæ? Равдисут-ма нæ фыдæлты зæппæдзты сусæгдзинæдтæ, сæ маст æмæ сæ цин. Цæуыл цагъта гуырвидауц чызг? Цæуыл куыдтой йæ фæндыры тæнтæ?

Т а у ы р з æ т *(æрбазынд).* Нæ фыдæлты зæппæдзтæ! Уæ фарн ын ныххатыр кæнæд, кæд йæ сонт митæм уæ худтæ дæлдæр æркодтат, мыййаг. *(Хъазæгау.)* Иуцалдæр сахаты ам нал уыд... Нæ йæ равдæлд йæ тракторæй сыхаг чызджы уарзондзинадмæ... *(Уымæ.)* Сау лæппуйæ ферох, мæ дидинджытæ æндæртæ кæй сты...

М ы с о с т. Нæ, нæ ферох, Тауырзæт, ард дын хæрын, фæлæ дидинджытæ ацы хатт дæуæн нæ тыдтон.

Т а у ы р з æ т. Диссаг, цымæ кæмæн?

М ы с о с т. Хатыр, мæ фыды ингæныл авæрон мæ къух. *(Азгъоры.)*

Т а у ы р з æ т. Цæмæй зоныс, цы уац дæм æнхъæлмæ кæсы? Диссаг. Ингæны раз... Цыма цыдæр ныхас кæны йемæ, йæ дидинджытæ йыл æрæвæрын дæр дзы айрох... Æрæвæрдта сæ. Куыд ын зæгъон йе 'фсымæры хабар. *(Мысост æрбазынд, дæтты йæм цалдæр дидинаджы.)*

М ы с о с т. Айс. Нæ фæрæдыдтæн?

Т а у ы р з æ т. Нагъ, адон сты. Нæ хъазæн фæз... Куыд тагъд згъорынц бонтæ... Мæйрухс изæрты-иу ам доныбыл бад-тыстæм.

М ы с о с т. Дæ цыллæ дзыккутæ-иу дæ уæхсчытыл æркалдысты.

Т а у ы р з æ т. Ды-иу сæ де 'нгуылдзтыл хæрдгæбыдау тыхтай...

М ы с о с т. Мæй-иу луæрста йæ тынты халбыдæй дæ рæсугъд сурæт.

Т а у ы р з æ т. Æмæ йæ ды доны уылæнты уыдтай... Цы митæ кæнæм? Нæ бæстæйы фыдохы хæсты арт цæхæртæ калы, мах та уарзондзинады сæнттæ мысæм.

М ы с о с т. Уæдæ ма сæ кæд кæндзыстæм?

Т а у ы р з æ т. Куысты куы уыдтæ, уæд-иу æз арæх ра-
цыдтæн ардæм...

М ы с о с т (*иуварсмæ*). Бæрзонд бæласы цъуппæй æнахур маргъ йæ диссаджы мæлгъæвзагæй зары, хъазы донгуырæнимæ урсбарц æхсæрдзæн, цыма нæ фембæлдыл цин кæнынц... Кæс-
ма, æвдисæнау дидинæг тæрхæг дурыл æрзад...

Т а у ы р з æ т. Поэт ма басгуйх.

Мысост æм æвдисы гæххæтт.

Т а у ы р з æ т. Циу уый?

М ы с о с т. Ис дзуапш мæ курдиатæн хæстон комиссарадæй. Гыцци йæ пас æрæгмæдæр базона, уыйас хуыздæр.

Т а у ы р з æ т (*фæкуыддæр*). Цы? Хæстмæ цæуыс? О, фæлæ...
Ау, куыд дæ кæнынц, хицауадæй бардзырд куы ис — мадæн иунаг...

М ы с о с т. Чи ратдзæн хивæнд зæрдæйæн та бардзырд.
Нырма нæма фæци хæст...

Т а у ы р з æ т (*кæйдæр ауыдта*). Дæ мад...

М ы с о с т. Гыцци?..

Т а у ы р з æ т (*иуварсмæ*). Йæ лæшпумæ фæдисонхуызæй æрцауы. Мацы æрыхъусæд... (*Фæцæйцауы*.)

М ы с о с т. Фæлæуу, кæдæм? Цы зæгъдзæн, ардыгæй дæ ацæугæ куы фена, уæд? (*Чызг алыгъд. Мад æрбацыд.*) Цы фæдæ, гыцци?

Х а н г у а с с æ. Афон дæр у. (*Йæ хъæбысы йæ кæны*.)
Раджы, дам, куы ссыдтæ быдырæй...

М ы с о с т. Цыдæр хъуыддæгтæ ма мæ уыд æмæ афæстиат дæн.

Мад акаст, Тауырзæт кæм фæаууон, уыцырдæм.

А-а, уый мæнæ йедты чызг йедæй сцæйыздæхт æмæ хæрхæмбæлд фестæм. Кæм уыдтæ, гыцци? (*Иуварсмæ*.) Цас фæра-
зон, уый бæрц уромдзынæн мæхи... О, фæлæ тæрсын, куы нæ бауромон... Æниу ма йын кæд зæгъдзынæн, цæуын мæ куы хъæуы...

Мад лæппуйы хæдоны æфцæггот раст кæны. Кæсы æмæ кæсы йæ фыртмæ.

Цы мæм кæсыс, мæ хуыз мын исыс?

Х а н г у а с с æ. Цæййас лæг сдæ?.. Уæ фыдау бæрзонд... Цы кæныс, цы? Исты дæ риссы? Комкоммæ ма мæм æрбакæс. Ды мæ цыдæр æмбæхсыс?..

М ы с о с т (*фæкьюылымпы*). Мæ фæндагыл ахъуыды кодтон, æмæ мæ кæхтæ ардæм æрбахастой.

Х а н г у а с с æ. Цавæр фæндагыл?

М ы с о с т. Нæхимæ дын æй зæгъдзынæн.

Х а н г у а с с æ (*сабыр æй кæны*). Зæгъдзынæ, зæгъдзынæ нæхимæ... Цом... (*Зыны Тауырзæт.*)

М ы с о с т (*æркаст сахатмæ*). Уыдæттæм нæ не 'вдæлы, гыцци.

Х а н г у а с с æ. Цы хабар у?

М ы с о с т. Ныххатыр кæн, мæн цæуын хъæуы... (*Дæтты йæм пъавесткæ. Мад æркаст гæххæтмæ, йæ къухæй æрхауд, фыртгъдæм æррайау.*)

Х а н г у а с с æ. Нæ! Нæ! Дæу нал ауаддзынæн!.. (*Уыромы йæ*). Гаги...

М ы с о с т. Гыцци...

З а р д:

Мыййаг, хæсты быдыры

Куы фæуон мард...

Зæгъут-иу мæ ныййарæгæн!..

Æмбæрзæн

ÆСТÆМ НЫВ

Хæсты рæстæг. Иунаг усы къона: къулыл стыргомау хуызист — фондз фыртгъ дæр иумæ.

Æрбацъд хъæмпын карзинкæимæ Хангуассæ. Систа стъолмæ дзулы ардæг æмæ цалдæр чысыл дзæкъулы. Уæззау бадт æркодта.

Х а н г у а с с æ. Фæфæуд та кæны ноджыдæр иу бон... Цæй зын у æнхъæлмæ кæсын писмотæм хæстæй... (исы арф æвæрæнæй писмо). Йæ фæстаг писмо... Тагъд-тагъд фыст... Чи зоны ацы хатт!.. Æнхъæлмæ кæсынæй мæ цæстытæ куы ныйирд сты... Искуыцæй къæхты хъæр куы 'рбайхъуысы, уæд мæм афтæ фæкæсы: уый мæ фыртгæй исчи у. Цыма сыхъуысы кулдуары хъæр... Разгъорын кæртмæ... Ныртæккæ æрбакæндзæн дуар... Рагацау ныттындзын мæ къухтæ...

Х æ с т о н с а л д а т. Рагбонтæ мады цæстытыл уайынц...
 И р о н ч ы з г. Цæмæндæр æрымысыд, йæ фырттимæ-иу ын
 кафын куы бацайдагъ, уый... Цæстытыл ауадысты уыцы бонтæ...
 Лæппутæй алчи йæ дарæсы, цыма та кафы семæ, радыгай, стæй
 та иумæ... Цыма фесты. Лæппутæ фæйнардæм ацыдысты тагъд-
 тагъд. Мад зыбыты иунæгæй аздад.

Æдде уынæр æрбайхъуыст. Хангуассæ хъусы, фæстæлфыд.

Х а н г у а с с æ. Цæй уынæр у уый? Къæхты хъæр?.. Æви та мæ
 хъустыл ауад?.. (Рудзынгмæ бацыд.) Мæ хъустыл ауад... Цæй æрæгмæ
 мæм фыссыс, Гаги, мæ хъæбул... (Æрбадт та.) Куы зонис, куыд зын
 у... Уæвгæ дæуæн зындæр куы у æмæ ды куы фæразыс...

Дуар аивæй æрбахостæуыд.

Ныртæккæ! Ныртæккæ! (Тагъд-тагъд фæцауы дуарырдæм,
 байгом æй кодта.)

*Къæсарыл — Антипов. Цалдæр хæрзиуæджы йæ риуыл. Лæууы,
 раст цыма къæсарыл бахизынæй тæрсы. Йæ къух баст, иннæйы —
 фарсылдаргæ æфсæддон хызын. Хангуассæ йæм дисæй кæсы.*

А н т и п о в (ныллæг хъæлæсæй). Бахатыр кæнут... Мæн
 фæнды фенын... Мысосты мады... Хъалæгаты Мысосты мады.
 (Кæсы гæххæтмæ.) Мæнæ адрис... Нæ фæрæдыдтæн? Ам цæры?

Х а н г у а с с æ. Нæ фæрæдыдтæ... Æз дæн Мысосты мад...
 О, фæлæ... Ды чи дæ?

А н т и п о в. Лейтенант Антипов... Æвæццæгæн, фехъуыс-
 таис мæ кой... Дæ лæппу дæм-иу фыста, дзырдта мин...

Х а н г у а с с æ (цингæнгæ). Геннади? Куыд нæ, куыд нæ!
 Фыста мæм. Æз дын адæргæ куы 'нхæлдтон æмæ хæрз æры-
 гон куы дæ. Акса, къæсарыл дæ ныддардтон. Мидæмæ, мидæмæ
 рахиз, Геннади. Мæ лæппуйы хорз хæлар зынаргъ уазæг у
 мæнæн. Раст мæхи фырты фенæгау... Цæф дæ?

А н т и п о в. О. Мæ къухыл сармадзаны нæмыджы схъис
 сæмбæлд. Дохтыртæ афтæ, тагъд, дам, адзæбæх уыздæн.

Х а н г у а с с æ. Адзæбæх уыздæн, адзæбæх... (Сбадын æй
 кодта, йæхæдæг дæр æрбадт.) Æз та... Æнхæлмæ кæсын пис-
 момæ Мысостæй. Цæмæн æрæгмæ фыссы ацы хатт?.. Æвæццæгæн,
 йæ фадат нæу? Æмæ та йын æз дæр ныртæккæ йæ фæстаг писмо
 кастæн. Цымæ цæмæн æрæгмæ фыссы?.. Чи зоны... Цæф у? (Æваст
 цæмæйдæр фæтарст.) Йе та... Уырдыгæй ссыдтæ?.. Хæстæй?..

А н т и п о в. (Къуылымпыйæ). О, уырдыгæй. Госпитæлы
 уызтæн.

Х а н г у а с с æ. Æгас у? Цæф нæу?!

Антипов ницы дзуры.

М' арт бауазал... Цæуылнæ исты дзурыс? Цы хабар мæм дзы схастай?

А н т и п о в (*сыстад, систа йæ худ, дзуры зынтæй*). Дæ лæппу, Мысост... Ныххатыр кæн... Тынг зын у мæнæн йæ зæгъын... Æнамонд хабар... Фæмард... Хъæбатырай... Сырхæфсæддонты къорд аирвæзын кæнгæйæ.

Х а н г у а с с æ (*ныдздынæзта*). Гаги, мæ ахсджиаг!

Стыр пауза

А н т и п о в (*систа писмоты баст*). Уæ писмотæ... Йемæ сæ хаста æдзухдæр...

Х а н г у а с с æ (*кæсы сæм, фестъæлфыд*). Уый цию?.. Туг?.. (*Арæхстгай сæ йæ цæсгоммæ ныхъывта.*)

А н т и п о в (*паузæйы фæстæ*). Йæ хæрзиуджытæ... (*Мады раз сæ æвары.*) Афон у мæнæн. Хатыр, æнамонд хабар дæм кæй схастон, уымæй...

Х а н г у а с с æ. Фæлæуу!.. Æз хъуамæ зонон, куыд фæмард мæ фырт... Раст, куыддæриддæр уыдис, афтæ...

А н т и п о в (*арф ныуулафыд*). Тыгъд быдыры хæцыдыстæм уæд... Акъопшыты... Æппæты разæй. Мæ адæмæй ма дыууадæс хæстони базад... Иннæтæ фæмард сты... Дыууадæс хæстæллад лæппуйы... Нал хæринаг, нал дон... Цæфтæ... Знаг та бырста æмæ бырста... Не 'фсæддон хæйттæй хæстæг ничи... Уыди махæн бардзырд — фæстæмæ иунæг санчъех дæр нæ! Сармадзантай нæ æхстой, хæдтæхджытæ ныл бомбæтæ æппæрстой. (*Иуцасдæр фæхъус, цыма уыцы бон йæ цæстытыл ауад, уыйау.*) Бамбæрстам... Æрхæццæ нæ фæстаг сахат... Фæфæуд кæнынц гилдзытæ дæр... Æз зыдтон, знаджы ног ныбырстæн кæй нал бафæраздыстæм. (*Фæхъус та.*) Æнæмæнг хъуамæ арвыстаин искæй æххуысагур... Фæлæ фашистæ нæ алфамблей... Нæмгуытæ нæ лæвардтой сæр сисыны фадат... Уырдыгæй рацæуын — зындонæй раирвæзын раст... Фæлæ уæддæр æрвитын хъуыд.

Х а н г у а с с æ. Æмæ ды арвыстай.

А н т и п о в. Мысосты. Уый зыдта, штабмæ кæдæм æмæ кæуылты цæуын хъуыди, уый... Фыццаг хатт ын нæ уыд...

Х а н г у а с с æ. Æмæ... Фæхæццæ?

А н т и п о в. О... Нæ аирвæзыныл æппын зæрдæдарæн куынæуал уыд, афтæ уый фæхæццæ... Дардæй сыхъуыст не 'фсæддонты «ура». Нæ фæрсты размæ бырсынц нæ танктæ, сармадзанты

æмæ пулеметты хъæрæй арв æмгуыр-гуыр кодта... Уыдон иууыл æрæрвыста Мысост.

Х а н г у а с с æ (*йæхимæ дзурæгау*). Фæхæццæ...

А н т и п о в (*паузæйы фæстæ*). О, фæхæццæ... Мæлæтдзг цæфтæй... Фехъусын кодта хабар æмæ... Зонын, зын бамбарæн у ахæм æбуалгъ таурæгъ мадæн... Иу хъуыддаг курын æрмæст — баууæнд, ме 'фсымæрау æй уарзтон... Фæрсæй-фæрстæм хæцыдыстæм иумæ... Иу — нæ зын, иу — нæ цин.

Х а н г у а с с æ (*æрæджиау*). Кæм æрцыдис ныгæд? Кæм ын агурдзынæн йæ ингæн?

А н т и п о в. Украинаг хъæу Толстовека, зæгъгæ, уым. Мах йæ ингæны уæлхъус бахордтам ард — йæ туг ын райсын... Бауырнæд дæ, сæххæст кодтам нæ ардхæрд... Сомы дын кæнын, цæмæй дæ фæнды, уымæй — радтаин йæ сæрвæлтау мæхи цард. Бар куы уыдаид, уæд йæ бæсты ацыдаин мæхæдæг... Фæлæ мын уый бар нæ уыд... Ме 'вджид цы æфсæддонтæ баззад, уыдон... Стæй фæстæмæ ацæуыны дзырд нæ уыд... Йæхæдæг ракуырдат бар. Æз сразы дæн йемæ...

Х а н г у а с с æ (*бирæ йæм фæкаст, дзуры, мад фыртмæ куыд дзура, афтæ*). Æууæндын...

А н т и п о в (*къаммæ кæсы*). Бузныг...

Х а н г у а с с æ. Сæ кæстæр уыд... (*Къæлæтджынмæ амонь*.) Ам бадын уарзта. Касти-иу æнафонмæ чингуытæ... Лæппуты уат мæнæ... Фæллад уыдзынæ...

А н т и п о в. Нæ, цæуын хъæуы мæн.

Х а н г у а с с æ. Кæдæм?

А н т и п о в. Куыд кæдæм? Хæстмæ... Цæй, мæ мады хай... Бар ратт, уыцы номæй дæм дзурон... Хæсты уа, кæм фæнды... Акъоппы, къардиуы, доны... Дæ фыртмæ иумæ кæмыты уыдыстæм... Ды уыдтæ æдзухæй нæ уæлхъус... Дæ писмотæ кæстæйæ-иу æз дæр дæу мæ ныййарæгыл нымадтон. Цæй...

Х а н г у а с с æ (*цы 'рбахаста, уыдон ын тагъд-тагъд фæндагмæ æвары*). Фæндагыл сæххормаг уыдзынæ...

А н т и п о в. Хæрзбон.

Х а н г у а с с æ. Фæндараст, мæ хъæбул...

Лæппу цырд фæзылд æмæ ацыд. Хангуассæ йæ фæдыл ахызт.

Ныффысс-иу мæм...

А н т и п о в. Ныффысдзынæн... æнæмæнг ныффысдзынæн...

Х а н г у а с с æ (*фæстæмæ æрбахызт, бирæ фæкаст писмотæм,*

хæрзиуджытæм. Къамы размæ бацыд.) Мæ хъæбултæ... Куыд рауад афтæ?.. Сымах ацыдыстут... æмæ... никуыуал сыздæхдзыстут... Æз та цæрын... (Сабыргай кæуы.) Ау, фæдзæгъæл мæ 'нхъæлмæ каст? Зæрдæ баууæндын нæ комы... Æнхъæлдтон, рæхджы уæ хабар уыдзæн... Фæуыдзæн хæст дæр, æмæ та фыццагау кæрæдзийы уындæй цæрдзыстæм...

Æмбæрзæн

Х æ с т о н с а л д а т. Фæци хæст... Фыдыбæстæйы Стыр хæст. Адæм фæстæмæ здæхтысты тугуарæнæй. Сæ бинонтæ згъордтой сæ размæ.

И р о н ч ы з г. Рацыдис-иу Хангуассæ дæр рындзмæ, фæлæ йæ фондз фыртæй йæ хъæбысы никæйуал акодта.

Х æ с т о н с а л д а т. Фондз сау хабары!

И р о н ч ы з г. Фондз сау тырысайы!

З а р д:

Зæрæстон фæзæй иу гæндар сзынди...

Фондз æфсымæры ныййарæг Хангуассæ бадзурь:

Мæ фондз хъæбулæй хæстæй иу дæр нал ссыди...

ЭПИЛОГ

Хæстон музыкайы зæлтæ æмæ тыхджын къухæмдзæгъдимæ байгом æмбæрзæн. Æнусон арты цыртдзæвæн дидинджытæй фæлгонцгонд. Лæууы йæ разы Хангуассæ, æхсидав йæ къухы, бæрæг у, æнусон арт уый ссыгъта. Йæ фæйнафарс Хæстон салдат æмæ Ирон чызг, æрцауæг адæм. Дардæй зынынц Мад-хох, Иры рæсугъд уæлвæзтæ. Ирон чызджы къухы — дыууæ чырийы, Хæстон салдатмæ — графин.

Ам сты ногы Дина, Тауырзæт, Чындз. Чындзы раз лæууы чысыл рæсугъд чызг Азæ, Дзамболат авдæны кæй ныууагъта, уый. Куыддæр æмбæрзæны байгомимæ къухæмдзæгъд банцад, афтæ азгъордта йæ нанаæ. Хангуассæ йæ йæхимæ нывæста.

Х а н г у а с с æ. Æз радтон мæ фондз фырты Фыдыбæсты сæрвæлтау... Æниу иунæг кæмæн уыд, уымæн уæлдай уыд? Рухсаг уæнт, Иры хъæбатыр гуырдтæй Фыдыбæстæйы хæсты кæй зынг ахуыссыд, уыдон.. Иры хæстонтæ... Номдзыд Иссæйы хъæбатыр фæдонтæ! (Лæууы йæ æхсидавимæ, Иры цырагъдарау Хангуассæ).

Ныййазæлыд «Иссæйы зарæг».

Æлгъыст фæуæд, сымах амондмæ ма чи сиса йæ къух!

Æмбæрзæн

ЗАРÆГ МАДÆН

Куы вайыын тыхст, фæлмæст æмæ æнкъард,
Рæвдаугæ мын уæд февæрыс ныфсытæ.
Куыд диссаг дæ, куыд уарзæгой дæ, мад,
Куыд хорз зоныс хъæбулы цин, рыстытæ!..

Фæндараст мæ куы фæкæныс, уæддæр
Дæ цæссыгтæ æрлæсæн кæнынц рустыл.
Куыстдомд армæй æрлæгъз кæныс мæ сæр,
Дæ фæлмæн фæдзæхст ауайы мæ хъустыл.

Кæддæрау та нæ артдзæсты цыма
Æрæмбырд и нæ бинонты къорд иумæ,
Мæ сæр фæурс, фæлæ уæддæр нырма
Мæн сабийау æрбалвасыс дæ риумæ...

Æмæ кæддæрау банкъарын фæлмæн
Æз мады уарзт — æвидигæ, æгайнæг.
Зæрин хурау — дæ уды хъарм тæмæн.
Дæ буц номыл куы у мæнæн мæ зарæг.

2006.26.11
Сатихъар

* * *

Хус, къæркъа нартхоры сыфтæ
Аджын чъиуау хъуг æууилы.
Бур фæззæг... Хъæздыг йæ нывтæ...
Рог уад тулдзкъалиуты тилы...

Арс хъуыр-хъуыргæнгæйæ хъæды
Зад кæрдобæласмæ хизы...
Байдзаг æртæхдон йæ фæдты,
Комы сау къададон тъизы...

Рæгътыл, æфцгуытыл мæкъуылтæ —
 Мусты ныр уыдзæн сæ цæрæн.
 Цъитийæн ыскъуыд йæ былтæ,
 Пъатæ йын кæны æхсæрдзæн.

Кардæй хохы сæр уыгæрдтæ
 Цавæрдæр уæйыг ныккодта...
 Хорз тыллæг нæ хуымты сцæттæ:
 Хор, мæнæуæй дзаг нæ гонтæ...

2000.10.09

* * *

Байгом кæн дæ сусæгтæ, дæ цин:
 Денджызау æнæбын у дæ зæрдæ.
 Дунетæн æгæрон уарзт — æфсин,
 Дардмæ хъуысæнт зарæджы зынг зæлтæ.

Ма-иу дзурæнт уарзæттæ «хæрзбон»,
 Рухс уæлмонц æвзарæнт-иу, бæллицтæ...
 Макуы кæнæд уарзтмонц уд фæсмон,
 Макуы зонæд царфæндагыл ристæ!.

* * *

Денджызы фæленк кæны мæ нау,
 Сисынц æй зыд уылæнтæ сæ сæрмæ.
 Сусæг уарзтæй чи риссы мæнау,
 Уафæд уый цъæхснаг фæндтæ изæрмæ.

Чи зоны, уæд банкъара æваст
 Сонт уарзты зæрдæскъæфæн тæмæнтæ...
 Мидкатай, тæлфгæ риутæ, йæ каст...
 Монцты арт... Ызнæт уды кæлæнтæ.

Охх, цæмæн фæтары сты фынау
 Рагазтæ, изæрмилтау мæйдары?..
 Арф денджызы адзæгъæл мæ нау,
 Урс уылæнтыл ме 'взонгдзинад зары...

* * *

«Дæ куыст у поэзи, мæн никуы æндæвта», —
 Къæйныхæй мын иухатт æвзонг чызгай загъта,
 Мæ артдзæстæй гъеуæд тæргайæ фæлыгъд.

Æгъатыр рæстæг нын нæ уалдзæг фæдавта,
 Нæ царды хъысмæт ныл йæ хъæдгом ныууагъта...
 Кæддæры рæумитыл кæны ныр фæсмон.
 Кæддæры рæсугъд чызг мæ уд мын ыскъахта,
 Мæ уадынз мын царды къæдзæхтыл ныссаста,
 Уæддæр мын кæддæрау йæ фенд у æхцон...

2007.07.02

ХОХАГ РАЙСОМ

Бздыхтсыкъа дзæбидырыл хæхтæй
 Зæринхур йæ тынтæ фæрсудзы...
 Уалдзыгон райсом дæлвæзтæй
 Дидинаг мидбылты худы...
 Сатæг æхсæвы уæларвæй
 Рахауди дысон ыстъалы,
 Ризгæйæ айсæфти тары...
 Ног бон йæ мæсыгæй
 Аргъæутты æхсинагау
 Ратахти цардмæ.
 Райхъал фынай дуне.
 Райгуырди амонд
 Алæмæты райсомы зардмæ.

* * *

Нызокъо и, ныхъхъебре и, уæддæр,
 Нæ уæгъд кодта йæ къæлæтджын, йæ бынат.
 Йæ риуæй хъуыст цъæл уардонау хæр-хæр,
 Уæддæр æй хъуыд ыстыр мызд æмæ стыр кад.

Нæ уарзта уый йæ кæстæрты бынтон,
 Æфхæрдта сæ, нæ сæ хаста йæ сæрмæ...
 Йæ къæлæтджыны ку' амардис ызнон,
 Уæд æй йæ къæхтæй рахастой æддæмæ...

2001.07.08.

АЦÆРГÆ УСГУР

Нæ ракуырда рæстæгыл ус
Æмæ ныззæронд ис, ысурс.
Вæййы ныр чызджытæм йæ каст,
Æрдызт галау, мæгуырæг, раст...

ДЗУЦЦАТЫ ХАДЖИЙЫ РУХС НОМ МЫСГÆЙÆ

1.

Сæ сау æфсæртыл разылди куырæйттæ,
Фæтæгуарзаг бæдæлæгтæн дæ знаг.
Дæ фыдгой та фæкодтой знон сæ фаг,
Фæкалдтой та æрра куыйтау сæ сæттæ...

2.

Дзæнæтмæ дæр дыл хахуыртæ ныххуырсынц,
Нæу рохуаты нæ сау лæгтæй дæ хуыз.
Дæ рухс зарæг хъуытаз мыртæй фæхъуысы,
Цæрыс та нын , нæхи Хаджи, цæрыс...

3.

— Цы хабæртæ ис уым, Тенгиз, уæлæуыл?—
Фæрсыс та мæ ды раздæрау сабыр...
Гамхуд ныккодтой не 'взагæн йæ уæлæ,
Йæ дуарыл цагъайрагау — гуыдыр...

Нæхи Хаджи, уæдæ мæ ма фæрс цардæй,
Тызмæг у уый, æгъатыр у, мæнгард..
Нæ адæмæй фæхъазынц иутæ 'хцатæй,
Фырмæгуыр ысты иннæтæ, æнкъард.

Нæ фысджытæ ныккъордтæ сты, ныддихтæ,
Кæнынц сæ иутæ хицæуттæн лæггад.
Сæ фынгтæй сын куы раппарынц кæрдихтæ,
Уæд хъæлдзæгдæрæй райхъуысы сæ зард.

2007.10.06

ДУР

Новеллæ

...**Р**аздæр ын зæронд зарæджы ныхæстæ афæзминаг уыд — чысыл сæ фæиннæрдæмгæнгæйæ: — Фæлтау дæ, чызгай, куынаæ фæдтаин!

Науæд та йын афтæ дæр зæгъ: — Уæдæмæ фæлтау уыцы бон давондзау хъæдмæ куы ацыдаин, науæд та мæ къах дæр куы асастайд, уæд дæ, чи зоны, æмæ... æмæ... Уæд фæйнаæ фæндагыл фæцæуæг уыдаиккам æмæ дæ... æмæ дыл нæ амбæлдаин! Нæ дыл амбæлдаин æмæ, чи зоны, мæнаæ ныры уды хъызæмар, ацы утахсæн, чи зоны, æмæ... æмæ...

Фыртыхст æмæ уырыд сæры мидæг цы нæ фегуыры, цы нæ дзы фæкуыси ваййы æнæбафæрсгæйæ, лæгæн йæхи рагацау æнæбафæрсгæйæ. Æмæ йын дæ судзгæ тыхстæй, лæгыл æппындæр чи нæ фидауы, ской кæнæн дæр кæмæн нæй йæ фырхудинагæй, уыцы тыхстæй йын раст ацы ныхæстæ дæр сфæзм — кæд æнæбон чызджы номæй загъд æрцыдысты, уæддæр сæ сфæзм дæ удмарой сахат уартæ уымæн, æнæнтыстæн, цъæхæй æгæр рæгъæдæн, ахæм рæгъæдæй ма уæддæр цъæхад чи дæтты, зæрдæ æфсæрмыйы тухиты чи 'фтауы, уымæн, о: — Зачем ты в наш колхоз приехал, зачем нарушил мой покой?!

Цы худæг æм фæкæсид, куыд дыл сысчылтæ кæнид йæ сырхбын пух-пухид былтæ!

Кæнæ та йын худæджы охыл... Худæджы охыл уыйас нæ, фæлæ тынгдæр дæ мидрыст, дæ мидудисæн æмбæхсыны охыл æрымыс мæнæ адон дæр — рагон Татьянаейы хъарæг, йæ судзгæ додойы ныхæстæ — Пушкин цыма йæхæдæг дæр чызг уыд, афтæ хорз, афтæ дæсны æмæ йын æнæфæгæдыйæ куыд нынныв кодта йæ сидзæр уды æрдиат:

Зачем вы посетили нас?

В глуши забытого селенья

Я никогда не знала б вас,

Не знала б горького мученья.

Æмæ æз дæр, æз, кæд лæппу... лæппулаг дæн — æнæхъæн æртындæс æмæ ссæдзаздзыд, Чырыстийы æмгар, уæддæр, уæддæр мæ разбонтæ — ме 'нæхъæрзгæ, æнæцоппай бонтæ тæхудиагæн мысын.

Уымæн йе 'вддæс айфыццаг йæхи фесты, æз та дзы... æз дзы æнæ иу бон хъуаг æнæхъæн æхсæрдæс азы хистæр æмæ, дам, æй йед кæнын, мæнæ йед..

Куы нукуыма сæ никæмæн загъта æмæ сæ хæстæгдæр дугты зæгъинаг дæр куы нукуыма уыд — æнад ын сты! Лæджы ном ныллæггæнæг æм кæсынц, дæлдæргæнæг, цæсты 'фтауаг! — уæд сæ ныр куыд зæгъа, цы ныфс, цы лæджы цæсгомæй?! Фæлæ сæ куыннæ зæгъа, куыд нæ, кæд æмæ йын йæ мидуавæр, æцæг ын цы ахæм у, тæккæ ахæмæй æвдисынц, раст ын æй ныв кæнынц, уæд?!

Мæнæ цæттæ бæллæх! Мæнæ цæттæ диссаг! Мæнæ хур афаз йæ тæккæ астауыл, æмæ... æмæ дунейæн дæр йæ ад царды ады хуызæн куы нал у, боны хионæнгæс рухс дæр талынгдзæфтæ куы фæцис, куы ныдздыгъуыртæ æнæ йед... уартæ æнæ уый сæрнывонд мæнæн — æнæ Ирханы зæрдæхъæздыггæнæн мидбылхудт, мæныл мыггагмæ йæхи кæй фæдзæхсы, уымæн æвдисæн мидбылхудт. Æмæ уыцы иударон ныхæстæ куы сты ныр сæ тæккæ æмбæлгæ бынаты, сæ буц бынаты, сæ бæрæгбоны цæфыл хъæугæ куы сты!

Фæлæ йæм цæуыннæ ис уыцы ныфс, уыцы лæджы хъару — сæ зæгъын цæуыннæ сфæразы, уыдон цавæр æнæфенд хохаджы æфсæрмыгæ сты — цæмæн æм афтæ кæсы, æмæ дзы йæ лæджы ном къахыр кæны, цыма йæ чызджы цæсты æфтауынц ацы ахсджиаг ныхæстæ:

— Ирхан!.. Йед у... Æнæ дæу мæ бон нал у! Уæвгæ та — у, фæлæ уæд йед, уæд цард царды æнгæсæнтæ дæр нал уайд!... Ныхъхъæмп хус уайд!.. Йæ царды ад фæлидзид...

Ныхæстæй иу дæр нæ загъта — нæ фидыдтой лæгыл, нæ фидауы лæгыл, нæ, йæ мидрыст æргом кæна, уый — нæу ын загъд лæгæн йæ скæнæг-раттæгæй, йæ мидрыст, йæ зæрдæйы уавæр, йæ мидахаст, йæ мидбонахаст, боныхъæд æддæмæ æвдиса, уый йын нæ фæтчы: лæг дæ æмæ стæджы састæй нæ хъæрзыс, фæлмæн фыды цæфæй къуылых нæ цæуыс!

Фæлæ æдзæмæй дæр кæдмæ лæууа — æмæ цытæ дзырдта худгæбылæй, уыдон дæр — мæнæ бæллæхы диссаг! — уыдон дæр комдзог цыдысты йæ уды лæмæгъыл, нæ уыд зæрдæйæ дæр фидар æмæ бынтон дзæгъæлы хъæддыхтæ кодта йæхи. Дзургæ та цыма хорз кодта, ома, йæ ныхæстæ бынтон æнады æууылд ныхæстæ нæ уыдысты, бынтон æнæ сой, æнæ хъацæн — лæг дзы йæ хъус цымыдисæй цæмæ æрдара, уый дзы цыма ис:

— Йед у... Ацы зæрдæрхъуыдыгæнæгæн, дам, цыфыддæртæ загъдæуа! Ныр æцæгдæр цæмæ хъæуы адæймаджы йæ зæрдæ? Риссынæн йеддæмæ куы ницæмæн бæззы, уæд... уæд, — дзуры æмæ Ирханмæ уæддæр æмæ уæддæр —æ, æвзæр! Æ, куыдзы бын йæ рагъы нуæрттыл ратул-батулгæнæг систхæрд куыдз! — Ирханмæ уæддæр æмæ уæддæр бар-æнæбары дæр лæгъстæйаг цæстытæй бакæсы, йæ разыйы цæстæнгас ын куы ацахсид, уымæ тырны æмæ йæм хаты, цæмæй ма сразы уа йемæ, зæгъа йын, Ирбег, мæ къонашкæ, æлгъыст зæрдæ ма нæ хаттæн цин кæнынæн дæр бахъæуы, уымæн дæр ма бабæззы, зæгъгæ. Уæдæ йæ куыдæй равдисдзынæ, æндæр чидæр дын, дæ фæсонæрхæджы дæр чи нæ уыд тæккæ сахаты размæ дæр, уый афтæмæй æнахуыр зынаргъ кæй сси, æнахуыр адджын, ахсджиаг, раст æй цыма дæ цæргæ-цæрæнбонты зыдтай, раст æй, куы нæма райгуырдтæ, уæддæр цыма зыдтай, афтæ кæсын дæм куы райдайы дунейы диссагæн, уæд ма дæ дæ зæрдæйæ тынгдæр цы бахъæудзæн де 'нкъарæнтæ равдисынæн?! Æмæ — табу зæрдæ æрхъуыдыгæнæгæн!

Æрбакаст æм фæрсмæ, азылд, цыдæртæ бахъуым-хъуым кодта йæ фындзы бын, лæг бонæн цынæ диссаг фехъусдзæн, зæгъгæ, æвæццæгæн, дзургæ та хъæрæй ницы скодта — кæнæ йæ фæндгæ нæ кæны йемæ, Ирбегимæ, зæрдиаг ныхасы бацæуын, удæй-удмæ йыл бандзæв-бандзæвгæнæгæ — ома, уыйадыл ын сæрмагонд хуызы кад цыма кодтаид, уыйау уад хъуыддаг уымæ, Ирханмæ, гæсгæ, æмæ йæм ныхасмæ æргомездæхт нæма уыд, науæд та, цы йын зæгъа арæхстджынай йæ дзырдкъахæн

ныхæстæм зæрдæйы тыххæй, уый нæ зоны. Нæ зоны, нæ йæм гуыры дзуапп, уымæн æмæ йæ не 'ндавынц йæ ныхæстæ нæдæр æдылйæ, нæдæр цыфæнды зонджын æмæ цымыдисагæй дæр. Зæрдæ зæрдæйыл куы нæ ныхæса, уæд ныхас дæр ныхасыл нæ бады.

Фæлæ йæм æвгъауаг кæсы йæ хорз хъуыды дæр, æнæрхъуыдыйæ йын аззайа, æнæ бæрæг дзуаппæй, уымæн æвгъау у — ноджы ма йæ зонджын чидæр загъта, цыдæр уырыссаг фыссæг — афтæ куыддæр: «Дать бы в морду тому, кто придумал сердце»... Æвæццæгæн, уый дæр йæ раны уыд йæ зæрдæрыстæй.

— Зæрдæ, дам, чи 'рхъуыды кодта, уымæн, дам, йед.. Йæ мукъутæн иу ма ныуудай. Æндæр уæдæ ай мæ дынджыр риуы мидæг дæр куы нал цæуы, йæхицæн дзы бынат ссарынхъом куы нал у, тыхст рынчынау дзы рафт-бафт куы кæны, уæдæ мæ баз куыд хуыздæр æрæвæрон æмæ мæхи куыд удæнцойдæрæн æруадзон, зæгъгæ. Стæй иннæ диссаг та, иннæ: фæстæмæ дзы æрбынæтон уа мæ риуы.. йæ риуы, йæ райгуырæн риуы, уый дæр æй цыма нал фæнды. Уæд ныр уый — ахæм зæрдæ, цы мæрддаг æдылы у, цы фидиссаг æвзæр?

— Чи уый, чи? — бафарста йæ кæдæй-уæдæй цæмæйдæр, кæдæй-уæдæй йæм æргомыздæхтдæрæй разылд. Фæлæ хъуыды та афтæ кодта, æмæ афтæ кæй хъуыды кодта, йе 'ргом дæр æм тынгдæр уымæн раздæхта: æркæстытæ ма йæм кæна йæ хъуыдыйы растæн: «Хорз загъта йæ риуы дынджыры тыххæй, раст: кæуылты фæтæнтæ йын у! Ахæм фæтæн, ахæм сæвджынтæ йын у, æмæ йыл ын уыциу рæстæг æртæ чызгæй дæ сæртæ бакъл кæн, фæрстæй-фæрстæм ыл сæ банцой кæн — сæрибарæй, паракхатæй сын сфаг уыдзæн! Æмæ йын цы уæхсчыты фæтæн ис, уый та? Æмæ йæ домбай цæнгтæ, йæ рæсугъд тыхджын кълхтæ та? Æниу, цæсгомæй дæр куыд зæрдæмæдзæугæ у, уый та хæлæггаг нæу бирæтæн? У бæгуыдæр. Йе стыр дзых дæр ыл фидауы, уымæн æмæ йын ставдбыл у, аив нывгонд ын сты. Насджынтæ хæрæн дзых, дам, зæгъгæ, æвæццæгæн, ахæм стыр дзыхæй фæзæгъынц — уæд æнæмæнг насджынтæ? Цæмæй уæлдай кæнынц, цымæ, насджынтæ — никæй дзы бафарсдзынæ...

Йæ сæр дæр, дам, зæгæлтæ хойæн, фых галы сæры йас, йæ сæр — уый дæр та раст ай сæры нывтыл карстæй дзурдзысты, уæдæ нæ.

Гардероб, дам...

Шифанер, дам...

Лæг нæ, фæлæ дынджыр цыппæрдигъон шифанер...

Уæйыг лæг. Къамбец. Зубргонд. Бизон раст. Æмæ дын куыд басæтга йе 'нкъарæнтыл, кæд æмæ йыл куыддæр нæ фидауынц, уæд?! Куыд дын зæгъа, æз дæу мæ цардæй фылдæр йед кæнын, зæгъгæ?!

Мæхи йыл худæгæй схæссон?!

Стæвд, рафыхт йæ туг — рафыцын ын æй кодтай, зæгъæм, бандзæрстай йыл сылыстæджы арт! — æмæ дæ æррадзæфæй йæ хъæбысы зыд-кæрæфæй бакодта, зæгъгæ, уæд дæ цыплята-табака нæ рауайд!

Æмæ ныххудт йæ мидныхæстыл, ныккæл-кæл кодта. Æмæ Ирбеджы уд хъуырма сбырста, йæ туг йæ сæрма ныццавта, базынг сты, ссудзæгау кодтой йæ къабæзтæ: уæртæ куыд худы! Уæртæ йын цы дзæнгæрæгджын худæн хъæлæс ис! Мæнæ цы диссаджы сылыстæджы сконд ис Хуыцауæн!

Худæг нæу ныр, диссаг нæу ныр йæхæдæг, къæдзæх лæшпулæг: цы ис, цы федта уым уа-диссагæй — худы æмæ худы, уæлæмæ дæр худын æмæ фæрсмæ дæр! Стæй цы ис уым дæр, ныццирк уай, ахæм диссагæй: о, цыдæр æнахуыр зæрдæхъыдзыгæнæн рауайы, йæ сæр цæхгæр фæрсмæ куы фæзылы, уæд уыцы архайд дæр. Æмæ — цы, цы ис уым диссагæй, дæ зæрдæ йæм схъиуа, цин ыл кæна, цыдæр амонд æм дзы йæ дзæбæх мидбылты фæлмæн худа, уыйас хорзæй дзы цы ссардтай уыцы фезмæлды, дынджыр æдылы къоппа? Æна дын хæдзайраг чызг хæссын кæны ныр цал æмæ цал азы, цоты мадæн чи бæззы, бинойнагæн адæмы раз дæр æмæ Хуыцауы бын дæр, ахæмы. Ды та... Дæуæн та дæ улæфт фæкъуыхцы вæййы ай фадыварцмæ кæсгæйæ дæр, чысыл куыд тæссармæ хæссы йæ рæхснæг гуыр, куыд батилы хатт йæ сæр — йæ дзыккутæ йæ ныхæй фæиуварс кæна, ма бырой йæ цæстыты; куыд дæм æрбакæсы фæрсмæ, чысыл бынтыгомау йæ къæйных æмæ хъомыл сылгоймаджы хин æмæ зондджын цæстытæй, уый дæр дын мидкатайы хос куы фæвæййы, уæдæ цы зæгъинаг у йæ къæйных цæстæнгасæй, зæгъгæ. Йæ цæстыты, йæ кæрдæгцъæхбын цæстыты, стыр хъоппæг цæстыты урсытæ куыд æнахуыр ферттывынц, уый дæр дæм искамæн диссагау дзурыны аккаг куы 'ркæсы, бын бауинаг гал лæт!

Фæлæ æцæг дæр, Æнайы загъдау, уарта уый ма суæд, уый дæ цоты, дæ адджын хъæбулты ныййарæг мад!

Мад!

Дæ хъæбулты мад!

Æмæ цы хорз уайд Хуыцау, цы хорз уайд йе сконд дуне, йæ лаваргонд цард! Цы хорз уаиккой адæм дæр: сæ зæрдæ йын зæгъы, сæ цæст ын уарзы!

Уæддæр — æдылы æмæ æдылы, сæнтдзæф, зондцух, йæ чемай цух — æмæ ма йын цы уæлдай у: арыд зынгæй нал фæтæрсы — æмæ йын æй зæгъа, йæ тæппуд уаг худгæбылæй дзурыны фæстæ æмбæхстæйæ. О, нæ уайд тæппуд, не стъæлфид æппындæр, пархатæй улæфид, хъалзæнг уайд, сæрджын сагау йæ сæр арвы милтыл хафгæ хæссид, чысыл дæр ын зынаргъ кæй у, уымæн дæр, Ирханæн дæр цыдæр кæй ахады йæ царды, уый бæлвырдæй куы зонид, уæд. Уæд та цæрынæн цы хъæуид, уæнтрог, базырджынæй цæрынæн! Фæлæ мæнæ иумæ сты, иу фæндагыл цæуынц, уый чысыл раздæр, фондз санчъехы раздæр, æрмæст æмвæндаг та цыма не сты, æмдзæф зæрдæтæ, æмхъуыды зонды хицæуттæ — о, иумæ сты, иу та не сты, нæ: æнкъары йæ, уыны йæ зæрдæйæ, хъусы йæ йæ уды мæгуырай... Фæлæ — цы нæ вæййы, цына 'рцæуы, Уæлладжы бафæндæд, æндæр — æмæ йын æй зæгъа, ацы зынг зæгъынай йæ зæрдæ кæд судзы, уæддæр — хъазæн ныхас ын бæргæ нæу, худгæбылæй, хынджылæджы хуызы, æрдиагмæ цæттæ зæрдæйæ йæ зæгъдзæн, мæнæ ныртæккæ цы зæгъдзæн, уыдон:

— Ирхан... Цы худæг у, цы диссаг! Æмæ дын æй зæгъон — худгæ фырадæргæй цыма кæнын, афтæ дæр мæм кæсы. Уымæн, æмæ куыд æцæгæй дзурын, куыд зæрдиаджы зæрдæбынай, уыйас хæртæ мæн дæр æмæ дæу дæр уæд!

— Аммен! — æмæ та уалдзыгон быдыры зæрдæмæ дæр цæуы йæ кæл-кæлæй худын, арв дæр уæлдай барухсдзæст вæййы, хур фæирддæр, дардæй уыцы æхсызгонæй æрбайхъуысы гугучы уасын, бурцъиуы дзагхъалæсæй зарын — æппæт рæвдауынц, æхцонад хæссынц лæппын, саби сонт удæн.

— Йед у... Диссаг хъуыды, диссаг æмæ йед... худæг. Кæд худæг уыйас нæу, уæддæр...

— Уæдæ цæмæй аразгæ у йæ худæг, кæд худæг нæу, уæд?!

— Ды ахæм æрыгон, ахæм рæсугъд куы нæ уаис, æз та ахæм... ахæм йед, стыртæ-дынджыртæ къамбецгонд, стæй ахæм йед... дæуæй уыйбæрц хистæр, уæд бæргæ нæу йед... худæг, хъазынмæ здахинаг... Фæлæ дын æй уæддæр сфæразон зæгъын, — бакаст

æм фæлваргæ кастæй, цас зæрдиагæй йæм хъусы, уый бæлвырдгæнæг кастæй. — Зæгъон дын æй?

Æрлаууыд æм. Йæ къухтæ æнæбон æруагъта бæндæны лыггæгтау: гъа, цæв мæ, уæддæр мын мæ уд мауал лас, зæгъгæ. Цæстæнгасæй йæ разы кæны йæ ахсджиаг зæгъинаг зæгъынмæ — кæд дур у, уæддæр æй бæмбæджы мауал тух, цæв ыл æй æнауæрдонæй!

— Гъемæ — хорз, зæгъын дын æй, кæд йед у, уæддæр... Йед дæ кæй кæнын æцæгæй, тынг æцæгæй, æцæджы æцæгæй, уый тыххæй йæ уæндын ской кæнын: йед мæ фæнды, йед... Ды, Ирхан, мæ сывæллæтты мад куы уаис, мæ хъæбулты ныййарæг мад, мæ цоты йед... Диссаг: афтæ ахъуыды кодтон, æмæ мын иу æхсызгон уыд, иу амонд мæм æркаст уый, æмæ раст... раст йед скæн, йед...

— А нынче все умы в тумане! — æнахуыр хъуыдыдзастæй загъта Ирхан. — Уыдон йеды.. Пушкины ныхæстæ сты.. йеды.. «Евгений Онегины» рæнхъ у. Æмæ йед.. Тынг йед ныхæстæ загътай, тынг йед! — æмæ та ныххудт, æмæ æркъæдзтæ, æрдыдагъ худгæ-худын, артæнхæлдтæ кодта, цæссыгызгъалæн. Æмæ йæ кæл-кæл æрдæбонау, тæккæ æрдобонау зæрдæистæ нал уыд, зæрдæамондджынгæнæг, фæлæ куыддæр фенад, дуне æлгъаг дисы æфтыдта — иу дзырдæй, хорз худт нæ уыд, иу уд иннæйы куы фембары, уæдыккон уавæры худт нæ уыд Ирханы ныры кæл-кæл. Фæлæ йын цы гæнгæ уыд уымæн дæр, кæд æмæ уыцы замманай ныхæстæ дзурæг дзых уый чызгон зæрдæйæн дзурæг дзых нæ уыд — афтæ йæ кæмдæр хъыдзы кодта, æхсызгон æй рæвдыдта Ирбеджы зæрдæйы ахаст: цы лæджы зæрдæмæ цæуы, цы лæг æй йед кæны, цы! Фæлæ йæ не 'ндæвта: цъитимбæрзт хох дæ куы агура цардæмбалæн, уыйау... Хорз кæй нæ кæны, раст кæй нæ кæны æмæ йын кæй нæ батайдзæн фæстаг бон, уый та, кæд цыфæнды лæппын уыд йæ зонд, æвæлтæрд, уæддæр уый та æмбæрста, уыд уый æмбарынхъом. Фæлæ, цыма уырдыджы стырынды, уыйау йæхи æруромын нал фæрæзта — кæд цард йæхæдæг йæхи амонид, зæгъгæ, стæй ахæм стыр лæгæн цы уыдзæн æнахъом чызджы хиирхæфсæнтæй?..

Мæнæ йæ ныртæккæ куы фена, йедимæ фембæлгæ йæ куы фена, уæд кæд.. Нал худт, фæлæ йæ худæндзастæй афарста:

— Тынг диссæгтæ загътай. Фæлæ нырма мæнæй цæй мад ис, дымгæ бон чердæм йед хъæуы, уый куы нæма зонын дзæбæх,

уад... О, æмæ мын æндæр диссаг ницуал зæгъинаг дæ? Стæй цæмæн цæуыс мæ фæдыл, цæмæн? Стæй — кæдæм?

— Æмæ ды кæдæм цæуыс?

— Æз — уырдаем...

— Æз дæр уæдæ æндæр куы никуыдæм цæуынарæзт дæн, ды кæдæм цæуыс, уырдаем цæуынаей уалдай.

Æмæ та цæуынц, цæуынц зæронд фæндагыл æрхытæ-æрхыты, дыууæ къуыбыры æхсæнты, амад, цæхгæр карст фыснджын къуыбырты æхсæнты — кæддæр, дам, ацы къуыбыртæ аланты цæрæнуат уыдысты, уыдон сæ æрцамадтой афтæ цæхгæр: æфсад сæм, тыхгæнджыты æфсад сæм æнцонты ма сбырса нæдæр фистæгæй, нæдæр бæхтыл, уалдайдæр бæхтыл... Уалæ æрх кæм фæуæрæх веййы, уыцы фæзилæны та дынджыр дур ис, егъау дур, егъау — зæххы ацыд, иу дæс-фынддæс азмæ бынтондæр нæууы бын фæуыдзæн.

Уырдаем, дам, цæуын. Æмæ йæ Ирхан зоны, кæдæм цæуы, уый. Фæлæ ды та, Ирбег, йæ фæдыл нывонд уæрыккау кæдæмты цæудзынæ? Чи йын дæ æмæ дын чи у? Ничи. Æмæ — æппæт дæр, алчи дæр! Стæй уыцы æнæфенд фарстæн — чи дын у, цы дын у, зæгъгæ, фенджын дзуап æрмæстдæр Хуыцаумæ ис — æндæр æй уæдæ чи фæцух кодта йæ раздæры æнæфæцудгæ зондæй?!

Куыд нæ у уый дæр цæттæ æмбисонды диссаг, куыд нæ: мингæйттæй, зæгъæм, лæууынц дæ алыварс бæстырæсугъдтæ, фæлæ дын дзы æрмæстдæр иу фесхъиуын кæны, ныссæххæтт кæнын кæны дæ зæрдæ, дæ ривадæй цæрæг зæрдæ — багуылф æм кæны чызджы хурвæлыст рухс дæ бæлиццаг царды цинау, тæхудиаг амонды уацхæссæгау, æмæ, цы дæ, уымæй дæ йæхи бакæны, бацахсы дын дæ мидарвы тыгъдадтæ иууылдæр, дæ уæрæх уды фæскъуымтæ, де 'ппæт хъуыдытæ-сагъæстæ, де 'ппæт монцтæ-æнкъарæнтæ. Иу фæнд дæм, иу уынаффæ дæм, иу бæллиц-тырнæн дæм ахæм нал баззайы, уыцы иунæг бæстырæсугъдимæ дын баст чи нал веййы!

Æмæ уыцы мингæйттæй уартæ уый, йæ разæй æбæрæг кæдæмдæр цæуæг, басгуыхт йæ уацайраггæнæг, йæ хъазайрагцагъаргæнæг, æппындæр дæ цы цагъары царды уавæртæй нæ фæнды фервæзын, ахæм цагъардзинады амæддаг дæ скодта.

Зоны йæ, зоны: йæхимидæг рагæй-æрæгмæ бæллыд чызгæн ахæм цæсгомæвæрдмæ, ахæм — цыргъдзæсгом. Зæрдæнкъуысæн,

зæрдæагайæн, зæрдæтæхæн, йæ арф æмбæхст æнкъарæнтæ агайæн — мæнæ фæсномыгæй, уайсадгæйæ йед-йед кæмæй кæны, уыдон. Æмæ цæмæн ахæм уæлæнгай у, цæмæн æй афтæ сфæйлыдта Ирханы бакаст, йæ уынд, йе сконд, уымæй та дзы Бруты молло у бафæрсиаг...

Йæ тæргайдзæттæ, скæуынаæввонг рæсыдгомау былтæ дæр лæджы зæрдæ тасын кæнынц, лæджы хъæбæр зæрдæ сæттынц — фæдзæхсынц æй цыма, ма йæ бафхæр зонгæ-зоныны нæ, фæлæ æнæбары дæр, зæгъгæ, науæд тынг тæнзæрдæ у, гъемæ скæудзæн, йæ кæуындзæг йæ былалгъыл бады, æмæ кæудзæнтъыздзæн, судзгæ цæссыгызгъалгæ, æмæ йæ бауromыны, басабыр кæныны мадзал нал уыздзæн...

Кæйдæр, бæлвырд кæйдæр хæрзæнгæсæнтæ у цæсгомы нывгарстæй дæр æмæ гуырыкондæй дæр, йæ алы бæрджытæй. Фæлæ — кæй?

О: Анастасия Вертинская! Мæнæ кино «Человек-амфибия»-йы куы хъазыд, уæдыккон æвзонг Анастасияйæ зæхмæ ницуал ауагъта, халæмдих сты. Зæгъа йын æй? Æмæ йæ цæмæй зондзæн, чи у, уый. Фæлæ — уæддæр:

— Анастасия Вертинскаяйы цæрмыстыгъд бакодтай...

— Марианнайы та?

— Уый та ма дзы кæцы у?

— Йæ мадызæнæг хо уый та! — æмæ йæм æлхыскъгæнæг цæстытæй кæсы, ай дæхæдæг куы дæ ницызонæг хуырым, зæгъгæ...

Фарста йæ, уæдæ йæ нæ фарста, стыр горæтæй, нæ республикайы сæйраг горæтæй ардæм, нæ чысыл горæтмæ цæмæн æрлыгъдыстут, зæгъгæ. Æмæ, дам, мæ фыд дурыссæн завод балхæдта, рагæй чи нал кусы, уыцы завод æмæ йæ скусын кæндзæн, æцæг, дам, дзы ныр та дуртæ нал ысдзæн, фæлæ дзы... Ницы, дам, ын зонын, цы куыстыл æй бафтаудзæн, уымæн. Ме 'фсымæр дзы сæйраг индзылер уыздзæн, мæ мад сæйраг бухгалтер, мæ фыдыфсымæр сæйраг экспедитор, мæ хистæр хо сæйраг менеджер, мæ фыд та — ди-рек-тор! Æз та, дам, лæвархор, сæ хæссинаг, сæ буцæй даринаг чызг, бинонты кæстæр. Институты мæ бынат цæттæ у — фыст ын у... Кæд, дам, мæ бафæнда, уæвгæ дæр, уым ахуыр кæнын, уæд...

Æмæ ныронг фæцæр, фæцæр сæрибарæй, æнæ идон, æнæ дзыларæй, стæй уæд дæхиуыл барвæндонæй — барвæндонæй! — дзылар бафтау, дзылары былар!

Æмæ дзы цы ссардтай, цы, Ирбег?! Цæмæн æмæ дын куыдæй басаста дæ зæрдæйы Хъарсы фидар? Цæмæй фæцыд дæ зæрдæмæ æмæ цæмæн афтæ тынг фæцыд — ай дзы бынтондæр куы схион, куы срæбинаг, куы сæфсин æмæ дзы раст дæхицæн дæр фæхибары бынат куы нал ис, уымæй фæхибары бынат!

Уæу, мæнæ йыл сындз уистæй быд кау рафæлдæхт!

Фæцæуы йæ разæй тæссармæ цыдæй — кæм сахуыр уыцы фадыварцыл, кæд æмæ кæм?! Фæцæуы. Æмæ йæм кæсыс æмæ йæм не 'фсæдыс кæсынæй. Уартæ йæ дзыккутæ дывæрсыг сæрдзæвæн-сæрвасæнæй пуцалгонд ахст, къæдзилгонд куыддæр. Фæлæ дзы иу бындзыг аздад сæрибарæй, чысыл къæбæлдзыгхуыз. Гъемæ куыд фидауы йæ урс-урсид нарæг къæбутыл, куыд сау... куыд ирон сау сты йæ дзыккутæ, куыд удласгæ у уыцы бындзыг! Худæг нæу уый, диссаг нæу уый — цыдæр бындзыг дын дæ зæрдæмæ ахæм цины уылæнтæ уадзæд! Кæд ды нæ дæ æдылы, сæрхъуаг, уæд ма сæрхъуаг æдылыыл хæрæджы хъустæ æрзайы? Æрмæст уæддæр улæфæнтæ куыд асудзынц, куыд ахгæнынц йæ тæнæгцъар урс буары рухсæй!..

Диссаг! Æмбисондæн дзуринаг-хæссинаг диссаг: исчи йын йæ сæрæй иу хъуын дæр ратоньмæ хъавы Ирханæн йæхи æвастæй, зæгъгæ, уæд ын, цымæ, Ирбег та цытæ акæнид ахæм æнæхæдзар æнæджелбеттæн — ныцъцæл-ныммур кæнынæй йыл нæ бацауæрдид!

Искуыдæр ма афтæ йед кæн цыдæр къæбут, гъа, зырнæй-зылдау аив дæр фæуæд, уæддæр къæбут йеддæмæ исты у! Стæй искуыдæр ма афтæ зæрдæрæхойæн уæд чызджы дзыккуйы бындзыг, ирон сау дзыккуйы къæбæлдзыггонд бындзыг! Мæнæ æррагæнæн хос куыд у, чызджы йед куы кæнай, дæ удæй йæ адджындæр куы кæнай дæхицæн, уæд... Саулагъз чызгæн кæрдæгхуыз цæстытæ...

Æмæ йыл йæ къаба куыд фидауы, уый та, уый: сырх быдырыл урс стъæлфытæ, тымбыл стъæлфытæ — урс, хъæлдзæг, худæг сыл цыма бахæцыд, уыйау у сæ бакаст. Стæм чызг ма дары къаба, сæ фылдæр æлвæст джинс хæлæфты цæуынц зымæджы хъызты æмæ сæрды æнуды дæр. Стæй — гомгуыбынтæй, суанг уазæлтты дæр, уазæлтты — афтæмæй æнæ цот кæй кæнынц сæхи, æнæ мады цытджын-кадджын ном, уый дæр сæм нæ хъары, сæрхъиппытæ! Фæлæ Ирханы иу-дыууæ хатты йеддæмæ нæ федта уыцы хуызы — джинсыты дæр æмæ æнæдымæг майкæйы

дәр, ома, бәгънәг гуыбынәй. Федта йә, фәлә та йын уый дәр ныббарста — нә фәизгард йә зәрдә, диссаг! Зәрдәйы рәбинәгән йә цъәм-цъәм дәр айвхәрд у...

Әмә йын цы нарәг астау ис, уый дәр та нәу диссагән дзуринаг? Дә амонән әмә хистәр әнгуылдзтәй цәг скән, әмә уый ставдән уыздән йә астау. Фәлә уыйхыгъд йә синты әвәрд та — фәтән, удызмәнтән, зәрдә әфсәрмыйы хайгәнәг фәтән. Әрмәст уәддәр — айв. Әмә — фәнда дә, ма дә фәнда, дәхи тыхурәд кәнай, уәддәр та цәстытә сәхигъдауәй афәстиат вәййынц йә нарәг астау әмә йә фәтәнгомау синты әвәрдыл — чызгәй ныссылгоймаг вәййы бынтондәр раст. Әмә дә, әвзонг чызг ма кәй у, уый уадидәгән әрбайрох вәййы — әмә дзы ницуал әфсәрмыйаг вәййы уым, кәй йәм кәсыс нәлгоймаджи цыбәл цәстытәй, уым ома.

Стәй разәй дәр, йә риуыгуыдырырдыгәй дәр әнә диссаг нәу йе сконд, йә бакаст. Риувәйнәг тьәпән, әмләгъз цыма у, ләг ын батәригъәд кәны цәмәндәр, фәлә йын йә йедтәм... йә риутәм... йә дзидзитәм... Нә, айв әм нә кәсы уыдон сә тәккә номәй схонын, фәлә сә куыд ис уәдә әндәр хуызы дәр бацамонән?! Исчи йын сә йә цуры дзәбәх армыдзаг фәздәттә куы схонид әлгъаг цыбәлхуызәй, уәд әй уый тыххәй ахъаззаг — дә фыдгул, дә балгъитәг дәр афтә! — ныммохци, ныффәртт кәнид! Фәлә уәд йәхицән та, йәхицән йә риу әнахуыр цәмән ссудзы, Ирханы синты мидтәлфаг змәлдмә әмә йын йә хъәлдзәг риуты әнкъуыстмә куы фәкомкоммә вәййы әнәбары, уәд, и?! Йед әй куы кәны, йед, йә уәй фылдәр...

Йә хурхы уадындзтә ссудзынц, тәвд уылән сбырсы кәцәйдәр риуы бынәй әмә йын йә хъәләс, йә хурх схъызды кәны, йә уләфәнтә цәхгәр ахгәнынц әмә дисы бафты, уанцон нәу, зәгъгә. Стәй басәтты йәхицән, уәдә ма йәхицән дәр ма сәтта, цытә фенкъары, уыдәттыл: бәгънәг буарәй йыл, дзырдән зәгъгәм, куы бандзәвид бәгънәг буармә, чызджы мадард бәгънәг буарыл, уәд ыл — ныхас дәр ыл нәй! — атаид ыл, йә уәлә атаид, мәнә тәвд тебәйыл нәлхәйы кьәртт куыд атайы, раст тәккә афтә! Әмә уәд уый цы хорз уаид, уый — уый фәстә цәргә дәр мауал кән, цы ма цәрыс, цәй номыл, уымәй стырдәр, уымәй әхсызгондәр амонд куы ницуал ис банкъарән-бавзарән, уәд!

Ма йын зæгъ, ма æргом: æнæкъæм æргом ныхасæй йын æппæт уыдæттæ ма зæгъ, æмæ йын куыд æхсызгон сты дæ ныхæстæ, уый ма фен, ма!

Æндæр уæдæ нырмæ дæр йæ цард цард уыд — æнæ ахæм ныхæстæ æмæ æнæ ахæм хъуыдытæ-æнкъарæнтæ? Цытæ йæ схоны йæхинымæр, цы æвæджиауы æнахуыр дзырдтæ йæм равзæрын кæны кæцæйдæр, æнæнхъæлæджы дзырдтæ æнæнхъæлæджы кæцæйдæр, уый дæр ын, ау, нæ бауæндзæн зæгъын — куы сæ зæгъа, уæд та, ау, йæ мидæг афтид суыдзæн лæмæрстау, куыддæр уазалдзæф уæлдæф бакæлдзæн йæ риумæ æмæ фæсмойнаг фæуыдзæн, йæ сызгъæринтæ доны цыма калы, уыйау?

Уæдæ ма сæ кæд æмæ кæмæн зæгъдзæн, кæдмæ ма сыл ауæрддзæн, стæй — кæмæн, Ирханы куы сты, уый руаджы куы загътой, мæнæ стæм мах дæр — ног дзырдтæ, ныронг дæ фæсон-æрхæджы дæр чи нæ уыд, уыдон, зæгъгæ.

Моя святыня, мæ тотем дзы куы загъта йæхицæн, мæ кувæндон, мæ табугæнинаг зæды хай — куывддон нæ, фæлæ кувæндон, о. Нæй йыл къæм абадæн дæр, нæй йæм æвæндонæй, йæхи æвæндонæй, дидинагæй бавналæн дæр — уæд цыма æнæхъæн дуне дæр æбуалгъы æвирхъау æфхæрд цæуы. Афтамæй та сылгоймаг, чызг йеддæмæ мацы уæд... Цы диссаджы худæг у лæг: йæхи марынмæ дæр æмæ искай амарынмæ дæр æрцæуы сылгоймаджы сæрыл, сылгоймаджы тыххæй, афтамæй, дам, чызг йеддæмæ исты у!.. Цыма Трояйы хæст дæр уый тыххæй, алæматы рæсугъд Еленæйы тыххæй нæ райдыдта, уыйау...

Бахудт æм Ирхан — æмæ асæст бон дæр ныххорз, ныххурæвдыд, раст ма хæдзæрттæ дæр цыма бахъæлдзæг ваййынц, афтæ дæм райдайы дзурын Ирханы мидбылхудты охыл дæ рæвдыдгонд зæрдæ. Цас царын дæм æрцæуы, цас æмæ дæм адæмæн дæр исты стыр хæртзы бацæуын куыд æрцæуы! Цæттæ царциатæ!

Чысыл дæр дæм тарæрфыгæй ракаст Ирхан — йæхи хуры рухсы цы дзæбæх бон фæнайы, уый дæр уадидагæн фæхъуынтъыздзаст ваййы, цыма бæзджын цъæх мигъ, хæрæмигъ æрбагуылф ласы фæсрагъæй — дуне царынмæ нал фæбæззы! Фæцæйхуыдуг кæныс...

Æмæ дын уый — уæнгæххæст цард. Æмæ дын уый — лæджы æдылы амонд, лæджы тæргайгæнаг амонд. Æндæр хуыздæр хос

нæй адæмымыггаг цардæн: иннæ бонтæ, æнæ удæн цардхос сылгоймагимæ баст бонтæ та — афтæ, зыгуымæууилæн рæстæджытæ, цæнкуыл, сохъыр бонтæ.

Бынтон уæлбылмæ цалынмæ нæма фæхæццæ сты, уæдмæ йын истытæ дзурын хъæуы, уый фæрцы йæм цы æнахуыр æнкъарæнтæ равзæры, уыдон ын базонын кæнын хъæуы — цы рацард нырма, цы — кæд сæ кæмæй фехъуыстаид, афтæмæй та уыдонæй, зæрдæйы гуыргæ хабæрттæй, дун-дунетыл цымыдисагдæр куы ницы ис, кæд ныронг царды æрдзæ-æрдзæ хатты, миллиардтæ хатты æрцыдысты, уæддæр: хæххон доны зарæг-хæлхæлæй куыд нæй стыхсæн, сфæлмæцæн, афтæ нæй уыдæтты тыххæй ныхæстæй дæр, зæрдæйы уаджы, зæрдæйы цæуæг цауты тыххæй ныхæстæй дæр нæй бафсæдæн, уæлдайдæр та чызгæн йæ тæккæ хъалзæнгæй. Æцæг йед хъуамæ уа... йедæй сæ хъуамæ хъуса, йæ зæрдæйæн адджын чи у, уый дзыхæй, о...

— Ирхан, йед у — худæг, тынг худæг: ды мæм æрттивгæ цæстæй куы нæ æрбакæсыс, мæ фонд дын æхсызгон кæй у, цины хос, ахæм цæстæй, уæд йед, уæд, уалæ арв чи у, уый дæр куыддæр цыма гыццылтæ, къуындæджытæ бавæййы, æрныллæджытæ æмæ мæ нылхывы куыддæр, раст мын йед дæр нал фæфаг кæны, хуымæтæг уæлдæф — мæнæ кæсаджы сурмæ куы сæшпарай йæ зонгæ райгуырæн донæй æмæ уый куыд фæхæлиу-фæхæлиу кæна йæ дзых, хуыдуггæнгæйæ, æз дæр раст уый хуызæн цыма авæййын... Худæг: æз — кæсаг!

Æрлæууыд, æрзылд æм йæ мидбынаты, мæстæймарæг худгæ цæстытæй йæм кæсы, йæ кæрдæгхуыз цæстыты цыдæр сызгъæринæвзæгтæ арт ссудз-ссудз кæны, стæпп-стæпп, фæлæ нæ фæпиллонарт уыдзæн:

— Æмæ мæ цæстытæ мæнæ афтæ куы сзынг вæййынц, Хуыцауы налат чызджы цæстыты цæхæр куы скалынц, уæд та цы йед вæййы?

Тавы йæ Ирбег, хъармад ын дæтты, хъæрмуст ад ын кæны — мæнæ сæрды бæрæг астæу куы фæуазал бонтæ уа, æмæ зæрдæ хъарм æхсызгонæн куы 'рцагура, фæлæ уæддæр лæг арт куы нæ æндзара, уыйау. Æмæ — о, тавы йæ Ирханы, æмæ йæ уый дæр æддæсонд нæ кæны йæхицæй, фæлæ йыл æууæнкагæй бакъул уа, удадджын къул, уый та — нæй. Æмæ йæ 'мбары Ирбег, куыд æй не 'мбары, æмæ йын дард кæмдæр хъыг дæр у, схъæрзын ын кæны йæ уды мидæг чысыл уд, рæзинаг, æвæлтæрд уд нырма,

амондæнхъæлцау уд нырма, фæлæ Ирбег йæ маст тыхджын кæнын нæ уадзы, куы сабуха — уæд та цæхгæр азил фæстæмæ æмæ дæ гуырыконд раст араз, Ирханæй цас дарддæр гæнæн ис, уыйас дарддæр, æндæр ма дзы исты ис? Бынтон нæма ныллæхъир, иу чбыллипваг ма кæд суайд... Фæлæ ма дзы ис æндæр цыдæр дæр, ис!

Ис, хъыгагæн, ис: уалдзыгон боны ныфс сызгъæринвæлыст, бæркадкъух фæззæгæй...

— Уæд? Дæ худгæ-цæхæркалгæ цæстытæм кæсгæйæ та цы йед вайы, зæгъыс? Уæд дæр диссаг вайы, худæджы диссаг: арв æмбойны цыма йæхи айвазы, ауæрæхдæртæ кæны йæ арæнтæ, ныппарахатдæр, ныффæтæндæр æмæ ныббæрзонддæр! Йæ уайыг уæнгтæ-къабæзтæ цыма айтынг кæны фæйнæрдæм: йæхиуыл фырхъал-фырбуцæй схæцы, цæрыны ныфс сæнхъизы йæ зæрдæйы... арвæн... Ис ын зæрдæ, ис — арвæн!

— Æмæ уый не 'лгыты йæ зæрдæйы? Йе та, зæрдæ чи æрхъуыды кодта, уый?

Цы хъæлдзæгæй сирвæзт йæ худт! Цы хорз уайд, афтæ зæрдæрогæй-иу куы худид, йемæ уæвгæйæ, уæд! Куыд хорз æй рацахста!

— Куыд хорз мын рацахстай мæ ныхæсты лæдзæджы кæрон æмæ мын дзы мæхицæн цы хорз хафт авæрдтай!

— Асæрф æй, кæм дыл сæмбæлд мæ цæф, уым...

— Цы йæ сæрфон, куы нæ мын риссы, уæд... Тæхуды, æмæ ды кæуыл ралæууыс тъæппæнкъух къæрцц-къæрццæй.

Афтæ дзур, дзур æмæ дзур йемæ æмæ дæ уырнæд, демæ дзурынмæ, демæ йæ йæ рæстæг æрвитынмæ кæй æвдæлы, уый — сæ иумæйаг царды рæстæг хардз кæнынц иумæ, иумæ йæ æрвитынц æмæ йæ сæ зæрдæты бафснайдзысты тъымы-тъы-мамæ, æмæ-иу æй кæддæр адджынæн, стыр æхсызгонæн æрымысдзысты — зæрдæ-иу уæлæнгæйтты схъæрдзæн, срисдзæн, срæхойдзæн, фæлæ цы гæнæн ис — цард радыгай у, ныр та æндæр Ирбег æмæ æндæр Ирхан нал æфсæдынц дзурынæй дæр æмæ æдзæмæй лæууынæй дæр — æрмæст иумæ уæнт, фæрсæй-фæрстæм, кæрæдзийы уынæнт...

— Æмæ арв афтæ куы анхъæвзы йæ арæнты, йæ кæрæтты сæрты, куы айвылы æмæ бынтон куы скъуырф вайы хæрдмæ, уæд ды та цыма йæ бæрæг астæу, йæ тæккæ астæу фæлæууыс æмæ дæм раст хур дæр кæсгæйæ баззайы, дæлæ цы арфæгонд

уд ис Хуыцауæй, зæгъгæ, нæ? — нæма азылд размæ, æнцад ма лæууы æмæ йæм йæ уæлтгыфалты бынты кæсы, йæ цæстыты сызгъæрин рухс йæ даргъ цæстыхаутæй фæрсудзы — Ирбеджы зæрдæйы кьултæ куыд æнхъæвзы уыцы дæлимон, уыцы кæлæнтæдзæф рухс, уый æнкъары: сатæг донау у...

— Ды та уыдæттæ цæмæй зоны?! — зæрдиагæй æнæфенд дис ныккодта.

— Мæгъа... Æз дæр цыма ацы зæххыл цæрæг дæн... нымадæй цалдæр боны... Фæлæ хурварс æрзаттæн мæ бæласыл æмæ æрдæгцъæхæй æгæр раджы рæгъæдау фæдæн цыма... — Æмæ йыл куыд не 'мбæлы, афтæ зондджын цæстытæй худы, фенджын, цыдæртæ æнафоны бавзарæг цæстытæй.

Кæм ма ис сывæллæттæ, кæм!

Хорз уылæн у, дыууæ уды кæрæдзимæ хæстæггæнæг уылæн, æмæ йæм дзы Ирбегмæ раирвæзын нæ цæуы — зæгъа сæ æххæст йæ дзуринагтæ, тыхсын æй кæнынц науæд, хъусæг сæм куы уайд, уый сæ фæнды — мидæгæй, риуы мидæг, хуыдуг цыма кæнынц, уыйау сты раст:

— Цы ма у æнахуыр хабар, нырмæ мæхимæ цы нæ зыдтон, ахæм миниуæг цыдæр: йед... Раздæр уыдæттыл никуы мæт кодтон, нымады дæр мæм никуы уыдысты, фæлæ ныр, мæнæ йед... дæу куы байед кодтон... куы базыдтон хæстæгдæр... Дæхи аххос уыд! — цæхгæр фæкодта Ирбег, цыма йæ Ирхан истæмæй азымы бадардта, загъд-замана самадта, алывыд ын ныккалдта, уый хуызæн. — О, о! Дæхи йед уыд, дæхи азым!

— Цы у? — фæцæй та йæм чъылдымыздæхт кодта, фæлæ фæлæууыд, кæсы йæм цымыдисы фæрсæгау. — Цы у мæхи азым? Фæлæ дын иу зонд бацамонон, цалынмæ мын дзуапп нæма радтай, уæдмæ — лæгтыл кæд исты æрцæуы, уæд сæ фырхиæрвæссоны азарæй. Рох сæ у, хæрз хуымæтæг, примитивон кæй сты, сыкъаджын фосау, уый. Ома, фос сæ сыкъатæй сæ ныфс хæссынц, лæгтæ та сæ гуымиры тыхæй... О, цы хорз зонд дын асадзинаг дæн дæ фидар сæры... Сылгоймаг æппæтæй æнæазымджындæр уæд вæййы, æмæ æппæтæй аххосджындæр кæд вæййы. Ома, уый та куыд æгъдауæй? Уый та афтæ, æмæ сылгоймаджы аххосæгты гуырæн дæр, сæ сæрæвæрæг дæр æнæрхъуыды нæлгоймаг у! Уæлахиздзауæй хъуыдатгæнæг, састы бынаты та æрдиаггæнæг нæлгоймаг. Сылгоймаджы басæттæд æмæ бассæндæд, æндæр хорз ын ма ракаен! Ныр æй зæгъ, цæмæй мæ азымы дарыс, уый.

— Ёмæ ма йæ куыд зæгъон, рагацау дæ рыгтæ куы ацагъ-
тай мæнырдæм, уæд?!

— Иугæр дæ ныхас кæм райдыдтай, уым æй кæронмæ ахæццæ
кæн — мæ мæрдты удхæссæг уынын, ныхас æрдæгыл куы фес-
къуыйынц, уæд уымæй!

— Гъемæ — хорз... — Ныккаст ын йæ цæстытæм фæлмæн
кастæй, ома йæ йæ зæрды æппындæр бафхæрын нæй, ницы йын
ис йæ зæрды йæ цæстмæ бадарын. — Йед... Уыцы бон, дыккæгæм
мартыйы — æз æй мæ малæты бонмæ дæр нæ ферох кæндзынæн
уыцы бон! — о, дыккæгæм мартыйы автобусы куы 'рцæйцы-
дыстæм, мæнæ къарецаг ног маршруткæ автобусы, уæд мæм
разæй фæстæмæ цы йед кодтай, цы...

Аскъæфта йын худгæйæ йæ ныхас:

— Цы ракас-ракас? Цæстæй дын хай нæ уыд — фыдхъуын
дзы кæныс? — нал худы, фæхъуыддагхуыз. — Афтæ мын загъ-
той чызджытæ, дæуæйуый, дам, ныронг йæ зæрдæмæ æмгæрон
дæр никæй бауагъта, афтæмæй та, дам, ыл сæ цæст бирæтæ
æрæвæрдтой...

— О, бирæтæ! Йед... Рæгъæуттæ!

— Цы мын дзырдтой, уый дын дзырдæй-дзырдмæ фæзмын.

— Ёмæ уæд ды дæр семæ уыцы чызджытæн, хæрзаг, хæснаг
скодтай, уæдæ ма йæ мæнæ мæ бар бауадзут ныр, зæгъгæ, нæ?

— По фазе сдвинутая дын дæн?! Æндæр мæт мæ нæй, кæйдæр
абадгæ лæппуы фидар сæр разилын кæныны йеддæмæ! Цымы-
дис мæ æвдæрзта æмæ та-иу дæм ракастæн, стæ-ма, цы мæрддаг
у, чызджытæй йе сæфт чи уыны, уыцы гуырæ, зæгъгæ. Ёмæ —
нормальный мужик, йæхи амондджын хонæд, кæй фæсдуар
балæууа, уыцы сылыстæг... Стæй йæ уайсахат дæр ацахстон дæ
цæстыты æнгасæй, æз, кæм мын æмбæлы, уымæй раздæр куы
рахизон, уæд ды дæр мемæ кæй фæхизæг уыдзынæ исты
'фсæнтты, уый. Ёмæ — афтæ рауад. Уæддæр тæппуд дæ, на-
уæд та ног чындзау æфсæрмытæгæнаг æмæ мæ фæдыл цыдтæ,
фæсте дæрддзæф баззайгæйæ. Куы дæм-иу разылдтæн
фæстæмæ, уæд-иу дæхи иннæрдæм кæсæг акодтай — цы худæг
уыдтæ!

— Ёмæ ныр нæ дæн худæг, мæнæ ныр — цалдæр метры
фæстæдæр дæ куы цæуын, фæлæ уæддæр дæ фæдыл, æрмахуыр
уарыккау кæй цæуын, уымæй нæ дæн худæг-кæуинаг?

— Ёмæ дæ чи домы мæ фæдыл цæуын? Æз? Æз — нæ.

— Куы мае цауын кæнис, уæд иу санчъех дæр нæ акæнин! Йед мае цауын кæны, ныронг мае мидæг, — йæ дыууæ къухы дæр йæ риуыл авæрдта, — мæнæ ам ныронг цы цыдæр нæ уыд, фæлæ дзы ныр та чи схæдзарон æмæ мае дзæгъæл сæр чи скодта, уый мае тæры дæ фæдыл — æмæ йын æгоммæгæс уон, уый мын куыддæр не ’нтысы, мае къæхтæ мае цыма раст сæхи æгъдауæй хæссынц дæ фæдыл. Æмæ ма æмбисонды худæг цы у, æнахуыр диссаг... Йед... А, æрдæбон дæр дын æй дзуринаг куы уыдтæн, фæлæ æндæр ныхæстыл фестæм.

— Уый ды фæдæ, цæхгæрмæ ныццавтай æмæ мае бакъуымы кодтай, дæхи аххос, дам, уыд алцыдæр. Фæлæ ма мын чызджытæ цы цирчытæ дзырдтой дæу тыххæй... Æрæгмæ кæй хъуыдаг кæныс, уый тыххæй дын æцæг фæдзæхста дæ мад афтæ:

— Ирбег, мае рахиз цæст! Дæ сасиры хыз ма фæуæрæхдæрдзæст кæн чысыл — афтæ лыстæг мауал луар!

Цыма æвишпайды стæвд, уыйау Ирбег йæ пиджак раласта, йæ цонгыл æй дыдагъæй æрцауыгъта æмæ афтæмæй йæ роныл æрхæцыд — йæ тæнæг урс хæдоны бын йæ къуыбар нуæрттæ куыд арахæцбахæц кодтой, арадымс-бадымс, уый уадидæгæн фæфиппайдта Ирхан, æмæ цæмæндæр йæ зæрдæ барызт, фæтæрсæгау кодта йæхицæн: ахæм уæйыггондæй дæхицæн цыдæр ирхæфсæн скæн, цыдæр зæрдæхъыдзыгæнæн, куыддæр хъазæнхъул!... Налат!

— Гæ-ды-ны-хæс-тæ! — ивазгæйæ загъта Ирбег. — Дæ информатор чызджытæ та мыл уый дæр æрымысыдаиккой, æндæр цы! Уый афтæ уартæ заманхъуйлаг абадгæ чызгæн йæ зæронд фыд загъта, цæнды уæлæ йын хъæугæ дойнаг дур кæй нæ уыд, Калачы — уый зæрдæмæдзæугæ къаба, лæппуты ’хсæн та йæ аккаг усгур, уый йын йæ цæстмæ даргæйæ. Æмæ йын чызг дæр уæд афтæ бакодта:

— Баба! Æз мае сасиры хуынчъытæ куы феставддæр кæнон, уæд мын ууылты аирвæздзысты, лæппутæй ма лæгбæззон чи у, уыдон дæр!

Æз та... Æз та — цы? Мæнæн та, гыццыл ма бахъæуа, æмæ мае зæрдæйы дуары гуыдыр бынтондæр фæцæйзгæхæрд кодта...

— Æмæ уалынджы æз фæзындтæн, æмæ дæуыл зарæджы лæшпуйы хабар æрцыд, — æмæ Ирхан æнæнхъæлæджы базарыд, афтæ базарыд, æмæ Ирбег бынтон бахорз, бадиссаг — цæмæндæр бирæ уарзта, зонгæ зарæг-иу ын исчи дзæбæх куы

азарыд, уæд. Ноджы ма йæхæдæг зарæджы амынд æппындæр йæ зæрдыл нæ дардта. Ирхан та зарыд, йæ сæр æркьулгæнгæйæ — æмæ та йыл уый дæр куыд тынг фидыдта, куыд тынг:

*Æгас цу, уæдæ, рæсугъд чызг уазæг,
Мæ амонды хай, мæ Хуыцауы лæвар!
Дæуæй срæсугъд мæ царды уалдзæг,
Ды байгом кодтай мæ зæрдæйы дуар!*

Æмæ йæм худгæ цæстытæй — кæрдæгхуыз цыма уыд йæ худын дæр, йæ худынæн дæр цыма хуыз уыд, кæрдæгцъæх хуыз — æмæ йæм кæрдæгхуыз худгæ цæстытæй фæрсмæ æмæ бынты æрбакæст, базарæгау кодта: æз байгом кодтон дæ зæрдæйы згæ дуар! О, æмæ мæ уæддæр цæмæн аystай дæ хъæлæсы, алцыдæр, дам, дæхи аххос уыд, зæгъгæ?

— О, æцæг, æцæг! Æмæ йед... Раздæр мæм, мæнæ ма ды мæ арвы кæронæй дæр куы нæма зындтæ, уæд мæм бирæ цыдæртæ нæ уыд нымады, мæ хыртты дæр нæ уыдысты. Фæлæ мæнæ ныр та, æнæ дæу æз йед куы нал дæн, мæхæдæг дæр мæхи куы нал базонын хатгай... Худæг та: Æна дæр мын айфыццаг афтæ куы бакæнид, цыдæр æнахуыр рухс кæнын, дам, райдыдтой дæ цæстытæ, цыдæр æрхæндæг, сагъæссаг рухс кæнын — джихтæ кæнын дæр, дам, райдыдтай, дзагъырдастæй аззайыс куыддæр... О, æмæ ныр, мæнæ æнæ дæу æз æххæст æз куы нал дæн, æрдæг лæг цыма вæййын æнæ дæу, афтæ кæсын мæм куы райдыдта, уæд бар-æнæбары дæр фестъæлфын æмæ, тæккæ æрдæбон кæм æрлæууыдтæн, мæ къæх æнæрхъуыдыйæ кæм æрæвæрдтон фæндагыл, уырдам æдзынæг ныккæсын: мæлдзыгыл искæуыл, цымæ, нæ ныллæууыдтæн æнæбары, зæгъгæ. Уæд дзы хатыр ракурон... Стæй де 'фсæрмай æз мæ сæрма, худинаг цы у адæмы цæстæй кæсгæйæ, уый никуы æрхæсдзынæн!

— Мæнæ æнæ мæн æххæст лæг куы кастæ дæхима, уæд та æрхастаис дæ сæрма худинаджы гаккæвæрæг хабар?

— Уæд? Уæд дæр — ницы хуызы! Фæлæ ныр æндæр хуызы куыддæр уайы — цингæнгæйæ цыма бацæуин мæлæтдзаг тохы, хæсты, хылы дæр... Ды мæм ракæс, æндæр пиллон арты дæр смидæг уаин... гæдыйы лæппын фервæзын кæныны охыл...

Ныххудт та йæ удласæн худтæй:

— Куы дын зæгъин, уæд Мумуйы дæр нысхоис доны гуыл-фæнмæ?

— Герасимау?

— Кæйфæндыйау дæр уæд!

— Нæ, æвæццæгæн, афтæ дæ бардзырдæй дæр, суанг ма дæ курдиатмæ гæсгæ дæр нæ бакæнин — уæд нæ дыууæйы сæр дæр æййафдзæн Мумуйы тæригъæд. Нæ бакæнин, уымæн нæ бакæнин, æмæ дæуыл хъуыды кæнин уæд дæр, дæ хæрзæбоныл. О, æмæ ма рухс бон фæуæд, фæлæ æризæр, зæгъгæ, афтæ мæ хъуырмæ свæййын, скатай вæййы мæ уды саби уд, сцæйхауы, о, йæхицæн бынат нал фæары, смамазила вæййы мæ мидбæстæйы къуымты, æмæ йæ æз дæр нал фæзонын, фырадæргæй ма цы акæнон, куыд акæнон, цы хуызы ма фервæзон уыцы утæхсæн, уыцы æнæнхъæлæджы удхар æмæ хъизæмарæй, уый. Раст Мæздæджы искуы куы уаис ды æмæ мæм куы æрбадзæнгæрæг кæнис уырдыгæй дæ дзыппыдаргæ «Самсунг»-æй, рауай-ма мæм, æцæг фистæгæй, зæгъгæ, уæд дæм фæтæбæртт кæнин уыцы фондзыссæдз километры дæр — не 'рлæууин аулафыны охыл дæр! Мæнæ тæвд хурбон уазал дон куы мысай, сатæг бынат, уыйау вæййы мæ мидуавæр. Федтон дæ бонæй, фæкастæн дæм мæ фаг, аныхæстæ кодтам о том, о сем, фæлæ куыддæр фæхицæн вæййын... Нæ, нæ! Демæ ма вæййын, дæ цуры, фæлæ дыл уыцы уысм дæр мæ зæрдæ риссын райдайы, æрхъæцмæ æрхъæц нал фæзоны, уæдæ та йæ ногæй кæд фендзынæн, зæгъгæ — дзургæ дæр мацы кæн, афтæ дæ цуры æнцæд лæуу.

— Уый кæддæр Стендаль фыста, йед кæй кодта, уыцы чызгмæ, дæуимæ, дам-ма, фембæл æмæ демæ æдзæмæй абад... Æрмæстдæр æмзонд, æмзæрдæ адæймагимæ ис афтæ бадæн — æдзæмæй, æнæдзургæйæ.

— Ногæй кæй ницы ис уалæ уыцы арвы бын æмæ мæнæ ацы зæххы уæлæ, уый мын мæнæ ныр куыд фæхъыг, мæнæ дæ ныхæстæм гæсгæ: ома, æз цытæ дзурын, диссаг мæм цытæ кæсы, уыдон ацы зæронд дунейæн рагæй нырмæ æгæр хорз зонгæ дæр ма сты... Уæддæр-иу искæцы Стендалæн, стæй уымæй дæр бирæ раздæр, мингай азты раздæр æндæр мæ хуызæн идиот æдылбийæн йæ улæфт къуыхцы кодта, алы кæрдæджы халæй, алы сыфтæрæй, алы алкæцæй йæм-иу худт йæ сурæт, йед-иу кæй кодта, уый фæлгонц, уый цæстытæ йæм-иу худтысты алырдыгæйты. Æз, рæдыд цию нымайгæйæ, уый никуы зыдтон, мæнау дебит кредитимæ ничи фидауын кодта, кæрæдзиуыл сæ мæнау раст ничи абадын кодтаид хæрзæрæджы дæр ма — дыккæгæм мартыйы размæ! Ныр компьютеры дисплеймæ, экранмæ фæкæсын æмæ

уынгæ та кæд æмæ дæу фæкæнын, нымæцтæ мæ фидар сæры... Афтæ мын æй схуыдтай дыууæ хатты! Æмæ мæ дурвидар сæры нымæцтæ сæмтæбæры вæййынц. Квартальный отчет нырау нукуы ныффæстиат кодтон... Фæлæ афтæ куы нал уайд, мæ сæр та куы скомпьютæр уайд йæхæдæг, куы æруазал, æрчырыстон, уæд... Ома, ды мæ афтæ тухæнæй куы нал марис, уæд та, цымæ, цард цы хуызæн уайд — уайд дзы исты дзæбæх ад, исты хорз æу-уæлтæ? Дæу æнæ йедгæнгæйæ дæр цард цардæн исты хæстæг у, исты йын бавæййы, æнгæсæнтæ дæр ма у иу цард иннæмæн, ды кæм нал уай, уыцы цард, ды кæм дæ æмæ дæ рухсæй рухс цы цард у, уыдон ма кæрæдзийæн исты бавæййынц, исты бар ма дарынц кæрæдзимæ... дариккой ма бар сæ кæрæдзимæ?

Æмæ, ау, уымæн дæр та ис уæвæн æмæ гæнæн, æмæ зæхх йæ бынаты уа, арв фыццагон арв уа, хуры хæтæн-тулæн арв, стъалыцæхæр арв, уæдæ мæй дæр ног чындзы æфсæрмытæ кæна раздæрау, æцæг ды чи у, Ирхан, уый мацуал бавæййа йедгæнæг чи у, уыцы Ирбегæн?!

Уый кæцырдæм хæрам уайд Хуыцауæн? Уæд æдзæрæг нæ кæны лæджы зæрдæ, сауæвзалы, сау уазал фæнык? Нæ, ахæм цыдæр цард нæ комы мæ цæстытыл ауайын кæнын дæр...

Йæ цыды кой кæны размæ Ирхан, нæ йæм ракæсы, нæ йын бафу-фу кæны йæ дудгæ риссæгтыл. Дзæбæх фæхæрд кодтой. Мæнæ стыр дур дæр — фæныгъуылы æцæгдæр зæххы, нæудзарм æй æнгомæй-æнгомдæр тухы йæ хъæбысы. Фæсрагъæй мотоциклы уынаргъын æрбайхъуыст, æмæ Ирхан куыддæр фестъæлфæгау кодта, куыддæр базмæлыдысты йæ уæнгтæ — цингæнæг уыдаиккой, æви фæдисон?..

Фæлæуу-ма, фæлæуу: кæдæм æй кæны, кæдæм æй хоны, æцæгдæр, йæ фæстæ? Ау?!

Ау?!

Уалæ куы базилой мидæгкоммæ, фæсвæдмæ — сæхи куы баууон кæной алы æнæнхъæлæджы дзæгъæлцæуджытæй, уæд... уæд æм æрлæудзæн, хæстæг æй бауадздзæн йæхимæ, хæрзæмгæрон, хæрзæмриу, улæфтæй-улæфтмæ æмæ йед?! Райсдзæн уал ын йæ рахиз къух йæ дыууæ къухмæ æмæ...

Цы къухты уазал ын вæййы, цы, хъарм бон дæр ма суанг! Зæрдæ сæ уазалæй фесхъиуы, баризы, сриссы раст. Айфыццаг ын æй загъта æмæ, дам, уазал къухтæ — хъарм зæрдæ!

О, æмæ йын айсдзæн йæ къухтæм йæ къух, стæй йæм ахæм кæрдæгхуыз хъарм уадздзæн, фæрсудздзæн йæ зондцух

цæстытæй, ахæм уылæн æм-иу рагуылф кæндзæн йæ гип-
нозгæнæг цæстытæй, удæлхæнæн цæстытæй, æмæ йæ уæнгтæ
ссуддзысты, уый та йæ тухдзæн æмæ тухдзæн уыцы хъæрмуст
рухсы, йæ цъæх цæстыты хъæрмуст цъæх рухсы — къухыл-
тухгæ коммæгæс æй скæндзæн ацы хæйрæджыты бæхтæрæг
чызг, дунетæ æрттиваггæнæг, дунетæ саугуырмгæнæг...

Æмæ фæфæлдæхдзæн йæ алыварс бæстæ, науæд та цыма
фæйнæрдæм фæцæудзæн мæнæ аргъауы дыууæ хохау, æмæ уæд
бынтон æндæр дунейы бæстæйы фегуырдысты — хибарæй
æрмæстдæр дыууæ удæй кæм ваййынц, æндæр иу цъиузмæлæг-
атæхæг дæр кæм не ссардзынæ стыр хæснагæн дæр, раст тæккæ
ахæм бæстæйы, æмæ ралæудзæн сæрзилæджын сахат, æмæ
ма уæм Хуыцау дæр разыйæ кæсдзæн, йæхицæй хъал æмæ буцæй:
хорз сæ куы ссарын кодта кæрæдзийæн!... Æмæ уыдзысты æну-
сты адджын хъæбултæ... Æнæтæригъæдджын.

Фæлæ уал ын уыдæтты размæ Ирхан зæгъдзæн, йæ къухтæ
йæ армы хъармгæнгæйæ, тавгæйæ:

— Мауал ма йед, йед кæн! Зæгъ æй йæ судзгæ-араугæ номæй!
Кæд сырхзынг дзырд у, уæддæр дын исты судзгæ æхсидав куы нæу
æмæ дын дæ комыкъултæ куынæ сфизонæг кæндзæн, мыййаг!

Æмæ — сфæраздзæн кæдæй-уæдæй, зæгъдзæн ын æй йæ
тæккæ комкоммæ номæй, йед æй кæй кæны, йед, уый. Фæлæ...

Æмæ уæд, уартæ хæхты фале аргъауы æндæр бæстæмæ куы
бахуой, хъарм денджызы ахасты куы бахуой, йæ зондцух
цæстыты кæрдæгцъæх хъæрмуст денджызы куы аныгъуыла,
æмæ, цы кæны, цы архайы йæ зæрдæйы куырмæджы, уый йæм
амæндты амонд куы кæса, уæд... уæд...

Уæд уый куыд æмбæлы, куыд фæтчы, уæд уый фæсмойна-
джы худинаг та куыд нæу, куыд нæу ирон фыдæлтыккон
æфсармæй, æмæ, æвзонг чызджы ма æрхæсс адæмы нывыл,
афтæмæй... Ма йæ ракур кад-радимæ, афтæмæй...

Куыдфæнды фæуа, цыфæнды куы фæуа, уæддæр фæстаг бон,
адæмы тæрхонхæссæн бон ды уыдзынæ азымджын, ды — чызгæй
дыууæ хатты хистæр: йæ саби зонд ын сдзæгъæлтæ кодтай, йæ
лæппын зæрдæ йын дæ монцифтыгъд ныхæсты дидитæ-бибитæй
асайдтай, дæ æрдон зынг ыл бафтыдтай — мæлæты бирæтæ
йын хъæуы йæ тæккæ æрра тугæй!..

Æмæ — лæг нæ дæ, дунедарæг, дунеуромæг нæлгоймаг, фæлæ
— нæл! Йæ йед, йе 'рдон монцтæ йæ хорз зонд кæмæн асси-

вынц, ахæм нæл... Æмæ — æнæ ном, æнæ цыт лæг та цæрыны аккаг, адæмы 'хсæн лæджы кад-намысимæ цæрыны аккаг куыд хъуамæ уа?!

Фæлæ, иннæрдыгæй та, уыцы фалæ бæстæ æндæр дуне уымæн у, уымæн, æмæ дзы ацы узалзонд, хиуылхæцгæ бæстæйы фæтк фæтк нал вæййы!..

Базылдысты зæронд фæндаджы рагон фæдыл — бæрæг ма дардта йæ зайæгой халæй: фæндаджы алыварс айдагъ бæзджын нæугæрдæг, ам та лæджиртæгхæццæ уыд, цæхæрагæрдæг дæр дзы уыд цæстгай. Æмæ базылдысты амад фысынджын къуыбыры фалæмæ, æмæ сæм æрхы иннæ къуыбыры уæлбылæй разынд бæрзонд рæхснæг лæппу — йæ саусаuid дзыккутæ йæ фæтæн æмраст уæхсчытыл æркалдысты, йæ хъуырыл ауындзæгæй хъулон-мулон тахъа — мотоциклисты худ, стæй, дымгæ кæм нæ хизы, ахæм кæрдæгцъæх къурткæ йыл, йæ сау хæлаф дæр уыцы хъуымацæй, ома, кæттагæй — тæхгæ-тæхыны йын дымгæ йæ уæрджытæ ма хойа. Йæ сырхахуырт хъулаеттæ мотоцикл, япоинаг «Ямаха» æвæццæгæн, æнцæд лæууынæн цыма æвгъау уыд, йæ бакаст, йæ конд дæр размæ тындзæг, дугъмæ йæ рохтæ тонæг, уæдæ йæ аргъмæ гæсгæ та «Волгæ»-йы аргъ. Лæппу йæ рахиз къухы къубалхæстæй дары рæмбыныкъæдзтæм æххæссæг æрмыкъухтæ — батылдта сæ Ирханмæ. Уый ма фæстæмæ æхсгæ кастæй фæкаст, ай нæма айста йæхи, зæгъгæ — афтæ сдзырдта Ирбегмæ йæ зæрдæ, æвиппайды йæ амæгуыруæвæг зæрдæ.

Фæкаст ма фæстæмæ æхсгæ кастæй, кæмæйдæр фæлмæцыд адæймаджы кастæй, стæй атындзыдта рæуæг уадæй, æвзонг къæхты рæуæг уадæй æмдзæхгæр хæрды. Йæ бæрæгбонны цинай дзаг хъæлæс ададжы айзæлыд, бæстæ дзы æхсызгон фестæлфыд, фегуыппæг, фæдурдзæфау: стæ-ма, цы уыдзæн?..

Кæрдæг хъæрмуст хус тæф кодта, хæрзад уыд йæ фæлмæн тæф; арв тынг райгонд уыд дунейы скондæй, уалдзæджы хъомысæй; цуангæнæг мæргъты сау балтæ фесхъиу-фесхъиугæнæ иу ранæй иннæмæ тахтысты цыбыр тахтай — афтæ-иу зынд, цыма сæ дымгæ раскъæф-баскъæф кæны тæссармæты. Уалдзыгон райдзаст дуне бацымыдис...

— Ти-и-му-ур! — айзæлыд æрхæй къуыбыртæм, къуыбыртæй уæнгджын хæхтæм — хæлæггаджы хорз та сыл сфидыдта сæ уалдзыгон фæлурсбын фæлыст дæр.

Лæппу дæр æрмыкъухтæ мотоциклырдæм бахста,

фәйнәрдәм аһәрста йә даргъ кьухтә әмә узгә-әнкьуысгә уәзбынәй цәуы Ирханы размә.

Мауал сәм кәсон, мауал сә хьыгдарон бар-әнәбары, зәггә, раздәхын афәнд кодта Ирбег, фәлә нә фенкьуысыд, сагьдауәй баззад — цы йә урәдта, цы йә нә уагьта фәстәмә раздәхын, уый, бафәрс әй уымәй, уәд дын әй нә загьтаид. Чызг баһәрста йәхи ләшпуйы цәттә хьәбысмә, аныгьуылд дзы. Әмә — цы? Ницы. Фыдәлтәй нырмә афтә цин кәнынц әмфыцгә туг чызг әмә ләшпу кәрәдзиуыл. Фәлә уалынджы...

Никуы уыд расыг, никуы цыд рацуд-бацудгәнгә, «восьмеркәтәгәнгә», фәлә ныр цыд расыджы цыдәй, ноджы ма йә рахиз дзәмбыкьух йә зәрдәйы сәр сәвәргәйә: циу, цы хабар у — уанцон әнәнхәләджы әлхьывд нәу, ай йын куы нал цәуы йә риуы, йә бынатәй цыма фәиртәст әмә куыд-дәр зәбул әрци, стәй ныддымст, ныууәззау, нывзәр әмә йә риувагәй суләфын дәр нал уадзы...

Мәнә цы әнәнхәләджы егьау маст ис, мәнә! Хур, кәд фәуырдыг кодта арвы фәхсыл, уәддәр нырмә цәхәркалгә ирд куы у, фәлә йыл йә егьау маст фәздәджы милайау тар әндәрг куы абадын кодта уалә...

Әмә дын дә ахәм маст макәмәй уәд райсән, ма! Кәмәй йә райсзынә? Никәмәй, әрмәстдәр дәхицәй — дә пырх дәхиуыл акал. Фәлә дзы куыд бахызтаид йәхи, цавәр ауазәнтә, цавәр цәлхдуртә йын скодтаид Ирханән йә ныхмә?

Мәнә диссаджы диссәгтә!

Әмбойны йә куыд аничи кодта, куыд аницы! Цыма ды цыдәр дзәггәлзад дә, цыдәр кәвдәсард — кәй хьәуынц дә рыст дәр, кәй әндавынц дә бәрәгбонтә дәр?! Дә хьарәг дәр, дә зарәг дәр — дәхи...

Дунемә хәрамәй цыдәриддәр уыд, уый цыма багуылф кодта йә дуаргом зәрдәмә — әмә дзы нә цәуы цыфәнды дынджыр зәрдәйә дәр әмә йә фәйнәрдәм рәдувы, скьуыны, рәмудзы, сцәнд дзы, әмә ныннарст йә зәрдә әвирхьау нәрстәй, әмә... әмә...

Ау, ау, уымән дәр ис гәнән, әмә ууыл фәуа... йед, йә цард... ләгән йә цард ууыл фәуа — цыдәр худәджы хуызы, цыдәр ницәй тыххәй?!

Нә!

Ницәй тыххәй нәу. Нәу, нәу: чызгарәх стыр горәтәй уыцы гуыр, нәртон гуырды фисынтыл амад ләшпу дәр ардәмты

ницæй тыххæй æрхæццæ уыдаид?! Нæ, Ирхан ницытæ не 'взырын кæны, ницытæ-мацытæ!

Куыд фидыттой уæлкыуыбыр! Лæппу ахæм бæрзонд нывгондæй зынд дæле уæлæмæ, раст цыма йæ дзыккуджын сæрæй арвы царыл æндзæвды. Фæлæ йын уый цавæр йед уыд, цавæр — уанцон ахæм хъæбыстæ кæнын нæу...

Æмæ уæд — ау?!

Ау, уæд Ирхан тæригъæд нæу, нæу æвгъау Ти-и-му-у-ри-тæн æрмæстдæр йедæн... бæгъдулæгæн?

Дидинаг æртон æмæ йæ цъывдзастмæ нывзил!.. Æрвон дидинаг.

Æмæ ма, чи зоны, æмæ айдагъ сыгъдæг мастæн уыд ныбыхсæн йæ мæгуыр стыр зæрдæйæ, йæ дынджыр зæрдæйæн, фæлæ чъизи æмæ маст иумæ æгæр не сты, æгæр?..

Дур, дурмæ куы ныххæццæ уаид, уæд ыл йæхи æруадзид æмæ йын уæд цыма зынгæ фенцондæр уаид, дур ын йæ рыстæй кæрдих хай цыма айсид йæ дургуыбынмæ... Зæххыл æруадза йæхи, уый та йæм æнаив кæсы, цымæ æцæгдæр, йæхи чи нал æмбары, ахæм нозтджын у, сыкъадзæф, ахъазаджы дзæбидырдызæф...

Мæнæ цы хорз у — мæнæ ис дур, стæй уыдонмæ дæр нал зыны, нал æм зынынц, æндæра ма цытæ федтаид, цы узæлæнтæ йæ... йæ святынйыл... йæ кувæндоныл...

Цъæх нæууыл æрытыдта йæ пиджак, дуры фарсмæ æрхуыссыд йæ фарсыл, йæ галиу къухæй йыл æрæнцад, æрхуыссæгау ыл кодта. Æй дæ хæдзар ныккæла!

Ахгæдта йæ цæстытæ æмæ та сæ уыны — уалæ дард кæмдæр, дард æндæр кæмдæр бæстæйы, æндæр дунейы Ирхан йæхи баныхæста лæппуйы домбай риуыл, фæлæ йæ уый та йæ хъæбысы тухгæ не 'рбакодта, адджын хъæбысгæнæгау тухгæ, фæлæ йын йæ тыхджын стыр къухтæ йæ йедтыл... йæ фæлмæнтыл сæвджынаей æрæвæрдта, æрхæцыд ын йе 'рбадæнтыл æмæ йыл хæрдмæ схæц-схæц кæны, цыма йæ йæхимæ уæлдæр сисынмæ хъавы, цыма йæ уæлдæфы сисынмæ хъавы, зæххæй стоньнмæ...

Омæ йæ — хъавæд! Фæлæ йыл æнæмæнг афтæ æрхæцын хъуыд?! Стæй Ирхан йæхæдæг та, йæхæдæг Ирхан та, ау, афтæтæ ахуыр у?!

Уый Ирхан нæ уыд — уый уый Ирхан нæ уыд, Ирбеджы Ирхан! Æндæр чидæр у, æндæр чидæртæ сты сæ дыууæ дæр — æцæгæлон бæстæйæгтæ... Æрбафтгæтæ кæцæйдæр...

Æруагъта йæхи хъæрмуст дурыл риубæрцæй — фехсызгон

ын, хъæрмуст кæй у дур, уый — хъæрмустæй дуры ад нæ кодта, удмидæг цыдæр уыд... Фæлæ йын уæддæр уый цавæр рыст у йæ риуæн, уый?! Цы 'рцыд, нырмæ цы не 'рцыд, нырмæ цы не 'рцыд уалæ уыцы хорз арвы бын æмæ мæнæ ацы алæмæты зæххыл, ахæмæй? Ницы. Фæлæ йæ зæрдæ йæ коммæ цæуыиннæ кæсы, мауал рис афтæ, мауал дуд афтæ, мауал дымс афтæ, зæгъгæ, йын куы лæгъстæ кæны, уæд?..

Мæнæ йын æнæхъæн дун-дунеты уæлдæф иу дзæбæх сулæфты фаг куыд нал кæны! Ау, афтæ дæр ваййы, æмæ афтæ, мæнæ афтæ æцæг дæр айд ваййынц?..

Арв йæхи ницыуынаг скодта. Мæлдзыджытæ дæр сæ рагацау сгæрст фæндæгтыл тъæбæрттæй згъорынц — сæхи хъуыдæгтæй фалæмæ сæ æппындæр никæмæ æмæ ницæмæ æвдæлы. Дыдынбындзытæ дæр иу дидинæгæй иннæмæ пæр-пæр кæнынц мыддзуан. Мыстдзуан уæлæ мигъты сæрæй фæлгæсынц цырдаст цæргæстæ. Хъæуæй гугуччы уасын сыхъуысы — æндæр, дард ирон дунейæ хъуысæгау...

Фæлæ уый та цы рухс у, уый — æгæрон, æнæныгуылгæ рухс разæй?! Цы диссаджы æмвæтæнæг рухс у, цы æмхуызон ирд æмæ бæзджын — нæ фылдæр кæны, нæ къаддæр.

Æмæ мæнæ цы хорз, цы амонд ын у, уый кæй базыдта, йед циу, уый кæй бавзæрста йæ тæккæ сыгъдæгæй, йæ тæккæ зæрдæйы дзагæй, уый мæнæ цы хорз амонд у цыфæндыйæ дæр — æндæр уæдæ уый цæй цард уыдаид, стæй цæй æнусон рухс ай, æнæ уый — æнæ йед...

Æнæ — уарзт!

Æнæ — уарзондзинад!

Ирбеджы рахиз къух, куыддæр куырмæджы архайæгау, йæхигъдауæй цыма сгаргæ сæрфта, лæгъзытæ кодта дуры рагъ, æмæ дзы фæрсырдыгæй ставд къуызыр-сиукъгондыл куы фæхæст, уæд цонг нуардымст аци, рахæцыд æмæ дурæй ахъаззаджы фæзгъæр рарæдивта, асхуыста йæ зæхмæ.

Лæппу йæ сæрыл уалæмæ дæр нал схæцыд, йæ къух дуры уалæ æнæбон фæлладхуызæй адаргъ, йæ фæтæн армæй, кæрдих дзы кæцæй рарæмыгъта, уыцы тарбын зиллакк æрæмбæрзта, цыма дуры рыст сабыр кодта, уыйау.

15—18 апрель, 2008 аз.

САБИТӘН

АРС СЫРДДОНЫ

Реуапыдаёй къуымты зилы.
 Раззаг къах мæнырдæм тилы.
 Рахæссут, дам, мыд, къаффеттæ.
 Ахæм диссаг искуы федтат?
 Лæшпын дæр фæзмы йæ мады.
 Лæгъз фæйнæгыл аив бады,
 Куры адджинаг, фæткъуытæ,
 Сау хъæлæрдзыйы фæрдгуйтæ.

ОМОНИМТÆ

* * *

Къухæй сауцъиуы куыд ахстон,
 Афтæ мын фæкъул йæ ахстон.

* * *

Иугай-дыгай ис æвзарæн
 Билцъджын нартхоры æвзарæн.

* * *

Цавæр афон уары зæгъ,
 Уый ма мын, Тæтæри, зæгъ.

* * *

Кæд нæ дæ æдзæсгом, хъаз, —
 Уагыл сабитимæ хъаз.

* * *

Бирæ мæт и хъæдхойы.
 Иудадзыг дæр хъæд хойы.

* * *

Сахъ мыггаг ысты Мæхъитæ:
Уисæй хорз бийынц мæхъитæ.

* * *

Цæй-ма маргъау мæм æртæх,
Рагъæй райсомы æртæх.

* * *

Сахъ хæстонты балхоны
Сонт Гæбил цъæх бал хоны

ÆМДЗÆВГÆТÆ-ХЫНЦИНÆГТÆ

* * *

Байхъус мæм, уæздан Санетæ:
Уыд мæнмæ дзæвгар къаффеттæ.
Цъæх нæууыл сæ æз æркалдтон,
Сосæн дзы дыууадæс радтон,
Дзегæн — фараст, Кимæн — аст.
Айста хай: æхсæз — Илас.
Худгæ систа фондз Уæздинцæ,
Иу дæр нал баззад мæхицæн.
Гъеныр ма мын зæгъ, Санетæ,
Цал мæм уыди, цал, къаффеттæ?

* * *

Уыд мæнмæ ыздыче хъултæ
Тарцъæхтæ, сырхытæ, буртæ.
Æз мæ фондз хæлар-æмгæрттæн
Радтон а хъултæй дæсгæйттæ.
Сидзæр Мишæйæн фынддæс
Барвыстон сæхимæ æз.
Фондз хъулы мæм баззад. Адон
Ме 'фсымæр Къолайæн радтон.
Цал мæм уыд æдæппæт хъултæ,
Уый ма мын зæгъут, мæ хуртæ?

АДЕМОН СФЕЛДЫСТАД

АРГЪÆУТТÆ,
ЗАРДЖЫТÆ,
ТАУРÆГЪ

ПАДДЗАХ ÆМÆ ЙÆ ЦУАНОН

Уыдис иу паддзах. Æрфæндыд æй, йæ адæм æй куыд уарзынц, уый базонын. Фæсидтис йæ цуанонмæ, зæгъы йын:

— Ацу мæ адæммæ æмæ базон, цас мæ уарзынц, уый.

— О паддзах, — зæгъы цуанон, — æз иунæгæй куы ацæуон, уæд дæ мæ ныхæстæ нæ бауырндзысты, фæлтау иумæ ацæуæм.

Паддзах йæхиуыл хуымæтæг дарæс скодта æмæ араст йæ цуанонимæ. Бирæ фæцъдысты æви цъус, уый сæхæдæг зонынц, фæлæ иу хъæумæ бахæццæ сты. Хъæуы уыдис æлдарæн куырой, æмæ йæм адæм рады лæууынц, хыл кæнынц. Цуанон сæ фæрсы:

— Цæуыл хыл кæнут?

— Куындæ хыл кæнæм, — зæгъынц адæм, — сау бадæд нæ паддзах, хиуæттæн алцы дæр дæтты, махæн та, не ссинаг кæм æрыссæм, уый дæр нæй.

Фехъуыста паддзах уыцы ныхæстæ, хъыг æм фæкастысты æмæ дарддæр ацыд йæ цуанон лæгимæ. Бахæццæ сты æндæр хъæумæ. Уыди дзы бирæ базаргæнджытæ. Алчи дæр уæй кодта, цы йæм уыдис, уый: мигæнæнтæ, дзаумæттæ, кусæнгæрзтæ... Загъд кодтой. Цуанон сæ фæрсы паддзахы цур:

— Цæуыл загъд кæнут?

— Куыд нæ загъд кæнæм, — зæгъынц адæм, — базаргæнджытæй нæ алчи дæр кæны тона, уæд нæ паддзах цæй паддзах у, нæ хъуæгтæм чи нæ кæсы?

Паддзах та йæ цуанон лæгимæ араст сты. Бахæццæ сты æртыккаг хъæумæ. Уынынц: адæмæн сауджын ком дарын кодта, хус къæбæры йеддæмæ куыд ницы хæрой, сауджын та сусæгæй хъыбылы фыд хордта. Цуанон адæмы фæрсы:

— Цæуыл мæсты стут?

— Куындæ уæм мæсты, нæ сауджын нард хъыбылы фыд

хæры, махæн та ком дарын кæны, æмæ йын паддзах куыд бары?

Паддзах та уыцы ныхæстæ дæр фехъуыста, зæгъы йæ цуанонæн:

— Фыццаг хъæуы куырæйттæ адæмæн æхсæны уæнт. Дыккаг хъæуы хицæн базаргæнджытæ мауал уæд, базар æхсæны уæд адæмæн, æртыккаг хъæуы алкæмæн йæ бар йæхи уæд.

Адæм кæрæдзи æрæмбæрстой æмæ сæ паддзахмæ арфæтæ æрвыстой.

*Радзырдта йæ Мæхъиты Михелы фырт Дауит,
74-аздыд, Челиаты хъæуккаг. Ныффыста йæ
Беджызаты Дудар.*

ДЫУУÆ ÆФСЫМÆРЫ

Уыдис æви нæ, уый Хуыцау зоны, фæлæ цардысты дыууæ æфсымæры. Хистæр уыди хъæздыг, кæстæр та мæгуыр. Ралæуыдис уалдзæг, æмæ кæстæрæн бахæринаг нал уыди, нал йæ усæн, нал йæ дыууæ сывæллонæн. Бацыди йæ хистæр æфсымæрмæ æмæ йын зæгъы:

— Хæсыл мын радт исты хæринаг.

— Гъе, æвзæр цыдæр, магуса дæ, ам цал дæ хуызæны цæуа, уыдонæн æз мæ фæллоу куы уарон, уæд ма мын цы баззайдзæн?

Ницыуал загъта кæстæр æфсымæр, рацыди сæхимæ сагъæстæгæнгæ. Йæ усæн зæгъы:

— Исты амал уал кæн, æз цæуын, кæд искуы исты ссарин.

Ацыди кæстæр æфсымæр, цæуы æмæ цæуы хъуыдыгæнгæ. Бахæццæ иу тар хъæдмæ. Бæстæ сасæста, æмæ къæвда ныццавта. Ауыдта кæстæр æфсымæр мæра бæлас æмæ уым бабырыди. Кæсы æмæ æрбацæуынц фарафт уæйыджы.

Байгом кодтой къæйдуар æмæ мидæмæ бацыдысты. Лæг бахсæвиуат кодта мæра бæласы мидæг. Райсомы уæйгуытæ ацыдысты. Кæстæр æфсымæр бадзырдта къæйдуармæ:

— Къæйдуар, дæхи бакæн!

Къæйдуар йæхи бакодта, кæстæр æфсымæр мидæмæ бахызт, дуне сызгъæрин дзы ауыдта, рахаста, цас фæрæзта, уый бæрц, рахызт æддæмæ æмæ къæйдуармæ дзуры:

— Къæйдуар, дæхи бахгæн!

Бахгæдта къæйдуар йæхи. Лæг йæ хæдзармæ ацыд.

Уæйгуытæ фæзындысты æмæ къæйдуармæ дзурынц:

— Къæйдуар, бакæн дæхи!

Дуар бакодта йæхи. Уæйгуытæ æркастысты æмæ федтой, чидæр сын сæ фæллоу кæй хæссы.

Хистæр æфсымæр дис кодта, йæ кæстæрæн уыйбæрц фæллоу кæцæй цæуы, сфæнд кодта йæ бафæрсын. Фæхуыдта йæ кæстæры, хорз æй федта æмæ йæ бафарста, уыйас фæллоу кæцæй хæссы? Кæстæр æфсымæр радзырдта, уæйгуыты хæдзарæй сæ кæй хæссы, уый.

Уæд хистæр æфсымæр уыцы бынатмæ фæцыд æмæ бахъæр кодта:
— Къæйдуар, бакæн дæхи!

Къæйдуар байгом и. Хистæр æфсымæр хæдзары фæмидæг, иу голлаг райста æмæ сызгъæринтæ уырдаæм æвгæны, хъуамæ сæ рахæсса. Фæлæ уæйгуытæ фæзындысты, дзурынц:

— Ай ныл аллон-биллоны тæф куы цæуы.

Разылдысты хæдзары къуымты, ссардтой лæджы, цæхæры йæ баппæрстой.

Кæстæр æфсымæр ацыд йæ хистæры агурæг. Йæ сæр ма йын ссардта, иннæйы уæйгуытæ бахордтой. Уæйгуытæ сæр нæ хордтой. Ахæм æгъдауæй фесæфти хистæр æфсымæр.

*Радзырдта йæ Мæхъиты Михелы фырт Дауит,
Челиаты хъæуы царæг, 74-аздыд. Ныффыста йæ
Беджызаты Дудар, 1959 азы 8 июлы.*

КЪУЫДАРЫ ЗÆРОНД ЛÆДЖЫ ЗАРÆГ

Ой, зæгъы, къуыдайраг зæронд лæг, ей,
Бынтондæр уыд æнæхицау лæг, ей.
Фосæй йæм уыдис æрмæст æртæ сæгъы, ей,
Ратардта сæ хизмæ мæгуыр зæронд лæг, ей.

Хъилдуры цур — йæ сæгъты хизæн, ей,
Йæ сæгътæ хизынц, йæхæдæг æрбадт, ей,
Хызынæй систа йæ мæгуыр къæбæр, ей,
Сихор дзы кодта узал донимæ, ей.

Фены йæ дардæй лæгты Уастырджи, ей, —
Йæхиуыл бафтыдта уæлæфтау хæдон, ей,
Бæхыл раарст и мæгуыр зæрондмæ, ей,
Мæгуыр лæджы хуызы йæм æрфысым кодта, ей.

«Дæ бонтæ хорз уа, ацы зæронд лæг, ей.
 Дæ фос дын бирæ Хуыцау бакæнæд, ей,
 Куы ма бавæрис ды ацы æхсæв, ей,
 Бузныг дын зæгъин Хуыцауы номæй, ей».
 «О, æгас æрцæуай, мæхи хуызæн лæг, ей,
 Хуыцау не 'вдисæн, раст ныхас кæнын, ей,
 Хъарм лыстæн дын дзала кæрдæгæй, ей,
 Узæлдзынæн дыл сыгъдæг зæрдæйæ, ей.
 Мæ хæринаг — хъæбæр кæрдзынæй, ей,
 Урс æхсыр та дæ ахуыйæн уæд, ей».

«Уый æнхъæл дæр дæ æз куы нæ уыдтæн, ей.
 Мæ даргъ фæндагыл бынтон фæллад дæн, ей,
 Уæрджытæ риссынц, аулæфон, ей».

Æхсæвæры фæстæ къуыдайраг зæронд, ей,
 Уастырджийæн лæггад фæкодта, ей...
 Уастырджи æрфынæй, йæ фæллад уадзы, ей,
 Бирæ фæцыди æмæ фæллад уыд, ей.

Райсомæй раджы къуыдайраг зæронд, ей,
 Йе 'ртæ сæгъæй иу æрбаргæвды, ей.
 Физонджытæ хъарм ныццарæзта, ей,
 Дзуры уазæгмæ: «Сихор афон у, ей,
 Хур раджы скасти, исты мæм бахæр, ей,
 Стæй рæствæндаг Хуыцау дæ бакæнæд, ей,
 Æз та ма фосмæ хизæнуатмæ скæсон, ей».

Уастырджи фæрсы къуыдайраг лæджы, ей:
 «Зæгъ-ма мын, кæм и дæ фосы рæгъау, ей».

Къуыдайраг лæг дын ныззæмбыдта, ей,
 Йæхицæн дзуры: «Цæй фос мæм ис, ей?
 Æртæ сæгъæй йын иу аргæвстон, ей,
 Дыууæ та, зæгъы, мехъ-мехъ кæнынц, ей».

Уастырджи йын уæд афтæ зæгъы, ей:
 «Дæ фосы рæгъау кæм фæхизынц, ей?»

Къуыдайраг зæронд лæг куы фæзæгъы, ей:
 «Мæ хорз уазæг, бирæ мын цæрай, ей,

Мæ цæсгом дæр бæргæ нæ хъæцы, ей,
 Фæлæ мæм уыди æртæ сæгъы, ей,
 Иу дзы дæ номыл æз аргæвстон, ей,
 Иннæ дыууæ та мехъ-мехъ кæнынц, ей,
 Хизынмæ сæ, ой, аскъæрон, ей».

Уæд дын Уастырджи хæрзбон зæгъы, ей,
 Йæ фæндаг скодта Æлдаратæм, ей,
 Æмæ сæм дзуры: «Уазæг нæ уадзут, ей?
 Дард бæстаг лæг дæн, никæй зоньн, ей,
 Хъыг дæр уæ тынг нæ бадардзынæн, ей».

Æлдаратæ йын дзуапп раттынц, ей:
 «Ам цал дæ хуызæн адæм цæуой, ей, —
 Кусæртытæ сын куы кæнæм, ей,
 Уæд ма нæхицæн цы баззайдзæни, ей,
 Æлдаратæ ма цæмæй хъуамæ уæм, ей?»

Уастырджи сæм æнæбары бахудт, ей:
 «Сæфинаг ыстут, — зæгъы сын уый, —
 Уæ исы цæсты акастыстут, ей,
 Уæхимæ мæгуыр лæджы никуы райсут, ей,
 Бсхъал ысты уæ зæрдæтæ, ей».

Уастырджи фæстæмæ куы фездæхти, ей,
 Сæ фосы сын куы ратæры, ей,
 Къуыдайраг зæрондмæ куы 'рбацауы, ей,
 Дзуры йæм афтæ: «Ракæс, фысым, ей,
 Дæ фос дын æрыскъæрдтон, ей».

Къуыдайраг зæронд лæг куы ракæсы, ей:
 «Адон мæ фос куы нæ сты, ей,
 Цæй-ма, зæгъ мын, куыд сæ райсон, ей?
 Мæнæн ма ис дыууæ сæгъы, ей».

Уастырджи йын йæхи раргом кæны, ей:
 «Ацы фос дын мæ лæвар ысты, ей,
 Ды фырмæгуырай къæбæрдæттаг, ей,
 Дæумæ баулафы фæллад бæлццон, ей,

Фæдар сæ ды мæ номыл, ей.
 Æз дæн Уастырджи, лæгты бардуаг, ей».
 Къуыдайраг лæг дын Уастырджийы раз, ей,
 Ныззоныгыл кодта, арфæтæ кæны, ей,
 Уастырджийы хъæбыстæ кæны, ей.
 Стæй уæларвмæ араст Уастырджи, ей.

*Дзырдта йæ Мамиты Бызæйы фырт Тасо, Еды-
 сы хъæуы цæрæг, цагъта хъисфæндырæй кад-
 джытæ, таурæгътæ. Ныффыста йæ Беджызаты
 Дудар.*

МАМИАТЫ ХЪАСБОЛАТЫ ЗАРÆГ

*Мамиаты Хъасболат уыди Суарденаг, куыста Оны
 калачы, йæхицæн æхца бакуыста æмæ сæхимæ
 сфардæг и, фæлæ йæ разы абырджытæ бабадтысты
 æмæ сæмæ схæцыди, цалдæры дзы амардта, фæлæ
 йын йæхи дæр амардтой.*

Мамиаты Хъасболат, ой, æмæ дзæнæты бадай.
 Дæ мæгуыр уды, зæгъ, дæ туджджынты раз
 Дзæгъæлæй ныууагътай, ей!
 Уалæ мын, зæгъ, арвыл сæ маргътæхджытæ.
 Арфæ-иу ракæнут, Габо æмæ Сокъа,
 Мæ мард хæсджытæн, ей!
 Десы бакуыстæй, дам, сæрвæт хуыздæр у.
 Мæ уарзон хъæубæстæ, пецы бын бадынай
 Мæлæт хуыздæр у, ей.
 Суардены сæрмæ, зæгъ, сырх мыггаг дурджынтæ.
 Æз, дам, хорз бакодтон, кæй сын нæ уадзын
 Фыдмыггаг туджджынтæ, ей!
 Мамысоны, зæгъ, хæрисджыны бæстæ.
 Мæ размæ ракæнут мæ иунæг чызджы
 Æмæ фæлдисыны гæртæ, ей!
 Хилачъы цуанон Хъæриуыл æрхызти.
 Сæ ныййарæг мадæн, зæгъ, уæлсынт
 Йæ зæрдæ фæрысти, ей!
 Дайраны хид, зæгъы, къæдзæхтыл бæстытæ.
 Мæныл æркодта, мæ адæм, кæд
 Сау сынзæй хæстытæ, ей!

Ацхотты фарсмæ Теспырты комбæстæ.
 Мæ цæфтыл ма цы кæнут, ацы адæм,
 Басылыхъæй комрæзтæ, ей!
 Цхетайы сæрмæ сæ поезды вагæттæ.
 Акæсут-ма, джауыртæ фæласынц
 Абырджыты сау мæрдтæ, ей!
 Уартæ мын Мнайы Гулазоны сугтæ.
 Габо æмæ Сокъа, тынг ма хардз кæнут
 Уæ фæстаджы муртæ, ей!
 Суарденæн зынынц сæ сæрвæтты дуртæ.
 Фенут-ма, хъæубæстæ, мæ карды фарсыл
 Знæгтæн баззад сæ бæрзæйтты тугтæ, ей!
 Ацы Суарден йæ куыстытæ кæнынмæ.
 Скад-иу мын кæнут, раздæр ма фæут
 Хистытæ хæрынмæ, ей!

*Радзырдта йæ Гуыдиаты Сослæнбеджы фырт
 Семен, 58-аздыд лæг, Окрохъаны хъæуы. Ныф-
 фыста йæ Беджызаты Дудар 1959 азы 16 июлы.*

БАСАТÆ ЕДЫСЫ КУЫД ÆРЦАРДЫСТЫ

Цæгат Иры Наргомы иу хæдзары уыди чындзæхсæв. Басатæй иу Иналыхъ хуындис, уарзта иу чызджы. Уыцы чызджы Икæ хуыдтой æмæ чындзæхсæв дæр уымæн кодтой. Уазджыты хынцъидтой фысымтæ. Куыддæр æрталынг æмæ æрхъавыдысты чызджы акæнынмæ чындзæхсæвджитæ, афтæ Иналыхъ дыууæ 'мбалимæ кæрты смидæг. Талынджы сæ ничи базыдта, афтæ 'нхъæлдтой, уыдон дæр чындзæхсæвджитæй сты. Чындзы æрхизын кодтой бынмæ, æмæ йыл Иналыхъ йæ дыууæ æмбалимæ сæхи ныццæвтой æмæ йæ аскъæфтой. Æгас Наргом фæфæдис сты, фæлæ, чердæм аскъæфтæуыди чындзы, уый ничи базыдта. Скъæфджытæ Сыбайы æфцæгыл рахызтысты æмæ цæгат хохыл Рагъы дзуарырдаем фæхæрд кодтой. Æрталынгдæфтæ. Сыбайы фыййæуттæ сæ фос иу ранмæ куыд æртардтой, афтæ сæм скъæфджытæ дæр бахæццæ сты, уыдысты нымæтты тыхт. Фос фæтарстысты æмæ фæйнардæм апырх сты. Уæд фыййæуттæй иу фæхъæр кодта:

— Бирæгътæ, бирæгътæ!

Сыбайы адæм афæдис кодтой æмæ сæ баййæфтой.

Скѣфджытѣ сѣм ѣрлѣууыдысты ѣмѣ зѣгъынц:

— Мах уе узѣг, ма нѣ фесафут, чызг раскѣфтам ѣмѣ
искуы нѣ сѣр баауон кѣнѣм.

Сыбайы фѣдисонтѣ ѣркастысты ѣмѣ — нымѣты чынцз тыхт.
Абайтѣй иу зѣронд лѣг, Осмѣн хуынди, зѣгъы:

— Рѣстмѣ фѣуѣд уѣ хъуыддаг, фѣлѣ кѣйонг цѣут?

— Кѣм нын ѣдасдѣр уыдзѣни, уырѣм...

— Уѣдѣ ацы хохыл Чѣлиатмѣ ныххизут ѣмѣ уырдыгѣй
Едысырдѣм уѣ фѣндаг ыскѣнут. Уыцы хъѣумѣ ѣрбацѣуѣн
нѣй ѣмѣ уѣхи уым бавѣрдзыстут.

Иналыхъ йѣ дыууѣ ѣмбалимѣ Едысмѣ ѣрцыд ѣмѣ суары
сѣрмѣ ѣрбынат кодта.

Хъѣу хабар базыдтой, ѣмѣ сѣм Иналыхъ дзуры:

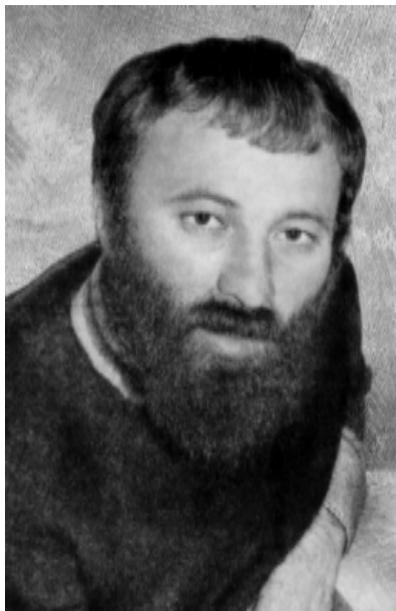
— Мѣ Хуыцау — ме 'вдисѣн, цѣрын мѣ бауадзут ѣмѣ уын
дѣйлаг кѣстѣрѣй уыдзынѣн.

Едысѣгтѣ сразы сты, фѣлѣ сѣ Сыба бирѣгътѣ кѣй фенхъ-
ѣлдтой, уый тыххѣй сѣ абон дѣр Басаты бирѣгътѣ хонынц.
Иналыхъы дыууѣ 'мбалы фѣцыдысты, фѣлѣ Иналыхъ йѣ усимѣ
баззад Едысы, ѣмѣ ма абон дѣр цѣрынц йѣ байѣддаг, стѣй
та уыдон байѣддаг сты Едысы хъѣуы. Афтѣ Басатѣ-Бирѣгътѣ
баедысѣг сты.

*Радзырдта йѣ Бѣджызаты Пѣпейы фырт Ле-
уан, 139-аздыд. Ныффыста йѣ Бѣджызаты Ду-
дар 1940 азы Едысы.*

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

*Нæ равдысты —
Томайты Димæйы (1953 — 1989) куыстытæ*

Йæ цæсгомьл, йæ фæлмæн цæстæнгасы, йæ райдзаст мидбыл-худты зынди рагон ирон паддзахы уæздандзинад. Æрмæст æхсæрдæс æмæ ссæдз азы ацарди Томайты Димæ. Бæргæ, йæ райгуырæн бæстæйы, Кавказы хæхты йын цæрыны фадат куы уыдаид, уæд сæдæ азмæ дæр нæ баихсыдаид, Мæскуыйы та йæхи хатыдта, мæнæ денджызы уылæн йе змис былгæронмæ кæсаджы куы раппара, уыйау. Ацы сыгъдæгуд хохагæн йæ цард бабын кодта нæ советон системæ. Фæлæ, йæ фæд кæй баззайдзæн, уый гуырысхойаг нæу.

Йæ куыстытæ сты хæдхуыз, удæхцон, зæрдæдзуаг. Сæ фылдæр — биноныг арæзт, алцæмæй æххæст. Иумæ та, — дихтæгæнæн кæмæн нæй, ахæм хæрзвидауц дуне.

Димæ немæ ис. Уылдзæн ын равдыстытæ, альбом дæр ын рауадздысты. Зæрдæрисгæйæ хыг кæнæм, уыдæттæ Томайты лæппу йæхæдæг кæй нал фендзæн, ууыл.

Григори Анисимов

Бинонтæ. Чъырду.

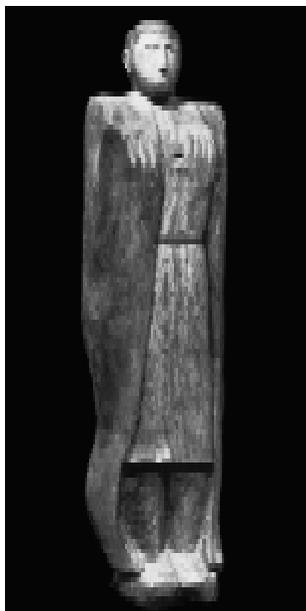

Саби йе стыр мадимæ. Дур.

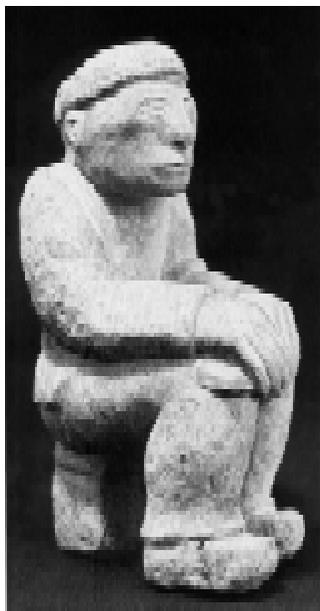

Мад. Сырх дур.

Хохаг лэг. Хъæд.

Бинонтæ. Чъырду.

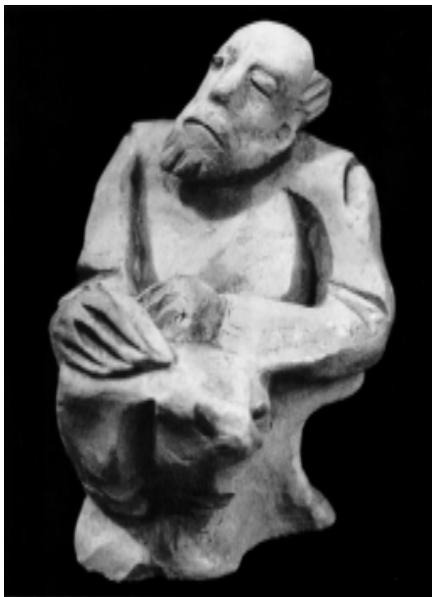

Дада. Сырх дур.

Кусæг. Дур.

Дада. Шамот.

Гитарѣимѣ. Гипс.

Уалмæрдты. Чырлур.

Æнхæлмæ кæсгæйæ. Хъæд.

Æмхъæуккæгтæ. Шамот.

Мысинаг. Мармæр.

Сидзæргæс. Сырх дур.

Сылгоймæгтæ. Чъыр дур.

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

МÆ ЗÆРДÆЙÆН ЙÆ ЦАВД ИРОН У...

Афтæ рауад, æмæ ирон литературæйы астæуккаг фæлтæрæн йæ хъысмæт нæ фæрæстмæ. Сæ хæдрæзмæ, æхсайæм азты райдианы, нæ поэзимæ цы курдиатджын фæсивæд æрбагуылф кодтой, уыдоны аууон дзæвгар рæстæг аздадысты. Бестауты Гиуæрги, Дзаболаты Хазби, Хъодзаты Æхсар, Малиты Васо, Джыккайтæ Шамил, Ходы Камал æмæ иннæтæ нæ аивадæй «систой æнуд фæлм, сыгътой ихсыд темæтæ, лæзæрд хъуыдытæ, хуызивд фæлгонцтæ, байгом кодтой ног гæнæнтæ Хъуыды, Поэзи æмæ Рæстдзинадæн».

Сæ фæндагысгарæг æмæ сфæлдыстадон разамонæг уыд Цæрукъаты Алыксандр. Йæ хуыздæр чиныг «Арвæрдын»-æй йæ кæстæрты зæрдæты бауагъта æцæг аивады рухс, ирон аив ныхасы фарн фæирддæр æмæ фæтыхджындæр кодта, фæуæрæхдæр ын кодта йæ арæнтæ. Афтæ райдыдта нæ поэзийы ног бæллиццаг заман...

Ахæм æрттиваг бæрзæндмæ схизын алкæй бон нæ уыд æмæ, суанг цыдæр ныфсытæ чи лæвæрдта, уыдон дæр уыргъуыйау фесты, сæхи мидæг дыдзы хурау мынæг сыгъд кодтой. Дыууæ-æртæйæ фæстæмæ комкоммæ фæлхат кодтой сæ раздзæуджыты. Сæ фæлгонцон хъуыдыкæнынад уыд ныллæг. Æнæ уыцы æрдзон хорзæхæй та дæсны нывгæнæг суæвæн нæй.

Фæлæ бон цæуы æмæ фарн йемæ хæссы. Æдзухдæр карз найгæнджытæ, нæ фæстæ, дам, æдзæрæг быдыр ис, æрыгон курдиаттæ нын Хуыцау нæ балæвар кодта, зæгъгæ, дзурджытæ дæр сæхи цæстæй фæдтой: æппындæр æнхъæл кæмæн нæ уыдысты, уыдонæй цалдæр «сдзырдтой рæстæджы æрхæм риссæгтæ, бафтыдтой нæ сагъæсыл, æркæсын нæ кодтой нæ адæмы хъысмæтмæ». Уæдæ сæ аивадон мадзæлттæ дæр бæлвырд фæхъæздыгдæр сты.

Уыцы дзырдамонд фæсивæдæй иу у Къадзаты Станислав. Йæ фæстаг æмдзæвгæты чиныджы æддаг цъарыл æнусон

символикон ныв — фæныкæй ыстæхæг Фениксы тыгъд базыртæ. Йæ мидис зын базонæн нæ уыд: автор æрхутæджы бын цы æууæнчы зынг банорста, уый нукуы ахуысдзæн. Арф нысаниуæг ис рæстæджы тарæй æрцæуæг рæстæвзарæн кæхц — Уацамонгæйæн дæр. Нарты гуыппырсартай-иу рæстытæ чи дзырдта, уый былтæм-иу Уацамонгæ йæхи систа, мæнгдзурæджы ныхæстæм та-иу æнцæд лæууыд æнæзмæлгæйæ. Станиславы уыцы фæлварæны сæр нукуы бахъæудзæн. Йæ ныхас æнæуый дæр карз ардбахæрдау вæййы.

Урс — сыгъдæг æмæ айвы нысан — поэты уарзондæр хуызтæй у. Тынг арæх æмбæлы йæ уацмысты. Цы ног чиныджы кой кæнæм, уый дæр, цыдæр æмбæхст нысаниуæг кæмæн ис, ахæм номæй схуыдта — «Урс къæсæр». Йæ сæрты бахиздысты æрмæст сыгъдæг, табуыг удтæ. Саузæрдæ, фыдлæг дзырды дæсны нукуы суыдзæн. Зындгонд америкаг фыссæг Фросты загъдау, дæ дзыхæй куы схауа, æз поэт дæн, зæгъгæ, уæд зон: дæхи стауыс, уымæн æмæ дзырдтæ «поэт» æмæ «хорз» синонимтæ сты.

Авторы хъуыдымæ гæсгæ поэт фидауцмæ хидтæ аразы. Кæд æцæгдæр афтæ у? Кæд дуне æнæ дзырды зæрингуырдатæй куырмæджы хæтдзæн, нал хъусдзæн булæмаргъы зарын, æхсæрдзæнты нæргæ хъæр, нал уындзæн æрвгæрæтты пиллон арт, стъалыты ивылгæ тæмæн? Фæлæ цæмæй рæсугъддзинад æрттивгæ æмæ цæстуынгæ суа, уымæн, Джыккайты Шамилы загъдау, хъæуы нывгæнæджы курдиат, æрдз æмæ дуне чи ныррухс кæна, уд æмæ зонды сæрибары ад чи банкъарын кæна, ахæм æмбисонды курдиат.

Ахæм зæрдæйы уагыл хæст у Станислав дæр. Цас ын фылдæр æнтысы, уыйас ноджы фылдæр домы йæхицæй. Къадзайы-фырт ирон дзырдаивады йæхи ныхас зæгъыныл йæ уд кæй хъары, йæ равзæрст фæндаг — «йæ сæйраг нысанæй иуырæм кæй нукуы адзæгъæл вæййы», дардмæ уынаг кæй у, уый арфæйаг хъуыддаг у:

*Æтт, лæшпутæ! Хуры фарн нæ сæфы —
Уый та дын цы нæ кæны фæлхат!
Дымгæмæ фæсалы цъупп куыд тæлфы —
Цыма мидхъæпæныл кафы арт!..*

*«Хуры цот нæ фыдæлтæ — мыггагæй!» —
Ма кæнæм нæхи ныхæстæй буц,
Равдисæм ма иумæ уый хъуыддагæй,
Рацæгъдæм нæ зæрдæтæй зынг рухс!*

Ма кәстәр халары зәрдә мыл фәхүддзән, фәлә уәддәр зәгъдзынән: Станислав у Чырыстийау сыгъдәг улы хицау. Уый бәлвырд-бәрәгәй зыны йә алы поэтикон рәнхъ, йә алы ныхасәй, суанг йә алы фезмәлдәй дәр. Йә зәрдәйи дуәрттә афтә уәрәх байгом кодта, әмә йә бон куы уайд, уәд дзы йә уарзон Ирыстон әнәхъәнәй нывәрид. Уымән баууәндән ис йә чъребайаг чыныгкәсәджы фәлмән утәхсәны: «Цалдәр азы ма удрабыны йә хьиутә хәры быцәйуаг фарст: «Къадзаты ләппу цы хуызы зынаргъдәр у Ирыстонән — куыд поэт, әви куыд адәймаг, афтә?»

Йә фәрнәйдзаг фәлләйттә абон нә цәсты, цас әмбәлы, уый бәрц нә ахадынц. Цыма әдзүхдәр афтә әмбәлы, цыма әнцонәй кәны утәппәт хорздзинәдтә поэзийи дәр, царды дәр әмә йә бинонты әхсән дәр, афтә нәм фәкәсы:

1

*Нәй удмә бавналән уырзәй,
Әндәр джиппы йын уадзән нәй,
Дәуән дәр арвәй у ләвар
Әмә йә ирсыгъдәгәй дар.*

2

*Нәй әрмәстдәр курдиатән балхәнән,
Удыл нәй әндәр базыртә бакәнән.
Арвы цъәх дәр зәххыл хъуамә хъахъхъәнәм,
Науәд суыдзән сау халәттән хъуахъхъ кәнән.*

Маяковский-иу йә алы фембәлды дәр йә ныхас райдыдта Светловы балладә «Гренадә»-йә, Цветаева — Рильке әмә Пастернакәй. Афтә кодтой нәхи поэттә дәр: Хаджеты Таймураз әдзүхдәр каст Хъодзаты Әхсары лирикон әмдзәвгә «Мысын та дәу», Әхсар йәхәдәг бирә уарзта Грисы «Әртхутәгдон», Малиты Васо та — Джыккайты Шамилы «Уыдысты, әппәтдәр уыдысты».

Станиславән искәй әнтыстыл цин кәнын, искәй хорзма бәллын рагәй дәр йә туджы ис. Йә хәләрттә иу әмә дыууә хатты нә бафиппайдтой: кәйфәнды сфәлдыстады дәр исты ирд ахорәнтә, ног цымыдисаг хъуыды, хәдхуыз поэтикон фәлгонц куы фены, уәд ыл хуртә әмә мәйтә скәсынц. Иттәг цәстуарзонәй иудадзыгдәр йә кой фәкәны.

Къодоты Альберты чысыл чыныг «Сидзәр уарзт» кәмән нә бацамыдта, ахәм, әвәццәгән, нал баззад. Йә уацмыстәй йын бирәтә зоны әнә кәсгәйә. Әрыгон поэты әппәты аивдәр рәнхъытәй иу — «Хәссы йә зәрдә дуртыл хойгә суадон»-ы суанг равзәрста эпиграфән.

Чи зоны, курдиатджын адаймаг рæдау, уæздан удыхъæд йæ мады гуыбынæй рахæссы. «Кæмфæнды куы уа, уынджы, æмгæртты æхсæн, куывды, йе та, йæ цардæн йæ фылдæр хай кæм æрвиты — Радиойы хæдзары — уæддæр Станиславы алыварс фенæн ваййы бирæ адæм, мæнæ гæлæбутæ арты рухсмæ куыд фембырд кæнынц, афтæ. Æмæ алкæй дæр барæвдауы йæ зæрдæйы хъармæй. Йæ уды рæбинагдæр хæзнатæ никæмæн бавгъау кæны».

Уыцы æрдхæрæйнаг миниуджытæ сты йæ дзырдаивады æвидийгæ суадæттæ. Дæ цæст куы ахæссай суанг йæ фыццаг фæлварæнтыл дæр, уæд дзы былалгъ, æнæуд ныхасæн йæ фæд дæр нæ фендзынæ. Цыдæриддæр рацыд йæ пьеройы бынæй, уыдон фидар тæгтæй баст сты йæ удысконды бæллиццаг æууæлтимæ, кæрæдзийæ сæ атонæн нæй. Йæ хъуытаз хъæлæс ныййазæлыд дыууæ Иры сæрмæ, йæхимæ æрыхъусын кодта уæрæх дзыллæты. Йæ хъуыдытæ, йæ зæрдиагдæр зæгъинагтæ бынтон куына æлхъивид (рæстæг, дам, афтæ дом), æгæр рæсугъд, тыбар-тыбургæнаг фæлгонцтæ йæ сæ фæдыл куына саиккой, йæ уацмысты эмоцион æмæ ритмикон зæллангыл лæмбынæгдæр куы кусид, уæд нын ноджы фылдæр аивадон хæзнатæ балæвар кæнид. Фæлæ ныр дæр йæ рæбын афтид нæу:

*Мæ цардамонд мæ фынты хай фæцис,
Бсхизын уым мæ уды Эверестмæ,
Хæрамай уым бынтон сæрибар фестын,
Уым айсæфынц мæ хъыгтæ æмæ рис.*

*Куыннаæ тыхсон: мæ рæбыны цы ис —
Мæ бæллицтæн сæ фатхъулмæ дæр не сдæн,
Мæ хъарутæ лыстæг хъуыддæгтыл фесты.
Мæ къухты ма — æртхуроны къæрид.*

*Кæнынц мæ бонтæ ме 'хсæвтæм хæлæг —
Мæ фынты ир æфсымæртау æмдзæрин,
Куы уайд афтæ царды дæр, хъæлæкк,
Фыдæх нæ удтæ рæмпæгау нæ хæрид,
Йæ къамтæ уæд æрæвæрид фыдлæг,
Къоста дæр, магуыр, уæд мæрдты æрцæрид...*

Йæ тематикон диапазон уæрæх æмæ цымыдисаг у. Автор цыррдзастæй кæсы йæ алфамблай дунемæ, хаты йын йæ ивгæ хуызтæ, арф æнкъары дзыллæ æмæ æрдзы ахастдзинадтæ. Нæ дуджы æлгъыстаг уагæвæрд ын йæ уды стæг æхсыны, цард ын

ад нал фæкæны, фæлæ уæддæр йæ ныфс бынтон нæ сæтты. Йæ зæрдæ дары, Иры дзыхтхъ йæ бинагдæр къуырфæй кæй схиздæн, Сырдоны зæрдæйы рисæй райгуыргæ фæндыр йæ диссаджы æрвон зæлтæй кæй батавдзæн æргъæфст дуне, æнустæм зæххон хурау кæй цæрдзæн, уый.

Уыцы цардбæллон æнкъарæн Къадзайы-фыртмæ гуыры йæ фыдæлты уæзæгæй. «Арвы кæронмæ куы фæцæуай, уæддæр дæ зæрдæ уым ныуаддзынæ æмæ дын иу бон фæстæмæ уырæм æнæздæхгæ нæй, æрмæстдæр дæ дойны басæтдзæн райгуырæн зæххы суадоны донæй. Райгуырæн зæххæй цы дзылакъуыйы хал стонай, уый дæр æндæр ад кæны» (Абайты Эдуард).

Йæ райгуырæн хъæу мадау адджын у Станиславæн дæр. Кæд ын царды тымыгътæ йæ базыртæ æрцагътой, бынтондæр сгорæтаг ис, уæддæр æдзухдæр фæтындызы, стъалытæй йын уæлдæр чи ссис, йæ уарзты суадоны сæр кæй хуыдта, уыцы «сызгъæрин ахстонмæ». Зæрдæйæн ивгъуыд афон нæй:

*Зилын, зилын адджындæр бынæттыл,
Ам мæ удæн дуртæ дæр — цырагъ,
Агурын зæлдаг рæстæджы фæдтæ,
Агурын мæ рагбонты цъæх равг.*

*Охх, нæ уайæнты куы сзад сындзгæрдæг,
Охх, нæ найæнты куы нал и дон!
Фæлæ цалынмæ цæва мæ зæрдæ,
Ивгъуыдæн нæ уызæни кæрон.*

Чи нæ фехъуыста гыццылæй йæ мады фæдзæхст: «Нæ фæччы уæлмæрдтæй хæссын?» Йæ зæрдыл бадардта уыцы ныхас нæ дзырды дæсны дæр æмæ дзы сарæзта ирд поэтикон ныв. Сæууон уддæфау фæлмæн ахорæнтæй сфæлдыста хъæуккаг ирон сылгоймаджы зæрдыдаргæ фæлгонц. Доны къусау йæ цард куы фæкъул, уæд æм йæ дард хæтæнтæй фæзынд йæ уарзон хъæбул. Узал цыртыл йæ арм æрхæсгæйæ, фырт банкъары æнахуыр хъарм, йæ мады ингæнæй чи цæуы, йæ бирæ зынтæ, царды фыдæхтæ йын чи сурь, ахæм аудгæ хъарм:

*Æххæст кæнын дæ фæдзæхст зын —
Дæ ингæнмæ мæ надвæд сфæндаг —
Нæ фæччы уæлмæрдтæй хæссын,
Æз та дзы рахæссын...æрхæндаг...*

«Станиславы мад — Абайты Баринæ, йæхæдæг сидзæры бонтæ чи бавзæрста, ахæм сыгъдæгзæрдæ æмæ тæригъæдгæнаг сылгоймаг,

йæ ныфс бахаста авд сидзæрмæ æмæ сæ схъомыл кодта йæхи хъæбулты хуызæн. Абон дæр æй бирæтæ нæ зоньыц, суинаг поэт, сæ кæстæр æфсымæр, мадæй хицæн кæй у семæ, уый».

Иу сывæллон хæссын дæр зын у, Абиан та Къадзаты мæгуыр къæсыл хурау скаст. Диссаг ма уæдæ цы ваййы! Сидзæр сабитæ сæ фыды усмæ сдзырдтой мады буц номæй, фæлæ сæ цин бирæ нæ ахаста. Станиславыл уæд цыд æрмæст иуæндæс азы:

*Кæуын дæр нæма зыдтон, афтæмæй
Амард мæнæн мæ мад...
Æз фарстон: «Мæ разæй куыд бафынай,
Чи мын кæндзæни уат?!*

*Ныккуыдтой æмхуызонæй устытæ,
Ахызти кæртмæ фыд.
Фыртæссæй ыстъизыдтон хус куыдæй —
Не 'мбæрстон æз, цы 'рцыд.*

*Фæрсын та: «Мæ разæй куыд бафынай,
Чи мын кæндзæни уат...»
Æз риссын нæма зыдтон, афтæмæй
Амард мæнæн мæ мад...*

Æртын азы æртын бонь не сты. Станислав йæхæдæг базыдта цоты ад. Хъомыл кæны дыууæ удыгагайы хуызæн хъæбулы, фæлæ йæ ныййарæджы сыгъдæг фæлгонц нæ хицæн кæны йæ цæстытæй. Масты дæр, дам, дыдзы цин куы ссарын, уæд раздæхын æнайы рухс номмæ:

*Дæу нæ фæндыд сонт зæрдæтæ халын,
Ды æмбæхстай алкæддæр дæ хъыг,
Гъе æрмæст-иу райдыдтай тынг калын
Хъæдындзтæ сыгъдæггæнгæ цæссыг.*

*Абон базыдта дæ урссæр саби —
Уыцы куыст дын хорз мадзал ысси:
Мастæй-иу дæ фæрдыг цæссыг калди,
Йе 'фсон та-иу хъæдындзы фæци...*

Поэт арæх ваййы æрхуым, зæрдæсаст. Йæ масты сæр нæ сусæг кæны: ирон адæмæй бирæтæ Нарты кадджыты æвзагыл сæхи атигъ кодтой, сæ сæрма йæ нал хæссынц. Профессор Цыбырты Людвиджы загъдау, райсомæй, дам, дæ сывæллон рæвдауæндонмæ иронæй арвит æмæ изæрæй уырыссагæй æрбацауы.

Ацы фæдисы уавæрыл тынг тыхсы Къадзайы-фырт: «Ау, ахæм дуг ралаудзæн æмæ Къостайы «Ирон фæндыр» æрмæст æвзагиртасджытæ кæсдзысты?»

*Кæмæндæр дæ æрмæст Елхотмæ,
Мæнæн та дæ Парнасмæ,
Мæнæн та — Стъалыты цъæх кодмæ,
Къостайы дзырды тавсмæ.*

*Кæмæндæр дæ æрмæст дыууæмæ,
Мæнæн та дæ æрдзæмæ.
Æрмæст гуыбынмæ дæ кæмæндæр,
Мæнæн та дæ зæрдæмæ.*

*Кæмæндæр дæ æрмæст къæсæрмæ,
Мæнæн та дæ Хуыцаумæ!
Кæмæндæр дæ айдагъ изæрмæ,
Мæнæн — тъымы-тъымамæ!..*

Нæ мадæлон æвзаг рохуатмæ кæй фæцæуы, сæфты къахыл кæй ныллæууыд, ууыл поэты зæрдæ нæ комы сæттын. Уымæн стыдта йæ риуæй йæ рагбонты æвидийгæ бæллиц:

*Ирон дзырдтæ — мæ базыртæ,
Мæ уидæгтæ, мæ цин.
Æз сæ цы рæвдыд базыдтон, —
Æвидийгæ фæци!*

*Ирон æвзаг — æрвайдæнау,
Кæсын æм зон æрмæст,
Йæ алы дзырд дæр байбын у,
Нæ дзы æфсæды цæст.*

*Нæртон бæллиц мæм ахæм и —
Куы рафтауид æфсир —
Цъæххирд тъымы-тъыматæм-иу
Иронау дзурæнт ир!*

Бæргæ, бæргæ, фæлæ кæм ис уыцы амонд? Ирон æвзагæн йæ къæхты бын зæхх судзы. Шегрены цармау æмпылы. Цы фидар гæнæхтæ ма йын баззад нæ фыдæлты уæзæгыл, уыдон иу къухы æнгуылдзтæй банымайæн ис. Хъодзаты Æхсар сæ кæддæр Терчы сакъадæхтæ рахуыдта. Нæ удварны хæзнатæ, дам, æрмæст Ирыстоны рисæй чи риссы, ирон адæмы цæрайæ

чи цæры, уыцы иугай адаймæгты руаджы ирвæзынц, мах та сын аргъ кæнын нæ зонæм, хъыцъыдæттæ сын нуазын кæнæм.

Чи зоны, Æхсар дæр æмæ æз дæр нæ фæрæдийдзыстæм, не 'нхъæлцау кæстæрмæ нæ Иры хæрзгæнæджы номæй куы бадзурæм, уæд. Станислав йæ зæрдæ, йæ зонд æмæ йæ хъарутæ иууылдæр снывонд кодта Ирыстоны сæраппонд. Æрмæст ирон радиойы къорд азы дæргъы цы удуæлдай лæггæдтæ кæны, уыдоны тыххæй дæр ын сæрæй ныллæг акувын хъæуы. Йæ радиожурналтæ «Хæзнадон», «Уацамонгæ» æмæ «Бонвæрнон»-ы цы бирæ цымыдисаг, бæрнон æмæ мидисджын æрмæджытæ бацæттæ кæны, уыдоныл уæрæх дзыллæтæ стырайчысылæй сæ цæст æрæвæрдтой, рахуыдтой йæ ирон адæмы хъæлæс, Ирыстоны æвæллайгæ фидиуæг æмæ фарнхæссæг: «Къадзайы-фырт бавналы ирон адæмы цардыуагæн йæ тæккæ ррисагдæр фарстатæм, равзары дзы æппæты вазыгджындæр æмæ ахсджиагдæр темæ, рахæссы йæ адæмы размæ, æрхоны дзыррдзæугæ лæгты алы кæмттæй æмæ фæтæрхон кæнынц уыцы уаз хъуыддæгтыл, æрцæуынц раст æмæ æвæрццæг хатдзæгтæм. Æппæты фылдæр æргом здахы ирон æвзаг æмæ нæ удварны историмæ. Алы дзырдæн дæр ссары йæхи нысаниуæг, йæхи сæрмагонд æнкъарæн æмæ ахадындзинад, поэт ирон дзырды рухсæй кæй цæры, уый дзы ирдæй зыны. Йæ сæйрагдæр нысантæ сты уды рæсугъддзинад, æфсарм æмæ фидауц» (Джусойты Клавдия).

*Ирæн басгуйхтæ хæрзгæнæг,
Фæсивæдæн — бардуаг, ныфс;
«Уацамонгæ» сдæ дæхæдæг,
Кус сæ фарнæн, дзур сын, фыс...*

Фæстаг цалдæр азы Ирыстоныл цы æвирхъау бæллæхтæ æрцыд, уыдон арф фæд ныууагътой авторы зæрдæйы. Уыцы уынгæг бонты йæ цард дыууæ дихы фæци: раздæр æмæ ныр. Зæхх иннæрдæм куы фæфæлдæха, уæддæр ын фæстæмæ здæхæн нал ис. Нæ тызмæг дуджы карз цæлхъытæ, фыдракæндтæ йын басыгътой йæ фæндæгтæ. Фæлæ йæм разæй дæр цы æнхъæлмæ кæсы? Куыд ныббыхса, айнæг къæдзæх дæр кæй нал уромы, дун-дунетæ кæуыл фæрыстысты, уыцы судзгæ хъыгтæн? Æмæ уæд йæ цæссыгæмхæццæ хъуыдытæ æмæ сагъæстæ бакæны урс гæххæтты æвджид. Æндæр ирвæзæн мадзал, æндæр уды хос ын хъысмæты фарн нæ саккаг кодта...

Мæ буар цыма ток ныццæвы, уыйау ныддыз-дыз кæны, реквием «Сау азæлд»-ы фыццаг рæнхъытыл мæ цæстытæ куы андзæвынц, уæд. Хъола-цъитийы æбуалгъ цаутæ сфæйлаудзысты, фæркгай фæхауын кæндзысты цыфæнды дурзæрдæ адæймаджы риуы дæр:

*Мин сажы нæ кæнынц рухæн,
Мин бæхы нæ уадзынц дугъы,
Мин поезды иумæ,
Охх, нæ тæхынц ниугæ!
Арв нæ ныннæрыд, нæ фæхауди тæгæлтæ —
Раскъуыд Хъола-цъити гъæйттæй...*

Ирон адæм æнусты дæргъы дзæнæты ком кæй хуыдтой, уый нымад минуттæм зындон фестад. Æрдæгыл фескъуыд Гæналдоны хъал зарæг. Сæ удаист цъиахæй бæстæ сæ сæрыл систой тарст мæргътæ. Зæххыл чи нæма уыд, ахæм дудгæ фыдбылызæй æрдз дæр бындзарæй ныррызт, ирон хъарæггæнæг уасау ныддзынæзта, ныддодой кодта:

*Ныййах кодта Урс Хох, уæу-уау!
Ныййах кодта Сау Хох, цæфау.
Æхсæрдзæн лæбуры йæ рустæм,
Йæ маройæ арауы хъустæ.
Зæххыл нæма уыд ахæм залым —
Цæрдудæй аныхъуырдатта цалы!
Æнæхъæн ком уæлмæрдтæ фестад,
Йæ хъæутæ их-зæйты бын фесты.*

Зæххы æмуæз рис, сау азæлдау, ахызт поэты риуы. Масты арттигътæй йæ зæрдæ пиллон арт фестад æмæ йæ фæззыгон уарынтæ дæр нал ахуыссын кæндзысты. Кæй бон у, кæ, сæ фыды уæзæгыл бумбулиау фæлмæн сыджытæй дæр æнæхайæ чи баззад, цъенгæ их æмæ сау фæзгъæрты амæддаг чи фæци, уыдоны æнамонддзинадмæ кæсын? Æмæ Станислав ризгæ, кæуын хъæлæсæй фæрсæгау кæны: «Кæй судзгæ тæригъæдтæ сын фесты фидгæ? Кæй дудгæ азар сыл сæмбæлд уæларвон фыдæхау?»

*О ма йыл бацу къахæй, ма кæн, —
Сæ фын зынгхуысттæн хъахъхъæн...*

Нарæг комы дæргъæй-дæргъмæ æфсымæрон инганы салд рæдзæгъдты бынæй цыма йæ хъустыл кæйдæр уынгæг хъæлæс ауайы.

Æмæ дарддæр:

*Хъарм Хъæрмæдон никуал уыдзæн хъарм,
 Ныр йæ хъысмæт — додой æмæ сар.
 Ахæм рис нæй равдисæн дзырдтæй —
 Чи ныттыгтысдзæн арвæрттывд кæрддзæмы?
 Сау Хох дæр сын фаг куы нæу цыртæн
 Æмæ калы сау цæссыг æдзæмай..
 Ис сæ аккаг иунæг цырт æрмæстдæр —
 Мах куы цæрæм 'фсымæртау сæ фæстæ.*

Ирон адæм иу зынуромæн мастæй се 'муд нæма æрцыдысты, ихын ингæныл нæма бахус сты саударæг ныййарджыты цæссыгтæ, афтæ сын арвæй арфдæр рис ногæй ныххоста сæ къæсæртæ:

*Арв цыма йæ сау дзæнгæрæг хойы,
 Й 'алы зæл дæр зæрдæсæр рæхойы.*

Цыма дæлдзæхæй дывыдон арт сирвæзт, уыйау Беслæны сабитыл фæззæджы фыццаг бон фыдгулты фыддæртæ æрвгæлæн акодтой. Скъолайы уæрæх тыргътæ къуындæг ахæстон фестадысты ахуырдаутæ, хъомылгæнджытæ æмæ ныййарджытæн.

Ацы сау хабар нынкъуысын кодта зæххы къорийы алы кæрæтты цæрæг адæмты зæрдæтæ. Ирыстоны туджы мæцæг сабитæ систы æгас дунейы сабитæ: «Руймон дæр ахæм бæллæх не скодтаид, Артъауыз дæр ахæм фыдракæнд нæ сарæзтаид, — фыста уыцы уæззау бонты Къадзайы-фырт. — Туджы лæсæн æмæ арты цæхæр фестади Беслæн. Цал æмæ цал къонайыл ауагътой ихдон! Цал æмæ цалæн айхъуыст сæ быны хъæр! Сæ тæригъæдæй бæстæ скъуыдтæ куы кодта уыцы майрæмбонны».

Хъæды бæлæстыл, дам, зыр-зырæг бахæцыд æмæ сусу-бусу кæнынц, далæ нæ уыцы фæрæт цæгъдыныл куынауал ауæрды, зæгъгæ.

Уæд сæм хистæр бæлас дзуры: «Фæрæт нын бæргæ ницы кæнид, йæ хъусы нæхион тъыст куы нæ уаид, уæд...»

*Уæууæй! Тыхджын уæвгæйæ мах
 Цæмæн ыстæм æдых, æнæбон?
 Куыд ассæста Балсæджы цалх
 Нæ таладон, нæ рæбын?*

Афтæ цæмæн бабын сты æхсæст хоры хуызæн адæм? Цæмæн систы фыдæхы нывæндтæ зæды хуызæн сывæллæттæ? Ацы карз фæрстытæн автор йæхæдæг дзуапп дæтты: «Кау ныллæгдæр кæм у, уым ыл фæхизынц. Зæдæлесчы Нана иунæгæй дæсгай

сабиты фервæзын кодта, мах та, утæппæт хистæртæ, нæ
бахъахъхъæдтам нæ рæзгæты!»

*Хур дæр нын мылаз у,
Стъалытæ дæр сау.
Сау хохау нæ азым —
Зæрдæтæн уæззау.*

«Куыд цæргæ у дарддæр? – фæрсы нæ рыстзæрдæ поэт. —
Æнæбын сæрсæфæны былыл кæдмæ лæудзыстæм? Æви
нахицæн зондæн райсæм нæ фыдæлты ныхас: «Фыдохæй цард
аразæн нæй?» Цъымарайæ сыгъдæг суадон нæ гуыры.
Ныууадзæм цъиувæдис æмæ зиуцæдисæй архайгæйæ
хъахъхъæнæм нæ артдзæст. Мæсыгæн хылычты дæр — æххуыс.
Куыдфæндыйы цæстæнгасæй пъæззыау фервæзæм æмæ
æмвæндæй хъахъхъæнæм нæ царды бæлас».

Станислав æргомдзырд, уæздан, хиуылхæцгæ адæймаг у,
фæлæ йæ удæн зынаргъ цы у, уый сæрвæлтау цыфæнды карз
тохы дæр бацæудзæн, къæрттæй цъула нæ аппаратзæн. Уымæн
æнæуынон сты, Ирыстоны фæрнджын номæй сæудæджер чи
кæны, сæ риутæ хойгæйæ мæнг сомытыл чи схæцы, аланты
фæдонтæ сæхи чи фæхоны, уыцы «ног ирæттæ». Уыдонмæ,
дам, нæ фыдæлты тугæй иу æртах дæр нæй. Æнуд хуыдалынджы
кæйдæр фæныкæй къусбæрттæ кæнынц. Фыдрæстæг сæ кæйдæр
джиппы рауагъта æмæ сæ национ цæсгом фесæфтой. Дзыхæй
та ахæм мæлгъæвзаг сты æмæ сæм байхъус, уæд Иры зылды
уыдонæй лæгдæр ирон мадæлтæ нæ ныййардтой:

*«Мах Нартæ стæм» — цæуыл хойут уæ риутæ?!
Ныууадзут-ма, сæ фыдвæды фæлтæртæ,
Æндæра нæм куыд уæндиккой æвдиутæ?
Ныр Ирæн иунæг иу мыггаг – Æфхæрдтæ!*

*Цы ма нын баззад не 'гъдæуттæй? Къæристæ!..
Хæлæг, хæрам, мæнгдзинад та — æргъæмттæй..
Нæхи зæххыл уæрæседзаутæ систæм —
Муссæ, Муссæ, цы ма цыдтæ кæдæмдæр?!*

*Кæрæдзиимæ тохы мах бæгъатыр —
Бынагтæ, цинтæ, премитæ, хæзгултыл.
Ирон иронæн ницы кæны хатыр.
Фæлæ ныббарæм алцыдæр фыдгултæн.*

*Нæ худинаг хъæбатырæй куы хæссæм,
Уæд ма ныл Хур цæлхыдзагæй куыд кæса?
Сæ аууæттæй дæр хицæуттæн куы тæрсæм,
Уæд ма нын Арв хæрзиуджытæ куыд хæсса?..*

Къадзайы-фыртæн йæ сæйраг хотых аив дзырд у. Ныртæккæ, нæ уырыд æмæ удхайраг заман, йæ сæр ноджы тынгдæр хъæуы. Уый куынаæ фæхæццæ кæна нæ дуджы арфæйы дзырд адæмы æхсæнмæ, уæд чи? Фæлæ абон ахæм хъуыдыйыл хæст чи у, уыдон къаддæрæй-къаддæр кæнынц. Суанг нæ тæккæ курдиатджын поэттæй дæр чидæртæ æргомæй дзурынц, аивады дуг, дам, фæци, поэзийы æнусон суадæттæ — рæсугъддзинад, уарзт æмæ æхсар — нæ царды нал сты, сæ сæр нал хъæуы, зæгъгæ. Æмæ нæ дзырды дæснытæй иуæй-иутæ сæ раздæры цъæхартуадзæг фæттæ фæсдуар авæрдтой. Уысмон цинтæ æмæ сæ æхцайы азар басыгъта, «æрми къæбæр сын басгуыхти æвдадз». Уыцы худинаджы хъуыддаг автор никæмæн бары:

*Цæй куыд,
Дæ зæрдæйæн дæр разынд фиу?
Рæстдзинады дзæнгæрæг ссис æдзæм,
Кæм кодтой тохы зæлтæ зиу,
Дæ зæрдæйыл ныр фиуæй ис кæрддзæм.*

*Æмæ йыл иууылдæр куы кæнынц дис —
Кæм ма йæм хъары адæмы цъæх рис!
Фæлæ дзы хорздзинад дæр ис уæдæмæ —
Йæхи марг дæр куы нал хъары æддæмæ.*

Нæ фæсхохаг æфсымæр Гæбæраты Юри йæ иу уацы фыста, цалдæр азы, дам, мæ мид-зæрдæйы катый кодтон, Станиславæн йе 'мдзæвгæты цы фæрнджын сфæлдисæджы удыхъæд зыны, уый дæсны стихфыссæджы снывæндгæ фæлгонц у, æви æрдз æцæгæй сфæлдыста ахæм идеалон адæймаг — курдиаты æмрæнхъ ма диссаджы удыхъæды хицау дæр чи у?

Юри лæгæй-лæгмæ куы базонгæ, йæ дунæмбарынадмæ йын ирд стъæлфæнтæ чи бахаста, уыцы поэтимæ, уæд бафиппайдта диссаджы рæсугъд миниуæг: йæ райгуырæн Ирыл исты хорздзинад æрцыд, уæд, дам, бакæс Къадзайы-фыртмæ: йæ сыгъдæг æмæ æнæхин цæстытæ сæууон æртæхау ферттивынц, йе 'нæлаз уды цинæвдылд æнкъарæнтæ йæ къуыбыр рихиты бынæй аив мидбылхудтимæ ивылæнтæ фæкæнынц:

*Мæ минсыфон, Ирыстон,
Азасыфтау — уæлæуыл!
Нæ хъамылы, нæ пыхсы
Мæ уд дæуыл куы лæууы.*

*Цæргæсау стахт мæ бæллиц;
Куыд уой дæ цот æмцæдис,
Куыд дын фестой зынг хурау
Нæ зæрдæтæ Цыкура!*

«Абайты Вассо æнус фæцард, ирон адæмы зонады хæз-надонмæ та цалдæр æнусы фаг рухс бауагъта, фæлæ иу рæстæджы йæ царды биографийы ныффыста æрмæстдæр æртæ дзырды: «Райгуырдатæн, цардатæн, куыстон...»

Афтæ Станислав дæр. Йæхимæ ныллæгæй бæрзондмæ нæ кæсы, фæлæ бæрзондæй ныллæгмæ. Ныронг ын цы бантыст, уый фагыл нæ нымайы:

*Нæма ис дзуапп мæ сæйраг фарстæн:
Дæн пиллон арт æви фæздæг?
Æз гъенырма мæхимæ кастæн
Хъысмæты цумайы лæдзæг.*

Мæн зæрдæбынæй фæнды, цæмæй мæ хæлар иу æнусы бæрц фæлæггад кæна ирон литературæйæн хъысмæты цумайы лæдзæгæй. Цæмæй ма иу æнусы бæрц цæуа агураен-рæзты фæндагыл — сæдæ азæй раздæр ма бамбара, фæздæг у æви пиллон арт!

Ацы æвæджиауы цæстуарзон ныхæсты фарсмæ хорз сфидæудзысты, ссæдз азы размæ Нафи æрыгон поэты ном цы æмдзæвгæйы рæнхъыты ссардта, уыдон дæр:

*Хъæздыг дæ ды! Дæ туг дæ уæнгты хъазы,
Æнус дæр дæм нырма кæсы рæу-уысм.
Магуыр дæ ды! Дæ цард, дæ куыст — дæ разæй,
Мæ хосгæрстæн йæ тæккæ сæр лæууыс.
Мыды къуск — цард! Æрцыд дæ рад — ныуазы!
Мæ къуск — лæмæрст... Мæ армы ма — йæ быз.
Мæ фæстаг уис... Тыхæй ма йæ фæразы.
Ды бонджын дæ!
Тæхудиаг!
Лæппыз!*

ДЗАБОЛАТЫ ХАЗБИЙЫ ЛИРИКÆЙЫ АИВАДОН ÆУУÆЛТÆ

Алы поэт дæр кæнæ йæ уацмысы, кæнæ сæрмагонд уацты раргом кæны йæ царды нысан, йæ этикон принциптæ, йæ эстетикон идеалтæ. Хазби йæ иу уацы фыста: «Иуæй-иутæ поэзи раздæхтой хынджылæгмæ æмæ сæгад кодтой поэты цытджын ном. Чиныгкæсæг нал æууæнды æмдзæвгæты рæстдзинадыл. Адæмы иу хай та сахуыр уæлæнгай фыстытыл æмæ нал æмбары æцæг арф хъуыды... Фыссæг цæуыл фыссы, уыдон цæуындæй йæ миддунейæ, æвзæрынц йæ зæрдæйы тæгтæй. Фæлæ цъымарайæ сыгъдæг суадон нæ гуыры». Хазбийы поэзийы суадон гуырди рухс зонд æмæ сыгъдæг зæрдæйæ.

Поэт нын ныфс æвæры æмæ фидарæй зæгъы: «Куыдфæнды уæд, фæлæ мæ зарæджы нывгонд ныхæстæ уыдзысты уацамонгæ — раст тæрхон хæссæг». Уымæй уæлдай Хазби поэतिकон ныхас хоны «æрвон ронг» æмæ йын фæдзæхсы: «Уæд ныфс дæ аходæг, рæстдзинад уæд дæ фæтк». Поэт ныффыста сæрмагонд уацмыс «Уацамонгæ». Уый авторæн у программон æмдзæвгæ. Зарæг рæзы «æцæг Ныхасæй», зарæгæй хъуамæ хъуыса «зонды хъæр, ныфсы хъæр», — ахæм у поэты бæрзонд сфæлдыстадон идеал.

Ацы æмдзæвгæты Хазби пайда кæны миф æмæ эпосы фæлгонцтæй. Нæртон алæмæт къусæй поэт скодта символон фæлгонц, — уый у йæ поэтикæйы хигъæдон миниуæг. Поэт символы фæрцы æвдисы аивады рæстдзинад, йæ арф мидис, йæ бæрзонд нысаниуæг. Зындгонд философ А. Ф. Лосев фыссы, зæгъгæ, «всякий символ всегда есть некоторого рода обобщение» (Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. М., 1976, с. 39.). Уыцы хъуыды ноджы бæлвырддæрæй зæгъынц æндæр автортæ: символы миниуæг у «сгущенность художественного обобщения» (Аверинцев С. С. Символ в искусстве // Литературный энциклопедический словарь. М., 1987, с. 379.).

Хазбийæн ахæм аивадон фæрæз фадат дæтты йæ хъуыдытæ арф фæлгъауынæн.

Хазбийы поэтикайы дыккаг миниуæг у адæмон æгъдæуттæй пайда кæнын. Поэт уыд адæмы туг æмæ стæг, уæздан æмæ хæлар адæймаг, æгъдау цыди йæ удыхъæдæй. Хазбийы этикайы зынгæ бынат ахсы патриотизм. Фæлæ уыцы ахъаззаг æнкъарæн æвдыст цæуы риторикон ныхасы нæ, фæлæ бæлвырд нывтæй. Цымыдисаг у æмдзæвгæ «Гимн хæдзары æфсинтæн». Ам ирд нывты уынаæм ирон царды æууæлтæ, уазæг æмæ фысымы ахастытæ, ирон æфсинты рæдаудзинад. Нырыккон Сатана фынг куыд æвæры, фынджы бæркад куыд æвдыст цæуы, уыцы нывтæ сты цардæй ист, хайджын сты бынаттон колорит æмæ *ирондзинадæй*. Поэт уæлмонцæй фыссы: «æфсин батылдта тагъд-тагъд йæ дыстæ... Хыссæ, хаст фысау, арынды рафæлдæхт, норст бæгæны цæрæнбоны арфæтæн зивæггæнгæ йæ хуыссæнæй сыстад, фынгыл дзагæй бæркадхъуыр графин æфсæрмгæнгæ рахид, нуры хъазгæ-æртхъирæнау дуды, нарст уæлибых бæзджынбылæй худы...» Фæрныг фынгау бæркадджын у ацы хуызджын ныв йæхæдæг дæр. Æмдзæвгæйы финал у традицион арфæ нæртон æфсинтæн.

Æгъдауыл амад у æмдзæвгæ «Ис ахæм лæг хæхты» дæр. Лирикон герой у æцæг ирон лæг — кусæг, аразæг, таурæггæнæг, æгъдаудæттæг. Ахæм миниуджытæ сты хъæздыг æмæ рæсугъд миддунейы æвдисæнтæ. Поэт зæрдæрухс æмæ æхсызгонæй зæгъы: «Цæудзынæн мæ къæхтыл ныфсджынай, — цы бонмæ уа ахæм лæг хæхты». Ацы æмдзæвгæты зыны авторы гуманизм: Хазбийæн зынаргъ æмæ кады аккаг у аразæг æмæ хъуыдыгæнæг адæймаг, поэт хуымæтæг адæймаджы царды уыны стыр нысан, йæ удыхъæды ссары стыр монон исбон.

Дзаболы-фырты лирикайы æртыккаг æууæл — национ аивад нывæфтыд кæнын. Ирон лирикайы æнтыст у æмдзæвгæ «Ирон кафт». Поэт ирон кафты уыны эпикон традицитæ, нæртон хъару, æхсар æмæ дæсныйад. Кафты ис адæмы характер æмæ æхсидгæ темперамент. Хазби амынд æууæлтæ æвдисы хуызджын нывты, æмдзæвгæ зæлы, цыма арты фæйлауæн у, афтæ. Поэтæн кафæг у уарийы хуызæн:

*Ссыгъди цæстыты зæрин арт,
Цæнгтæ айтынг кодта: «Гъæйтт!»
Цыма базырджын сæрибар
Сыстад цардæттæг зæххæй.*

*Ныфс, хъарухæссæг æххуысау
Стынг и рог æмдзæгъд: «Æрц! Æрц!»
Цыма тохы фæзæй хъуысы
Ссад фæринк кæрдты къæрцц-къæрцц.*

Хазби аивад бæтты монон культураæ æмæ æгъдауимæ. Уæздан æнкъарæнтæ æмæ рухс хъуыдытæй равзæрди æмдзæвгæ «Сылгоймаг». Цырды кафт уа æви сабыр, уæддæр дзы вайы æгъдау æмæ фидауц. Кафты дæсны фыссы: «Юноша в танце спокоен, горд, движения его сдержанны, мужественны» (Шавлохов М. М. Симд. Цхинвал, 1980, 11 ф.). Ацы æмдзæвгæйы поэт иуæй æвдисы сылгоймаджы фидауц, иннæмæй та — ирон лæдзжы намыс. Хъазты адæм дис кæнынц, ног чи æрбацыд, уыцы æрыгон сылгоймаджы рæсугъддинадыл, фæлæ сæ æгъдау æмæ уæздандзинад кæнынц хиуылхæцгæ.

*Йæ фæдыл аивай кæстæйæ,
Фæлтæрдджын урсрихи зæрæдтæ,
Сæ къухтæн феуæгъдæй тæрстæйæ,
Æнгом хæцыдысы сæ рæттыл...*

Куыст Хазбийы поэтикайы сваййы аивад, уым зыны адæймаджы курдиат, йæ уды рухс æмæ йæ къухты хъарм. Хъæуы тыхджын поэतिकон курдиат, нывгæнæджы цæстæнгас, цæмæй фенай диссаджы поэзи, цыхт куыд ахсынц, уыцы куысты («Цыхтахсæг»). Хазби кадар, фæлæ ахадгæ дзырдтæй æвдисы цыхтахсæг чызджы сурæт, йæ арæхстджын æвнæлд. Ныв у рухс, хурджын, райдзаст, чызг — таурæгъон рæсугъд, сæран æмæ æрмарæхст:

*Чызджы цæсгомыл бандзыг
Хъуыды — бæллиц нывæндæг,
Цыма тæлфгæ уд уадзы
Урс дзæнхъайы нывгæнæг.*

Поэт хæрзарæхстæй пайда кæны гаджидау æмæ кувыны хъæздыг традицтæй. Уыдон уацмысæн дæттынц национ хуыз, фæлæ сæ нысан уæлдæр у. Йæ рæстæдзжы Н. Г. Чернышевский фыста: «Без местного колорита в обстановке... без местных красок и без национальных обычаев, мыслей, национальных характеров в действующих лицах нет ни вида реальности — правдоподобия — в действии, ни осязательности в действующих лицах» (Чернышевский Н. Г. Полн. собр. соч., Т. 12. М., 1952, 129 ф.). Хазбийы лирикаæ арвардынау æрттивы национ

царды æууæлтæй. Дæнцæгæн фаг у æмдзæвгæ «Къæсæры Уастырджи! Дæ рынтæ!..» Авторæн гаджидауы жанр ахъаз кæны йæ фæндтæ зæгъынæн, йæ монон идеалтæ нывæфтыд кæнынæн.

Хазбийæн фольклоры жанртæй уæлдай æхцондæр сты æмбисæндтæ. Уыдон зынаргъ дуртау фидыц дæттынц йæ аив ныхасæн. Зæгъæм, балладæ «Таурæгъ»-ы этикон хатдзæг у ирон æмбисонд «Чи цы кæны, уый — йæхицæн». Афтæ арæст у философон этюд «Зарæг хорз æмæ фыдракæндыл». Кæддæр Къоста йæ фыстæджы æрхаста æмбисонд «Хорз ма рака æмæ фыд ма ссарай» æмæ уый фæдыл зæгъы: «Хотя, надо заметить, я сам это выражение мудростью не признаю, так как оно может оправдывать всякое преступление...» (Хетагуров Коста. Полн. Собр. Соч. Т. 5. Владикавказ, 2001, 233 ф.). Уыцы æмбисондæй йæ фыдракæндтæ чи æмбæхсы, уыдоны ныхмæ арæст у Хазбийы уацмыс дæр.

Поэтæн йæхи хъуыдытæй бирæтæ сты афоризмтæ. Уыдон налхъуыт-налмасау цæхæр калындæ Хазбийы æмдзæвгæты: «Аргъ куы нæ кæнай кæстæрæн, уæд æгъдау домæн нæй уымæй», «Цард, цæрын кæй фæнды, уымæн у фæстаг улæфтмæ хæст» æмæ а. д.

Хъæздыг у Хазбийы поэзи мидисæй, рæсугъд у айвадон фæлыстæй. Раст фыссы уый тыххæй Ходы Камал: «Парахат у йæ поэतिकон диапазон: æнкъард, трагикон мотивтæ; царды нысаниуæгыл уæззау сагъæстæ; хæрзаив худæнбыл зарджытæ уарзондзинадыл; хæларзæрдæ юморы бындурыл нывæст уацмыстæ; карз сатирикон æмдзæвгæтæ...» (Ходы Камал. Рухс фæндтæ хæссæг // Дзаболаты Хазби. Уацамонгæ. Дзæуджыхъæу, 1992, 10 ф.). Уыцы темæтæ æмæ хъуыдытæн поэт лавæрдта, хорз сыл чи фидауы, ахæм формæ, ахæм фæлыст. Уымæ гæсгæ Хазбийы поэзи у ирон культурайы дзаджджын хай.

АХУЫРГÆНÆГÆН ÆХХУЫСÆН

АЙЛАРТЫ Зарæ

ÆМДЗÆВГÆ АХУЫР КÆНЫНЫ МЕТОДИКÆ

(Ирон литературæйы уроктæ 5 къласы)

КОКАЙТЫ ТОТРАДЗ.

«ЗИУ», «ХÆДЗАРЫ ХИЦАУ ÆМÆ ХУЫСНÆГ»

I. Хæдзармæ куыст сбæрæг кæнын. Ахуыргæнæджы хатдзæгтæ рацыд æрмæгæй.

II. Ног æрмæг.

1. Ахуыргæнæджы разныхас Кокайты Тотрадзы цард æмæ сфæлдыстады тыххæй. Фидæны поэт райгуырд 1944 азы Тырсыгомы Четырсы хъæуы. 1952 азы Тотрадзы бинонтæ ралыгъдысты Цæгат Ирыстонмæ — Тарскæйы хъæумæ. Хъæууон скъола каст фæуыны фæстæ лæппу 1960 азы бацыд Цæгат Ирыстоны педагогон училищейы аивадон-графикон хайадмæ. Уым архайдта литературон къорды. Уæд фæзындысты йæ фыццаг æмдзæвгæтæ республикæйы газетты æмæ журналты. Фæстæдæр Тотрадз ахуыр кæнынмæ бацыд М.Горькийы номыл Литертурон институтмæ, стæй райдыдта кусын республикæйы телеуынынад. Куыста журнал «Мах дуджы» редакцийы, 1992 азæй абонмæ у чиныгуадзæн «Ир»-ы сæйраг редактор. Поэты æмдзæвгæтæ рацыдысты 1969 азы иумæйаг æмбырдгонд «Райгуырæн бон»-ы. Поэт ма ноджы рауагъта æмдзæвгæты æмбырдгæндтæ: «Нывæфтыд фæндæгтæ» (1974), «Æмдзæвгæтæ» (1983), «Æрвон райсомтæ» (1990), «Мæ дзуар» (1994), «Æрвгæнæн» (2004). Ахуыргæнæг кæсы æмдзæвгæтæй скъуыддзæгтæ, зæгъы, Кокайты Тотрадзæн йæ уарзон Ирыстон кæй у йæ сагъæс, йæ мæт. Йæ царды бæллиц — зæххыл куыд фæуæлахиз уа рæстдзинад, куыд фесæфой мæнгарддзинад æмæ фыдæх:

Зæххыл кæдмæ зилдзæн фыдæх?

Кæдмæ цæрдзæн мæнгард-фыдлæг?

Тыхджын кæдмæ калдзæн йæ хъал?

Кæд æрхаудзæн мæгуырмæ бар?

Поэтæн адæмы зын — йæ зын, æппæт дунейы цы фыдохы цаутæ цауынц, уыдон — йæ хъыг.

*Мæ зын — фыдохы арт зæххыл.
Мæ зын — дыууæ зæрдæйы хыл.
Мæ зын — мæнгард лæджы мæнг ард.
Мæ зын — æппæт дунейы зын.*

(«Бæллиц»)

Поэты сфæлдыстады зынгæ бынат ахсынц æрдзы нывтæ. Хуымæтæг цæстæнгасæй нæ кæсы æрдзон скондмæ, æмбары адæймаг æмæ æрдзы иудзинад, уыцы иудзинады та уыны æгæрон тых, æгæрон ныфс æмæ æнцойдзинад:

*Æгас къуыри мæйдар уыд,
Æгас къуыри фæуарыд, —
Ком фестади зындон.*

*Цыма хæстон æфсæдтæ, —
Лæбурдтой фæхстæм дæттæ,
Ивылди комы дон.*

(«Фæскъæвда»)

Адæм хъаймæттæ æнхъæлмæ кæсынц, фæлæ «æваст мæйдары Хæрдмæдзог цъиу ныззарыд», уарын фенцад æмæ

*Хур хъарм тынтæ ыскъæфта, —
Уый хохæй хохмæ уæфта
Зæлдагæй арвардын.*

Ног æрмæгмæ рахизыны размæ ахуыргæнæг зæгъы, Кокайты Тотрадз стыр аргъ кæй кæны зæхкусæгæн, фæллойдæнæгæн. Хæхбæсты адæм фосдараг сты, фосæн та хъæуы хос, уымæ гæсгæ хохаджы цин у хорæфсæст уæвын:

*Цæвджыты рæстæг фæци,
Цары та ссардтой сæ хуыссæн.
Хорæфсæст хохаджы цин
Цæстыты артау нæ хуыссы.*

*«Не ’фсин, цы фæдæ, æрхæсс
Фынгмæ цъæх арахъхъ, бæгæны.
Дзаг у бærкадæй нæ къæс,
Сайгæ мыййаг дæ нæ кæнын».*

Ахуыргæнæг йæ хъуыды дарддæр ахæццæ кæнынæн зæгъы, ирон адæммæ кæй уыд бæллиццаг æгъдау — зиу: хостæрсты кæнæ хæдзары æндæр хъуыддæгты рæстæг. Дæнцæгæн æрхæсдзæн скъуыддзæгтæ Хетæгкаты Къостайы «Фыстæг ме 'мбæстаг адæммæ»-йæ.

Ме 'мбæстаг зынаргъ адæм! Курын уæ, цæмæй уæ зæрдыл æрлæууын кæнат нæ фыдæлты хорз æгъдæуттæ. Æрхъуыды-ма кæнут, куыд цæстуарзон æххуыс-иу кодтой уыдон сæ мæгуыр-тæн, сæ рынчынтæн, кусынхъом чи нæ уыд, уыдонæн, æрдыз æбуалгъ тыхтæ — сахкъæвдатæ, их, донивылд, мит æмæ сыджыт, зæйтæ, хус рæстæджытæ, сыгъд æмæ æндæр ахæмтæ-иу царæфтыд кæй бакодтой, уыдонæн. Уæ зæрдыл æрлæууæд нæ хуыздæр æгъдæуттæй иу — зиу: иу ирон дæр йæхи фæстæмæ никуы ласта бахъуыды сахат иннæмæн баххуыс кæнынæй... Фæсивæд-иу уыгæрдæнтæм ацыдысты æмæ-иу, кусæг къухтæ кæмæ нæ уыд, ахæм мæгуыр хæдзарæн йæ куыстытæ нымадæй цалдæр сахатмæ фæуæвгæйæ, фæстæмæ хъæумæ заргæ æрфардæг сты. Æрыгон сылгоймæгтæ дæр-иу афтæ, кусæгхъуаг хæдзарæн-иу йæ къаннæг хуымæй йæ хортæ æрæфснайдтой».

Дарддæр Къоста сиды, цæмæй ирон адæм баххуыс кæной, Черноярскы станицæйы Гокъинаты хutoryы цы 21 хæдзары ба-сыгъд, уыцы бинонтæн. Къоста ацы фыстæг ныффыста 19 де-кабры 1899 азы.

Ахуыргæнæг зæгъы, ахæм зиуы тыххæй кæй фыссы Кокай-ты Тотрадз дæр йе 'мдзæвгæ «Зиу»-ы.

2. Цы у зиу, ууыл ахуыргæнæг бæстондæр æрдзурдзæн. Зиу у карæдзийæн баххуыс кæныны мадзæлттæй иу. Хъæуы царджытæй-иу исчи зиу куы ракодта, уæд ын-иу хъæубæстæ дæр иумæ исты куыстыты баххуыс кодтой. Арæх-иу зиуы куысты фæстæ зиууæттæ (зиумæ рацæуджытæ) бадтысты дзаджджын фынгтыл. Фынг-иу æрæвæрдта зиу ракæнæг кæнæ зиууæттæ сæхæдæг. Ахæм иумæйаг æххуыс хъуыддагмæ-иу алчи дæр йе 'ххуысы хай бахаста. Ахуыргæнæг фæрсы ахуырдау-ты, абон ма ахæм иумæйаг куысты хуыз ис æви нæй, цавæр иумæйаг æххуысы хуызтæ уынынц сæ алыварс.

Æмдзæвгæйы æмбæлы дзырд «уис». Ахуыргæнæг æмбарын кæны дзырды нысаниуæг: афтæ хонынц ирон адæм, хосдзаутæ кардгæйæ цы рæнхъытæ рахæссынц, уыдон.

3. Ɛмдзæвгæйы аив каст. Ахуыргæнæджы касты фæстæ аив кæсынц ахуырдаутæ æмæ зæгъынц, сæ цæстыл сын цавæр ныв ауайын кодта поэт.

Фæрстытæ æмдзæвгæйы мидис равзарынæн:

1) Цæмæн арæзтой ирон адæм зиу? Цы зæгъы уый тыххæй Къоста?

2) Цæмæн æрымысид уыцы æгъдау Кокайты Тотрадз?

3) Цæмæ гæсгæ схуыдтой зиууæттæ лирикон геройы «сæхи»?

4) Цы уыд «зиуы алцы дæр нымад»? (Зиууон уазæгæн — кад, æрбадын æй кодтой сæ астæу, радтой йæм кады нуазæн).

5) Куыд æмбарут æмдзæвгæйы фæстаг дыууæ рæнхъы? Цы хъуысы поэты фæрсты?

6) Сымах искуы бафиппайдтат, кæнæ уыдыстут æвдисæн, йе та чынджы бакастыстут фæкæсинаг адæймагæн иумæ феххуыс кæныны тыххæй?

7) Цæмæн хуыйны æмдзæвгæ «Зиу»?

4. Дарддæр ахуыргæнæг рахиздзæн Тотрадзы иннæ æмдзæвгæмæ — «Хæдзары хицау æмæ хуыснæг». Аразы цыбыр беседа æмдзæвгæйы темæйæ.

Поэт йе 'мдзæвгæты худы адæймаджы хъæндзинæдтыл, уыдонæй иу — давын. Давæг æмæ къæрных алкæй цæсты дæр æгад сты. Ирон адæм-иу дзырдтой: «Къæрных мæйдар æхсæвмæ бæллы», «Давæг йæхи хæдзарæй дæр давы», «Давæджы цард цыбыр у», «Æвзæргæнæг æвзæр мардæй мæлы». Ɛмбисæндты мидис равзаргæйæ ахуыргæнæг рахизы ног æрмæгмæ, æмбарын кæны дзырдты нысаниуæг: хуыснæг — давæг, къæрных; къæс — гыццыл хъæууон хæдзар.

5. Уацмысы аив каст (æмбисонд æй цæмæн схуыдта поэт, уымæй ахуыргæнæг бафæрсдзæн урочы кæронбæттæны).

6. Фæрстыты руаджы равзарын æмбисонды мидис:

1) Чи уыд къæсы хицау? (Мæгуыр, фæлæ цардуарзаг уæздан лæг, уазæгуарзон, кæддæриддæр «уыд фынгыл алкæд бур хъайла æвæрд», «йæ бинонтимæ адджын цардæй цард, — сæ кæркдон уыд мæгуыр лæджы бæркад»).

2) Чи фехæлдта мæгуыр лæджы адджын цард?

3) Цы уыдис зын кæркдоны хицауæн? (Хуыснæг ын йæ уазæджы фæндаггаг сусæгæй кæй давта æмæ хордта, кæй йæм «нал ис раст зонд æмæ уаг»).

4) Хуыснæг лæгæн, ирон æмбисондау, «ард æмæ сомы сæкæр

ахæрæгау сты», уый цæмæй бæрæг у æмбисонды? (Хуыснæг йæ уæрджытыл æрхауд æмæ Хуыцаумæ мæнг куывд кæны, йæхи хоны Хуыцауы сконд, Хуыцауæй æрвыст лæг, зæгъы, Хуыцауæй йын баргонд кæй ис ацы куыст).

5) Хуыснæджы гæды æмæ сайæн ныхæстæн кæркдоны хицау цавæр цыргъ ныхæстæ загъта? Бакæсут сæ тексты.

6) Æмбисондæн йæ мораль кæцы рæнхъыты æвæрд ис? Æрхæссут ирон æмбисæндтæ. («Хуыснæджы фæстæ — ахæстон», «Давæджы цард цыбыр у» æмæ æнд.).

7) Цавæр цæстæй кæсут давыны хъуыддагмæ? Искæйы зынай цард саразæн ис?

4. Ахуыргæнæджы хатдзæгтæ рацыд æрмæгæй.

III. Хæдзармæ куыст.

1. Уацмыстæ аив кæсын зонын.
2. Æмбисондмæ нывтæ саразын.
3. Ныффыссын цыбыр радзырд: «Нæ фыдæлты хорз æгъдæуттæ».

ЦОПАНТЫ Ритә
ГАППУАТЫ Маринә

ЭПИТЕТ: ЙÆ МИДИС ÆМÆ ХÆСТÆ

Дзырдтæй нывгәнән мæдзæлттæн сæ сæйрагдæртæй иу у эпитет — фæлгонцджын бæрæггәнән. Арæх дзы пайда кæнынц аивадон литературæйы, уæлдайдæр та — поэзийы. Эпитет предметтæн, фæзындтæн нывæфтыдæй фæбæрæг кæны се ’ууæлтæ, сæ мидисы та сын фенын кæны ног миниуджытæ. Зæгъæм, зæрдæ фæхонынц *фæлмæн, хъæлдзæг, мæтгæнаг, сау, уарзæгой*; чызг — *зæрдæхæлар, хуруд, саурæсугъд*; ныхас — *фæлмæн, карз, зæрдæрæхойæг, рæстдзæвиц*; æфсин — *бæркадкъух, хурæнгас, буч*; цæстæнгас — *уазал, рæвдаугæ, мæстыгæр, худгæ*.

Эпитет хицæн кæнын хъæуы, предметтæн, фæзындтæн сæ æрдзон миниуджытæ цы хуымæтæг бæрæггәнæнтæ фæамонынц, уыдонæй. Зæгъæм, *бæлас уыдзæн бæрзонд, сыфтæрджын, гыццыл, фæззыгон*. Эпитеттæ та бæлас хайджын кæндзысты удгоймаджы æууæлтæй: *æнкъард, сæркъул, иунæг*.

Ирон æвзаджы эпитет загъд вæййы:

1) миногонæй: *Басастысты Нарты хъал фæсивæд* (Нарт.кад.); *Фыды уæзæг, зынаргъ мын у дæ дур дæр. / Дæ хъарм узæлдæй никуы уыдтæн цух* (Хæм.Алб.);

2) миногмийæ: *Цыма сыл судзгæ мард æрцыд, афтæ ныйисты Нарт* (Нарт.кад.); *Æнусмæ сæ нæмттæ — / Уыраугæ хъæдгæмттæ* (Къадз.Ст.).

3) номдарæй: *Удæвдзы Нарт сæвæрдтой сæ фынгыл, æмæ сын кодта диссаджы зарæг уадындз хъæлæсæй* (Нарт.кад.); *Йæ риуы цы риссы? / Кæд мысы зынг изæр?* (Къадз.Ст.).

Эпитеттæ равзæрынц метафорæ кæнæ метонимийы бындурыл: *бæрзонд хъуыдытæ, рухс кувæндон, сырхрус изæртæ; æххормаг хæдзар, (лæг) дисхуыз кæсæнцæстыты, (уардиты) урс хæрздæф*.

Эпитеттæ хицæнгәнән ис сæ равзæрдмæ гæсгæ, стæй, куыд æмæ цæмæн пайдагонд цæуынц, уымæ гæсгæ.

Сæ равзæрдмæ гæсгæ эпитеттæ вайыныц **иумайгагæвзагон, адамон-поэтикон æмæ авторон (окказионалон дæр).**

Иумайгагæвзагон эпитеттæ сты, фылдæр адæм хорз кæй фæзынынц, ахæмтæ. Уыдонæй фæпайда кæнынц куыд дзургæ ныхасы, афтæ публицистикон æмæ аивадон уацмысты дæр: *уæззау хæст, сыгъдæгзæрдæ зæхкусæг, дæлгоммæ митæ, рухс фæндтæ, сау низ.*

Иумайгагæвзагон традицион эпитеттæй спайда кæнынц публицистикæйы куыд аргъæнæн лексикæйæ: *Мæ зæрдæйы стыр* бынат ис *Ирыстонæн; Йæ архайдæн бæрзонд* аргъ скодтой; *Цæгат Ирыстон — йæ гыццыл Фыдыбæстæ; Ацыдис ирд æфсæддон фæндагыл* («Рæст.»). Публицистикон уацты ис эпитеттæ вазыгджын мидисимæ: *æвæллайгæ фæллой, æнæзæрдæхудт куыст, цыбырзонд политикæ, удуæлдай тох, тугкалæн быцæутæ, дидинæгкалгæ районтæ.*

Публицистикон æмæ наукон æвзаджы ныффидар сты стереотипон эпитеты бирæ хуызтæ: *зынгæ(дæр) ахуыргæндтæ, арф фæд ныууадзын, номдзыд актер, ахсджиаг санчъех, иууыл бæрзонддæр хæрзиуæг, ахъаззаджы бавæрæн, (культурæйы) ирд архайæг, æрттивгæ аивад, фидар æнцой, фидар æнæниздзинад, зæрдиаг арфæ, зынаргъ æмбæлттæ, зынаргъ хæлæрттæ.*

Адамон-поэтикон эпитеттæ (иугæндзон эпитеттæ) равзæрдысты адамон дзургæ сфæлдыстады. Уыдон æвдисынц сæ саразæг адæмы удыконд, сæ эстетикон дунæнкъарынад.

Иугæндзон эпитет фæбæрæг кæны «ныхасы предметы истыхуызон типикон æууæл, индивидуализаци йæ чи нæ кæны, фæлæ йын æмбарынад чи дæтты, йæ цавæрдæр фидар, иудадзыгон æууæлы тыххæй» [Кузнец М.Д., Скребнев Ю.М. *Стилистика английского языка: Пособ. для студ. / Под ред. Н.Н. Амосовой. — Л., 1960. — С. 17*]. Предметты æууæлтæ, миниуджытæ бæрæггæнæг эпитеттæ иу уацмысæй иннæмæ фæлхат кæй фæцæуынц, уымæ гæсгæ адæмы ныхасы ныффидар сты куыд цæттæ формулетæ æмæ сæ пайда кæнынц куывдтыты, æрвылбонны ныхасы, аивадон литературæйы: *амондджын (лæг, гуырдатæ, къах), бурхъус (фыс, уæрыкк), буц (хъæбул, нывондаг, фысым), бур (физонæг, дидинæг, фыс, хуымæллæг), каджын (Уацилла, зæд), нæртон (æфсин, адæм), рухс (зæд, Аларды, дзуæрттæ, цæсгом), стыр (ныфс, фæззæг, бæрæгбон, Хуыцау), сыгъдæг (Аларды, зæрдæ), сызгъæрин (Аларды, зæлдæгтæ,*

Уастырджи, бәләгъ), хорз (ләг, фысым, цәстәнгас, Уацилла, хабәрттә, арфәтә, Уастырджи, әфсин, адәм), хәл (чызг, ләппу, бәх), цәугә (хох, мәсыг), цәхәрцәст (ләппу, Уастырджи). Иугәндзон эпитеттә ма адәмон сфәлдыстады сты: әфсәндзых, бәрзонд, болат, дзәбәх, зәрин, иунәг, карз, кәләт, кьуыпных, ләугә, мәйрухс, мырмырагдзых, налат, нарәгастәу, нәрәмон, рәсугъд, рог, рухс, сауәрфыг, сахь, сәрджын, судзгә, сыгъдәг, тәнәг, тымбыл, тарф, уәззау, урс, фәлмән, худгә, хьарм, хьамбулуәраг, хьәбәр, цылләдзыкку, цыбыр, цәугә, хьуытазхәләс.

Адәмон сфәлдыстадәй иугәндзон эпитеттә бацәуынц литературон уацмыстәм, әмә афтәмәй эпитетты мидис фәуәрәхдәр вәййы, бирәтә та, цы тексты әвәрд әрцәуынц, уымән раттынц бәрзонд, поэтикон зәлынад: саутар әнус, сау хьылма, сыгъдәг монц, урсмигъ гуылфәнтә, судзгә цәссыгтә, уәйыг кәәдзәх (Цәр.Ал.); хәл дон, сау рәстәг, судзгә цәхәртә, рухс дунә, цьәх гәләбу, уазал ком, (мәләты) саубазыр бәх (Ниг.); Хьусын та дә уынәргьын, дә богьтә / сау дунейә — Иры Бәлас сафтид (Хьодз.Әхс.); Фәлыгъди хьал дымгә, фәхьус (Хәм.Ал.).

Ирон әвзаджы лексикайы стыр кьорд аразынц хуызон (ахорән) эпитеттә. Уыдон хауынц иугәндзон эпитетты кьордмә. Фыццаджы-фыццаг ахәм эпитеттә равзәрдысты адәмон-поэтикон ныхасы әмә сты йә нывгәнән мадзәлтты зынгә хай. Уым уыцы иу эпитет фәбәрәг кәны алыхуызон предметтә, уымә гәсгә фәлхат фәцәуы: **цьәх** (амоны әрвхуызцьәх, кәрдәгхуызцьәх әмә фәныкхуызцьәх) — әндон, хәрәг, бирәгъ, арт, згә, бәх, арахьхь, кәрдәг, кәәдзәх, хос; **сау** — бәгәны, кьобортә, хьалац, хох, кәәдзәх, сыкьа, бәх, хьәд, туг, зачье, сәр, мәр, әрфыг, рәхыс, кьона, калм, цәстытә, нәмыг, бындур, сынт, сырдатә, гал, хьуына; **урс** — бәх, суадон, әхсәрдзән, әхсыр, цонг, дәллагхьуыр, ком, сәр.

Арггәнән дзырдты функцийы хуызон миногонтәй спайда кәнынц литературон хьайтары әддаг бакасты әрфысты. Уыдон ма әххуыс сты хьайтары удыконд рахатынән. Әнәуд предметты әууәлтә дәр нывәфтыдәй әвдыст әрцәуынц: **Йә зәлдаг** дзыккутә йә **урс** уәхсчытыл әрпырх сты чызгән (Нарт.кад.); **Сырх**, дымст уадулджын гуышпырсар ләппу (Гәд.С.); **Йә сырх** уадултә уагъылыы дидинәгау, йә цәстытә — **сау** фәрдгуытә

(Ир.тау.); *Йæ сау цæстытæ æрттивтой зынаргъ дурау* (Ир.тау.); *Йæ дзыг — æрдæграйхæлд сырх дидинагау* (Хъайт.Аз.).

Æварццæг аргъгæнæн эпитеттæй фæбæрæг кæнынц уæларвон царджыты нæмттæ: *сыгъдæг дзуар, рухс, иунæг кадджын Хуыцау, не стыр ныфс Мады Майрæм, сызгъæрин сырх Аларды, иунæг стыр Хуыцау.*

Авторон (æмæ окказионалон) эпитеттæ æрхъуыды кæны иу адаймаг. Уыдон арæхдæр сæвзæрынц поэтикон уацмысы, ваййы сын хъæздыг мидис, стæй æнкъарæнтæ æвдисæг стыр тых. Авторон эпитетты æрмæст авторы хъуыдыкæнынад не сбæрæг ваййы, фæлæ ма æвдыст æрцæуы, бæлвырд адамыхатт æцæгдзинад цавæр æвзагон фæрæзтæй ныв кæны, уый дæр: *Фæуром! Мæ цуры æрәнцай фæлтау / зæринцæст, æрмахуыр уæрыккау* (Мам.Хъаз.); *Мæ урсзæрдæ Ирыстон, / Цы бæллæхтæй æнкъуыстон!* (Къадз.Ст.). Хостыхъоты Зинæйæн уынгтæ сты — *мыдадзæнгæс, цæстæнгас — артуадзгæ.* Нигерæн хæххон адæм — *æлгыстдзыд, мæгуыртæ — хургур, Ирыстон — хæстнад.*

Дзырдты нысаниуæгтæ, сæ фæлгъуызтæ, се 'нæкæрон гæнæнтæ куыд уæрæх сты хъуыдытæ æмæ æнкъарæнтæ ирдæй равдисынæн, уый уæлдай хуыздæр рабæрæг ваййы аивадон литературæйы. Зæгъæм, Къубалты Алыксандры кадæг «Æфхæрдты Хæсанæ»-йы стыр аивадон хæс æххæст кæнынц иугæндзон эпитеттæ «сау» æмæ «сырх». Кадæджы ныхмæвард сты дзырdbæстытæ «сау дур» æмæ «сырх дур». Уыдон ацы уацмысы систы цард æмæ мæлæты символтæ.

1. *Æфхæрдты Хæсанæ сау дурыл* æрбадти,
Йæ рон æрбалвæста, йæ рихи адаудта,
Йæ худ æрфæлдæхта йе 'рттиваг цæстытыл,
Йæ фыды æхсаргард *сау дурыл* адаудта.
2. *Æфхæрдты Хæсанæ сæ размæ* фестади,
Рахиз къухы 'хсаргард, хъама та галиуы,
Цæргæсау *сау дурмæ* уыциу гæпп фæкодта...
3. *Хæсанæ — уæлейæ, Мулдартæ — уæләмæ*
Цъыччытæ райдыдтой хъама мæ 'хсаргæрдтæй,
Сау дурæн сырх тугæй йæ *сау хуыз* аивтой.
Цы бацы Хæсанæ, уый куы нал базыдта, —
Цæстыты ферттивтой хъаматæ, 'хсаргæрдтæ.
Сырх дурæй ратылди тугæйпырх кæрдæгмæ.

Бәрәггәнинаг дзырдимә гәнән ис әмә уа дыууә әмә фылдәр эпитеты, әмә уәд предметы әууәлтә бәстондәрәй цәстытыл ауайынц: *сау, бәзджын, әлвастә нуазинаг; бәзджын, саумылазон мигътә.*

Эпитеттә, цы нысанамә пайдагонд цәуынц ныхасы, уымә гәсгә вәйһынц: **тыхджынгәнән, бәлвырдгәнән** әмә **контрастон.**

Тыхджынгәнән эпитеттә бахахх кәнынц, зәрдылдаргәдәр скәнынц дзырдән йә әвәрццәг кәнә әппәрццәг аргәдәттәг (кәнә әнкъарәнәвдисәг) нысаниуәг: 1) *уәззау хьынцъым, бәттинаг әрратә, судзгә сагъәстә (бәлләх, фыд), зәрдәрәхойән хьыг, сау зәрдәрыст (зын, рыст, мәт, марой, фыд); 2) нәргә кад (намыс), рухс кувәндон (зәд), зәлдаг тынтә, зәрдәтавәг уарзт.*

Бәлвырдгәнән эпитеттә ирдәй фәамонынц предметтә әмә фәзынды алыхуызон әууәлтә, миниуджытә. Дзырды мидис райсы нысаниуәджды уәләмхасән фәлгъуызтә, фәхъәздыгдәр, фәуәрәхдәр вәйһы: *тарф фынаһй, урс ком, стыр худинаг, рухс Ир, зәрин хъәләс, фәлмән дзырд. Бәрзонд ном у — хәстон ләппу, салдат!; Уәззау ном у — хәстон ләппу, салдат! (Джус.Н.); Рыст уәнгты судзгә узал хъары (Хәм.Алб.); Баланджериты гуыпп хәдзары бионтыл цыдәр әнахуыр рын сыстадис (Хъайт.Аз.).*

Контрастон эпитеттә (оксюморонтә) равзәрынц, бәрәггәнән баст куы әрцәуы, йә мидисәй йәм ныхмәвәрд чи у, ахәм дзырдимә: *удәгас мард, знәт сабырздинад, хәлар знәгтә, әхсызгон маст, сәрибар цагъар, адджын әрхәндәг; Әвирхъау фидыц! Дудгә дуджы сауәй / әртахта ды! (Хъодз.Әх.); Дә нымд, фәныдзәвгә фәкасты / Әхцон, зәрдәагаһән тас (Цәр.Ал.).*

Эпитеттәй иутә сты ахәмтә, кәцыфәнды адәмы әвзаджы дәр чи ис (универсалон) әмә ахәмтә, әрмәстдәр иу адәммә чи әмбәлы (национ). Зәгъәм «ирон» эпитеттә уыдзысты: *къәбәлдзыг (ныхәстә), къуымзил (ләг).*

Уыцы иу эпитетәй сбәрәггәнән ис алыхуызон дзырды әууәлтә. Зәгъәм, *фәлмән* уыдзысты *әнгас, зәрдә, къухтә, изәр, хъәбул, ныхәстә, къәвда, бахудт.* Кәнә та иу предмет, фәзынд бәрәггонд цәудзысты цалдәр эпитетәй. Зәгъәм: *ләг — гәбәр, тентекк, гәмхетт, цыбыркъух, зәрдәсаст, рәузонд, сайд, әнәард, саг.*

Ирон æвзаджы бирæ эпитеттæ сæвзæрдысты дзырд *зæрдæ*-имæ «уды уавæртæ равдисынæн» (Абайты Вассо) æмæ адæймагимæ баст миниуджытæ бацамонынæн: *рухсзæрдæ, цъæхзæрдæ, зæрдæагайæг, зæрдæзæгъгæ, бухъзæрдæ, саузæрдæ, халæгзæрдæ, зæрдæрох, калмзæрдæ.*

Афтæмай, эпитеттæ æнæуд æмæ удджын предметтæн фæбæрæг кæнынц сæ алыхуызон æууæлтæ æмæ миниуджытæ: уавæр, хуыз, хъæд, æууæл, миниуæг, бакаст.

АРВИСТОН

БАУЫРНАД ДÆ...

* * *

Стайән йæ бон тагъд згъорын нæу. Уыйхыгъд, йæ уæз 200—300 килограммы уæвгæйæ, зоны бынтон æнæсыбырттæй цæуы: адæймаг дæр æмæ царæгойтæ дæр ын йæ къахуынар зынтæй фехъусдзысты. Сæррæтт та каны 8 метры бæрц.

* * *

720 азы размæ (1288 азы) Шотландийы парламент уынаффæ рахаста, цæмæй сылгоймæгтæн бар уа, сæ зæрдæмæ чи фæцæуа, уыцы нæлгоймæгтæм моймæ ацæуыны тыххæй бахатын. Фæлæ сын уыцы фадат уыд æрмæст 29 февралы, ома цыппар азы иу хатт. Сылгоймæгтæн-иу «нæ» цы нæлгоймаг загъта, уый та хъуамæ стыр ивар бафыстаид.

* * *

Дунейы æшпæты рагондæр дондзæуæн ис испайнаг сахар Севильяйы. Цæуы йыл 20 æнусы. Арæзт у 20 000 гранит къæйæ, йæ дæргъ — 800 метры. Абон дæр кусы æнæкъуылымпыйæ, афтæмæй дыууæ мин азы дæргъы цалцæггонд никуы ’рцыд.

* * *

Францаг египтолог Жан Франсуа Шампольон (1790—1832) фондзæздзыд сабийæ латинагау æнæкъуылымпыйæ дзырдта дæстай фæрстæ куывдтыты чиныгæй. Йе ’стæм аз куы райдыдта, уæд иттæг хорз базыдта рагон дзуттаг æвзаг — цæмæй Зæронд фæдзæхст бакастаид, уый тыххæй. Уый фæстæ сахуыр кодта, санскрит, араббаг, сириаг, халдейаг æвзæгтæ. Египетаг иероглифты мидис райхалынмæ бæлгæйæ базыдта коптаг æвзаг дæр. Æмæ йын бантысти рагон цуркфыстыты апп раиртасын. Ныффыста рагон египетаг æвзаджы фыццаг грамматикæ.

* * *

«Вавилойнаг цаугæ мæсыг» — афтæ хуыдтой Эмиль Кребсы Берлины скæсæйнаг æвзæгты семинары бавнæлдта æвзæгтæ ахуыр кæнынмæ, æмæ пекины Германæн цы минæварад уыд, уырдаæм тæлмацгæнæджы куыстмæ бацауыны тыххæй курдиат куы балæвæрдта, уæдмæ зыдта канд кытайаг æвзаг нæ, фæлæ сирийаг, амхараг, ног грекыаг, гуырдыаг, персаг, афгайнаг, сомихаг, японинаг, Индийы адæмты æвзæгтæ: урду, хинди, гуджарати. Лингвистон моңц йæ зæрдæйы афтæ цыренæй сыгъд æмæ ахуыр кодта æхсæвы æртæ сахаты онг. Кытайæ Германмæ куы 'рбаздæхт, уæд кусын райдыдта Скæсæны бæстæтимæ бастдзинады информацийон центры. Уыд ацы центры тæккæ арыгондæр кусæг, зонгæ та кодта 60 æвзаджы.

* * *

Анджей Гавронскийы куы фарстой цал æвзаджы зонис, зæгъгæ, уæд-иу афтæ, нæ, дам, сæ нымæдтон, фæлæ уæддæр иуахæмы басасты, дзургæ æмæ, дам, фысгæ кæнын дыууиссæдз æвзагыл, æмбаргæ æмæ кæсгæ та, дам — сæдæ æвзагыл. Æцæгæй та зыдта дунейы æвзæгтæ иууылдæр — цардæгас чи у, уыдон дæр æмæ, чи нал ис, уыдон дæр. Кæцыфæнды æвзагыл дæр йæ бон уыди дзурын, зæгъæм, финагау дæр æмæ бенгайлагау дæр, грекыагау дæр æмæ санскритыл дæр, мард кельтаг диалекттæ дæр нырыккон англисаг æвзагæй æвзæрдæр нæ зыдта.

ЧЪЫНДЫТÆ ЦЫ ФÆУОЙ УÆД?

Цымæ цæмæн афтæ у: чи нæртон лагау парахат зæрдæйы хицау у, «нæ» ницæмæй зæгъдзæни, чи та ахæм мæрддзæст разыны, æмæ дзы зымæгон мит нæ рантысдзæн? Иерусалимы Дзуттаг университеты кусджытæ сфæнд кодтой ацы фарстæн дзуашп ыссарын. Фæлварæнты архайдтой 203 адæймаджы. Хъуамæ уыдон Интернеты равзæрстайккой дыууæ хъуыддагæй иу: се 'хца искæмæн радтой æви нæ. Æмæ рабарæг: рæдау адæймагтæн сæ ДНК-йы ис гены алыхуызон вариацитæ. Вазопрессин кæй хонынц, уыцы гормон сæрымагъзы чырæгты рæстырдæм скусын кæны, æмæ адæймаг вайы парахатзæрдæ, хæрзиуæггæнæг. Чъындыты ДНК-йы та-иу, цы гены кой кæнæм, ахæм стæм хатт разынди.

Куыд уынæм, афтæмæй, цæмæй адæм бахъуаджы сахат кæрæдзийæн æххуыс кæной, ууыл æрдз йæхæдæг бацархайдта.

АДДЖИНÆГТÆ ЧИ УАРЗЫ, УЫДОНÆН

Манхеттены (Нью-Йорчы иу хай — сакъадах) фысымуæттæй иуы фæзынди шикаладæй конд уат: къултæ, стъол, бандæттæ — цæвиттон, уаты цыдæриддæр ис, уыдон сты шикаладæй арæзт.. Ахæм уатæн рæстæгмæйы хицау суæвыны бар ис, лотерейæ хъазты чи рамбула, уымæн. Къафеттыты къоппытæй иуы ис сæрмагонд купон — кæмæ 'рхауа, уый суыдзæн æнахуыр уаты хицау, иу хатт ма йæ зæгъæм: рæстæгмæ.

72 МИНУТЫ — ИХЫ МИДÆГ

Вим Хоф ихы мидæг лæууынаы дунейы ахсы фыццаг бынат. 48-аздыд Хоф æрæджы Нью-Йорчы уынгтæй иуы, ихæй йе-мыдзаг чи у, ахæм мигæнæны фæлæууыди 72 минуты æмæ йæ раздæры рекордыл бафтыдта 4 минуты.

ЗЫДЫКАЙÆН — АККАГ ТÆРХОН

Иу ирайнаг сылгоймаг тæрхондонмæ хъаст балæвардта... йæ лæгыл: ахæм мæрддзæст, дам, у, æмæ судзины бын теман ласы, дæс азы дæргъы, дам мæ удхарæй мары. Тæрхондоны уынаффæ: лæг хъуамæ усæн балæвар кæна 124 000 сырхмæтæджы — сæ аргъ 200 мин доллары. Лæг тæрхонылæгæн афтæ, уыйбæрц, дам, æвиппайды бафидын мæ бон нæу æмæ мын бар раттут, цæмæй мæ усæн бон лæвар кæнон 50 сырхмæтæджы. Тæрхондон ын йæ 64 мины аргъ фатер конфискаци скодта: цалынмæ йæ бинойнагæн 124 000 сырхмæтæджы нæ балæвар кæна, уæдмæ нымад уыдзæн цъындыыл.

ПЕНСИОНЕРЫ ХОТЫХ — ТЕБÆ

Амуры областы, Эльбан, зæгъгæ, уыцы хъæуы пенсионертæй иуы хæдзармæ балæбурдта къæрных æмæ, дамбацайæ æртхъирæн кæнгæйæ, æрдомдта æхца. Мæгуыры капеччытæ йæ къухы куы бафтыдысты, уæд рафардæг. Фæлæ йыл тыргъы хæрхæмбæлд фæци сыхаг зæронд ус, йæ къухы — сырхзынг тебæ. Уыцы «хотыхæй» йын йæ сæр ныддаудта, æмæ хæддзу уызæг фæсур. Уый фæстæ пенсионертæ бадзырдтой милицæмæ.

ДМИТРИ ЛИХАЧЕВЫ ХЪУЫДЫТÆ ÆВЗАДЖЫ ТЫХХÆЙ

Адæмæн йæ тæккæ ахъаззагдæр исбон схонæн ис, цы 'взагыл дзуры, фыссы æмæ хъуыды кæны, уый. Ацы факт æппæтæй ахсджиагдæр, ахадгæдæр у. Адæймаг йæхи зонинхъом куы фæвæййы, уæдæй фæстæмæ йæ мадæлон æвзагимæ æмцыд фæкæны. Эмоцитæ, æнкъарæнтæ нын фæаивдæр, фæнывылдæр кæнынц нæ хъуыдытæ, фæлæ уыцы хъуыдытæ иууылдæр нывæст æмæ кæрæдзиуыл баст цæуынц æвзаджы фæрцы.

Адæймаг цавæр зонд æмæ уды хицау у, уый базонын дæ куы фæнда, уæд байхъус, куыд дзуры, уымæ. Адæймаг йæхи куыд дары, куыд цæуы, цы митæ кæны, уымæ гæстæ йын скæнæм аргъ æмæ хатгай фæрæдийæм. Æвзаг та нын бирæ бæлвырддæрæй рагдысы адæймаджы миниуджытæ æмæ культурæ.

Уæдæ адæмæн йе 'взаг у йæ культурæ æвдисæг, хицæн адæймагæн йе 'взаг йæ миниуджытæ æвдисæг куыд у, афтæ.

* * *

Иу чидæр мæм фыстæг æрбарвыста, æрмæст дзы йæ ном æмæ адрис нæй. Æнхъæлдæн, уыцы чидæры хуызæн бирæтæ хъуыды кæнынц. Æмæ æнæном фыстæджытæн дзуапн нæ фæдæттын, фæлæ ацы авторæн хъуамæ дзуапн ныффыссон.

Фыстæджы хъуыды ахæм у: æппæт нацитæн дæр, æппæт национ культурæтæн дæр сæ фæндаг æрæхгæнын хъæуы, хъуамæ фыссæм æмæ дзурам æрмæст уырыссагау, уæд, ома, уырыссаг æвзаг дæр уырыссаг нал уыдзæни, фæлæ «советон». Æппæт проблемæтæ дæр лыггонд æрцæудзысты, æмæ иу культурæ нæ диссаджы уырыссаг æвзагыл рæвдздæр рæздзæни. Фыстæджы кæрон та фидарæй загъдæуы: «Уæддæр хъуыддаг уымæ куы цæуы!»

Нæ, хъуамæ хъуыддаг уымæ ма цæуа. Ахæм уавæры ныхмæ архайын хъæуы. Иу æвзаг дæр рохуаты уадзгæ нæу...

Æвзагтæ алыхуызон кæй сты, алы æвзагæн дæр йæхи хуыз, йæхи миниуджытæ кæй ис, уый не стыр фарн у. Хи национ æвзаг уарзыны фæрцы размæ цæуы дзырдимæ баст сфæлдыстад. Æнæнацион æвзаг (йæ фарсмæ хорз сыхæгтау æндæр æвзагтæ куына уа, уæд уырыссаг æвзагæн дæр йæ кæрон уымæ цæуы) у, нывгæнæг æрмæстдæр фломастертæй куыд ныв кæна, уыйау. Ахæм æвзагæй дзургæйæ дæ хъуыр ныххус уыдзæни, де

'взаг дæ дзыхы сыр-сыр кæндзæни, тæлфдзæни, фæлæ ратас-батасмæ нал арæхсдзæни.

Сымах бафæрсдзыстут: цæмæн? Уымæн æмæ æвзаджы йæ истори хъæуы, хъуамæ дзырдтæн æмæ дзырdbæстытæн иуцасдæр уæддæр сæ равзæрд зонай, зонай идиоматикон дзырdbæстытæ, æмбисæндтæ, уыци-уыцитæ. Æнæ фольклор æмæ диалекттæ, æнæ литературæ æмæ поэзи æвзаг мæлдзой у. Йæ адæмы историйæ иппæрд æвзаг уыдзæни, дæ дзыхы змис куы бакæнай, уыйау, суанг ног наукон æмæ техникон терминологи саразынæн дæр нал бæздзæн, уымæн æмæ цух уыдзæни нывæфтыдгæнæн фæрæзтæй, традицийæ.

Æвзаг национ ма уа, уымæн гæнæн нæй.

* * *

Хъуыддаг афтæ у, æмæ хицæн национ æвзæгтæм скъолаты фаг æргом не здæхтæуы. Мæнмæ гæсгæ, бинонты тынгдæр ами-дин кæнын хъæуы, цæмæй сæ мадæлон æвзагмæ се 'ргом зда-хой иудадзыг. Ахуыргæнджытæ хъуамæ ныййарджытæн амо-никкой, æвзаджы культурæйыл куыд кусгæ у, уый. Уырыссаг æвзаджы ахуыргæнджыты хæс та у, сабитæ цы национ æвзагæй дзурынц, уый зонын, æвзæгтæ кæрæдзимæ барын, мадæлон æвзаг пропагандæ кæнын, æппæт æвзæгтæ дæр уарзын.

НАЦИОНАЛИЗМЫ ТЫХХÆЙ

* * *

Æз дæн цавæрфæнды национализмы ныхмæ дæр, кæцыфæнды адæмыпатриотизмы фарс. Фæлæ мыл хатгай куы национа-листы ном сæварынц, куы та уырыссаг адæмы ныхмæ тохгæ-наджы ном. Афтæ кæнынц, ма фыстытæ мын лæмбынæг чи нæ кæсы, уыдон. Иу хатт æмæ дыууæ хатты нæ дзырдтон: нацио-нализмæн патриотизмимæ иумæйагæй ницы ис. Махæй алкæй хæс дæр у патриот уæвын. Патриот уæвын у алы адæмы хæс дæр, уыцы адæмы хъысмæтыл куы цæуа ныхас, уæд. Фæлæ цыфæнды уавæрты дæр хъуамæ националисттæ ма уой. Национа-лизм æз нымайын, агрессивырдаем здæхт чи у, ахæм хъуыддагыл æмæ хъуамæ йæ ныхмæ карзæй дзурам. Хатгай æхсæнадон зондахасты агрессивондзинад йæхи равдисы иттæг гуымиры хуызы — зæгъæм, адæмы миддунейы йæ фæд ныууагъта, бирæ

азты чи ахаста, уыцы сталинон тирани... Хъуамæ цыдæр митæн бар лæвæрд ма цæуа. Хъуамæ национализмы гуымыры фæлтæрæнтæн сæ фæндаг æхгæнæм.

* * *

80 азы фæцардтæн æмæ уынын, тынг хъыг мын у, афтæмæй: фашизмы, нацизмы трагикон фыдракæндты фæстæ дæр та национализм йæ кæнон нæ уадзы. Уый мæ бон бамбарын нæу. Зноны трагикон цаутæ зонды хос нæ фесты æмæ рæдыд фæндагыл æрлаууыдысты, уæд национализмы азар йæхи кæмæн басыгъта, уыдон...

* * *

Нæ бæстæйы территорийыл цы хæдбар паддзахæдтæ фæзынд, уыдонæн сæ фылдæр се 'ргом здахынц æрмæст иу нацимæ, ома сæхиуæттæм. (...)

Чысыл адæмыхæттытæн се 'намонд уый у, æмæ сæ, ССР Цæдисæй чи ахицæн, уыцы паддзахæдтæ æфхæрын, цъист кæнын кæй райдайынц...

Национализм ныры дуджы стырдæр бæллæх у. Уыцы бæллæхæн йæ аххосаг та цы у? Адæмтæ кæрæдзи æвзæр кæй зонынц, уый. Сæ сыхæгты культурæ æмæ истори нæ зонынц. Уымæ историон наукæйы тынг бирæ мифтæ, мæнг хабæрттæ, фальсификацитæ ис. Стæй нæм арæх культурæ политикæйы дæлбар свæййы.

М. ЗАДОРНОВМÆ ГÆСГÆ

* * *

- Уарзгæ дæ кæнын, мæ зынаргъ!
- Уæдæ ма ард бахæр, зынаргъдæр дын цы у, уымæй!
- Ард дын хæрын мæ ус æмæ мæ сабитæй!

* * *

Дыууæ чиновничы фæцæуынц Кремлы тыргътæй иуы.
Фыццаг: — Мах рæстæджы раст адæмæн тынг зын цæрæн ссис.
Дыккаг: — Æмæ уый дæумæ чердыгæй хауы?

* * *

Лувр. «Ног уырыссаг» Ришельейы къалæтджыны уыцы парaxатæй йæхи æруагъта. Музейы кусæг æм дзуры:

- Кæм сбадтæ? Уый Ришельеы къæлæтджын у.
— Ма тыхс, нæ хо. Куы 'рбацæуа, уæд сыстдзынæн.

* * *

Дыууæ сыхаджы фембæлдысты стыр хæдзары асинтыл. Иуæн йæ къухы телевизор.

- Кæдæм æй хæссыс? — фæрсы сыхаг.
— Бырæттæм.
— Цæмæн?
— Мæ усы мад афтæ, телевизор, дам, куы аппараы, уæд мæхи амардзынæн.

* * *

Санаторийы дыууæ зеронд лæджы фæцæуынц хæрæндонмæ. Иу иннаы фæрсы:

- Хорз бынат дæм æрхауд?
— О.
— Мæ бынат дæр хорз у. Æрмæст мæ сыхаг хуыр-хуыргæнаг у.
— Мæнæн дæр.
— Æмæ кæцы номыры дæ?
— 201.
— Æз дæр 201.

* * *

Иуахæмы поэт, Советон Цæдисы Гимны автор Сергей Михалковы уаты телефоны дзæнгæрæг ныййазæлыд.

— Дæ бон хорз. ССР Цæдисы Сæйраг Советы Президиумæй дæм дзурæм. Наутæаразæн заводы кусджытæ нæм курдиат æрбарвыстой, фæнды сæ, цæмæй сæ ног арæзт науыл дæ ном сæварой.

Михалковæн уыцы хабар æхсызгон куыннæ уыдаид æмæ разыйы дзуапп радта.

Иуцасдæр рæстæджы фæстæ та йæм Сæйраг Советы Президиумæй дзурынц:

— Сæ нау æххæст рæвдзытæ нæма у æмæ курынц, цæмæй дæ ном сæварой цæугæдоны ленкгæнæг трамвайыл.

Михалковæн иуцасдæр йæ цин фæкъахыр, фæлæ сын уæддæр, хорз, зæгъгæ, загъта.

Ноджы та рæстæг рацыд, æмæ телефоны зæланг райхъуысти.

— Трамвайы хабар дæр сын нæ рæстмæ кæны, Сергей Владимирович, æмæ сæ фæнды, цæмæй дæ номæй рахоной баржæ.

Михалков мәсты кәнын байдыдта, әмә йәм чи дзырдта, уыдоны фәрсы:

- Әмә баржәйә ласгә та цы кәндзысты, ласгә.
- Фаджыс, Сергей Владимирович, фаджыс.

* * *

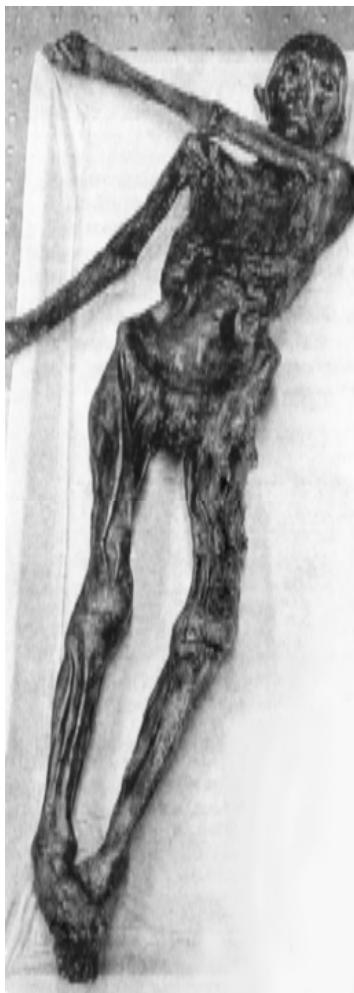
Иу әрыгон ләшпу ныффыста концерт фортепианойән әмә Шостаковичмә 'рбацыд: фәндыд әй, цәмәй йын уый аргъ скәна. Номдзыд композиторән йә бон «нә» зәгъын нә бацис әмә ләппуйы роялы цур сбадын кодта. Сахаты 'рдәджы фәстә узәг цагъд фәцис йә уацмыс әмә разылди Шостаковичырәм:

- Цәй, куыд у?
- Иттәг хорз, — багуым-гуым кодта Шостакович, стәй фәстагмә йә хуыды әххәстәй райхәлдта:
- Водкә нуазынай ахәм уацмыстә фыссын бирә хуыздәр у.

* * *

Сәрд. Хуыцаубон. Культурәйы әмә фәлладуадзән парчы эстрада. Әвдисынц дзы концерт — адәмон зарджытә, юмор, балет, әрмахуыр куыйты алыхуызон хъәзтытә, цәвиттон, арвистонгонд цыдәртә. Эстрадайы размә — бандәтты дәргәйдәргәмә рәнхытә. Адәм дзы хәрз стәм. Чи арахъхъ нуазы, чи йе 'мбал чызгән батә-хъәбыстә кәны, чи цы.. Бандәтты рәнхыты 'хсәнты кьаннәг сабитә — разгьор-базгьор, сә мадәлтимә хъәртә, хыллистытә, цыбар-цыбур. Уалынджы ныхасы бар радтой зындгонд поэт Игорь Иртеневән. Йә рацыдыл ын адәмәй, куыд фәзәгъынц, цин дәр ничи бакодта, хыг дәр ничи ракодта. Әрмәст иу зәронд ус эстрадайы тәккә ракомкоммә иунәгәй бады, поэтмә комкоммә кәсы, мидбылты худы әмә йә сәр разыйы тылд кәны. Поэтән уый ныфсы хос фәци әмә йә хуыздәр әмдзәвгәтә кәсын байдыдта фәд-фәдыл. Зәронд ус зәрдәхәларәй йә мидбылты худы әмә йә сәр тилы әнәрынцойә. Поэт ноджы тынгдәр сразәнгард әмә бынтондәр йә удәй бацыди, каст йе 'мдзәвгәтә, цалынмә нә бафәллад, уәдмә.

Иртенев фәссценәмә куы ацыд, уәддәр зәронд ус йә мидбылты худынай әмә йә сәр тилынай нә банцади. Паркинсоны низәй сади, мәгуыр...

*Незаманты чи цард, ахэм
адæймаджы муми. Цæуы йыл
5000 азы. Ссардтой йæ Альпты.*

Ацы нывагн ном та уагхадэг ратгугт.

Цард тох у.

ИРОН
ПОЭЗИИ
АНТОЛОГИ

АБАЙТЫ ЭДУАРД

(1953)

Кæддæр ссæдзаздзыд поэт Калоты Хазби ныффыста: «Чи зоны, æрмæст мæм иунæг хорз миниуæг ис — тырнын, нæ поэттæ куыд нæ фыссынц, афтæ фыссынмæ». Иттæг раст бафиппайдта æрыгон лæппу, сфæлдыстады сæйрагдæр цы у, уый. Хазбийы размæ дæр уыцы хъуыды бирæ дзырдадзæугæ адæймæгтæ загътой. Мæнæ Белинскийы ныхас: «Чем дарование сильнее, тем оно оригинальнее». Ахæм хъуыдыйыл хæст уыди, загъæм, Есенин дæр: «Петь по-свойски, даже как лягушка».

Абайты Алыксандры фырт Эдуард нæ поэзимæ æрбацыд йæхи хъæлæсыуагимæ, йæ фыццаг фæлварæнтæ дæр уыдысты хæдхуыз, оригиналон. Иу 25 азы размæ æрыгон поэты тыххæй ныффыстон: «Нейтрон æмæ лазеры æнусы ирон адæймæй рохуаты бирæ хæзна-дзырдтæ баззад, иу дзырдуаты дæр сын ссарæн нал ис. Уыдон нæртон æфсургътау заманты сау ныккæнды æнæ хицауæй, зылдхъуагæй «схъæддаг сты», сæхицæн агурынц аккаг барджытæ. Мæнмæ гæсгæ, уыцы барджытæй иу у Абайты лæппу: «сапонæхсад, айкæвдылд сæ акодта», æмæ йын æвæджиу дугъæттæ басгуыхтысты».

Абон дæр нæ ивын мæ хъуыды. Уæвгæ уæд нæ номджын фысджытæй иу мемæ не сразы: иу рох дзырд дæр, дам, нæ арын Эдуарды æмдзæвгæйы. Афтæмæй мæнæн мæ ныхасы сæр иу æмдзæвгæ нæ уыди, фæлæ æрыгон авторы сфæлдыстад иумæйагæй. Фæстæдæр Абайы-фырты уацмыстæ газетты, журналты арæхдæр зынын куы райдыдтой, хицæн чингуытæй йын куы рацыдысты, уæд рабæрæг, æз раст кæй уыдтæн, уый. Дзырдуат дæр ма нын сарæзта журналæн,

«фыдæлтæй мæхæлы чи баззад», ахæм дзырдтæ æмæ дзырдбæстытæй («Мах дуг», 1995, №2).

Эдуард райгуырди Ногиры, астауккаг скъола дæр уым фæци каст. Уый фæстæ ахуыр кодта ЦИПУ-йы филологон факультеты. Иу афæдз фæцис æфсады, стæй куыста алы рæттыг уыди дурафтауæны быраузилæг, Дзæуджыхъæуы 23-æм скъолайы ахуыргæнæг. 1988 азæй нырмæ та кусы газет «Рæстдзинад»-ы редакцийы.

Абайы-фырт у дыууæ поэतिकон чиныджы автор: «Кæрдæгдзон къæвдатæ» (чиныгуадзæн «Ир», 1991), «Донгуырæн» (чиныгуадзæн «Ир», 2000).

Кæронбæттæны мæ поэтæн цыбырæй зæгъын фæнды цалдæр фиппаинаджы. Мæнмæ гæсгæ, сæрибар формæйы хуыздæр арахсы йæ хъуыдытæ, йе 'нкъарæнтæ æвдисынмæ. Æз ын йе 'мдзæвгæтæ æхсызгонæй фæкæсын, цыдæр зæрдæрухсгæнæг уддзæф мыл сæмбæлы йæ рæнхъытæй. Фæлæ йын алкæд æнæаипп нæ вæййынц, уымæ гæсгæ мæ фæнды, мæнæ ахæм хъуыддæгтæм йæ хъус куы 'рдарид, уый.

Иуахæмы мын Джыккайты Шамил мæ цæстмæ бадардта, дæ рæнхъыты райдайæны, дам, хатгай апостроф кæй сæварыс, уымæй æмдзæвгæ æвидауц кæны. Æз абон дæр бузныг дæн Шамилæй æмæ архайын мæ аиппæй фервæзыныл. Эдуарды дæр йæхи бахизын хъæуы «апострофы низæй». Райсæм мæнæ ацы рæнхъытæ:

Æви, зæгъын, тугау, кæд цæссыг фæтарст
'Мæ уымæн ныхъуырын цæссыгимæ маст.

Фыццаг æмæ дыккаг рæнхъы 'хсæн цыппар æмхъæлæсоны кæй сгуппар сты, уый æвзæрырдæм фæзынди рæнхъыты музыкайыл. Музыка та поэзийы сæйраг элементтæй иу у. Эдуард цыма рифмæмæ дæр йæ хъус фаг нæ дары. Зæгъæм, рифмæтæ нæ рауади мæнæ ацы дзырдтæй: «бакодтай — къахвæдæй», «æвналы — хæры», «ирвæзти — ныхæстæ», «мизы — митæ», «мбай — бар». Æмæ ма иу фиппаинаг: хатгай æнæхъуаджы даргъ бынæттæ вæййы поэты æмдзæвгæты, уæлдайдæр йæ верлибрты.

* * *

Нæ фадгуытæ нал зынынц,
Сойгæрдæджы мыггæгтæй,
Ичъитæй,
Нæ сæртæ дæр спыхцылтæ сты,
Спичъитæ...

Цъуйы бæзцъар къалиутæй
стылитæ
аразæм
Æмæ, фæлтæхæг цъиуты фæзмгæйæ,
Бауасæм...

Цымгæ-хæргæ бонтæ кæны,
Цымгæ-хæргæ.
Хурæн йæ тынтæ —
Хуыйæн хæрдгæ.

Дымд цæхæрау судзынц йæ къухы
Йæ мыртгæйы цупæлтæ
Ме 'мбалæн.
Куыд амонджын стæм,
Уый, фырдиссагæй,
Нæхæдæг дæр
Не 'мбарæм...

* * *

Дæ авдæны тъæпæнтæ дын куы суадзын,
Уæд дидинæгау райхæлыс мæ разы.
Дæ фаг цинтæ, хъæбул, мæ бон куынæ у,
Дæу аккаг уарзт мæ зæрдæйы нæ цæуы.

Фырдиссагæй æз дæр ысдæн сывæллон,
Уæдæ æндæр цы бакæнон, куыд кæнон!..
Дæ фаг цинтæ, хъæбул, мæ бон куынæ у,
Дæу аккаг уарзт мæ зæрдæйы нæ цæуы.

* * *

Æрвдидинæг,
Цъæх арвы хъæбул,
Тæлмæндзæг
Æмæ цæсты фидыц!
Цыма райстай
Дунейы уарзæгой чызджыты
Барон
Æмæ æнæлаз æнгас...

Скæн-ма мæ
Дæ тавицаккаг,
Скæн!
Фæнды мæ уæлæрвтимæ
Бахæстæг,
Æрвдидинæг,
Цъæх арвы хъæбул,
Тæлмæндзæг
Æмæ цæсты фидыц!..

* * *

Ацыд ацы
давонафон
 Ацырдыгæй фахс..
Фæлæ, фалæ,
Сæнчы зæнджы
 Бацыдаид магъз..
Рындзы фындзыл
Тулдзæй дурдзæнд —
 Иугуыры къæдзæх.
Уидагмидæг
Хъару хъары
 Æмæ дзы ныццæхх.

Уалдзæг. Калцæг
Тæрсы 'рфæрсыл

Нал æруагъта тулдз.
Ратон, суадон,
Зæххы æххы
Дадзинты хæлбурцъ!..

* * *

Хур
йæ цæсгомы хуызхортæ скалдта,
æмæ йæм сæууон дидинæг
сывæллоны зæрдæйау райхæлд.
Саргъы базау ма мит
хæхты саггæмтты бады.
Бынай та мит инджын сылыдзæссыг фестад.

Мæ зæрдæйы равгау
тæдзынджытæ хъазынц.
Тæдзынаг
тæдзынаджы
байдыдта
'ййафын,
цыма цыдæр зæгъынмæ хъавынц.
Æмæ маена
цыхцырагæй фемахст:
«Ныр та-а-агъд уыздæн
Бæлдæ-æ-æрæны
Ка-а-асуты дидинæгкалæн!..»
Хур —
Зонды æдзынаг,
Дидинæг —
Зæрдæйы тæдзынаг.
О мæ зонд,
дæ дзыккухæринæгтæ
бахæр!
Равдæлон кæн стад сæнау
дæ быркуытæ,
зæрдæ!..

* * *

Цавæр дæ, чызгай,
цавæр
цавæр?!
Уæлдай мæ ницы хъæуы дæуæй,
æрмæст-иу мæм дæ къух
авæр,
авæр
æмæ дын дæндаг судздзынæн
будæн, будæн
æмæ дæ хъуырагънæгæн дардзынæн
цæст æмæ
удæн!

Дуры дуар макуы фестай, чызгай,
дуры!
Дуртæ дæм макуы фæдзурой,
дуртæ!
Иу фæлмæн ныхас-иу мын зæгъ
мæ цуры,
хуртæ мыл ракасдзæн
хуртæ...

Дæ бындар фæуай, чызгай,
дæ бындар!
Уæлдай мæ ницы хъæуы дæуæй
æшпындæр,
æрмæст-иу мæм хаттæй-хатт
бахуд,
æмæ уæд Дуне иууылдæр
мах у!..

* * *

Мæ хуыссæг та дысон,
дæу мысгæйæ,
хæйрæджыты хай
фæци.

Дæ хицауы арынджы стулай,
цы 'хсæв дæ!

Дæ фенд та мын
æхсызгон уыди,
сыгъдæн
уазал куыд æхсызгон вæййы,
афтæ.
Кæд мæ базæн дæр
уымæн агуырдутон
йæ уазæлттæ,
уымæн?

Никую æрзоныгыл кодтон
суадоны доны раз йеддæмæ.
Дæ разы йеддæмæ
мæ сæр никую æркъул кодтон.

...Фæлæ, дам, лæгæн куы вæййы
йæ амонд,
уæд, дам, æм цæндыл дæр
дур
базмæлы.
Стæй, дам, амонд
фаджысы сæр дæр
абады...
Мæ хуыссæг та дысон,
дæу мысгæйæ,
хæйрæджыты хай
фæци.
Мæ базыл
иу уазал ран дæр
нал баззади.
Фæлæ та, æнхъæлдæн,
мæ сыгъдтыгыл фугæнгæйæ,
баззайдзынæн...
О дæ хицауы арынджы стулай,
цы 'хсæв дæ!..

* * *

Бабыз
бабызы быныл
баззад.
Си уæхæмдзæхдон
кæрчымæ,
фæлæ сæ уæддæр йæхи
аласы...

Айхъусы:
кæд ыл искуыцæй
иу бабызы уасын
ссæуид...

* * *

Мæ хъæбысмæ 'рбаппар,
Мæ хъæбул, дæхи,
Мæ уд уа дæ баппа,
Дæ фæлмæн дзыкки!

Цом, Терчы ызмисыл
Гуккутæ фыцæм!
Дæ лакъон хæбизджын
Куыд адджын уызæн?!

Фен: йе знæт цæхъалтæй
Дон смисын и — змæст,
Дæ чысыл фæхъаутæ,
Мæ битынадзæст!

Уым, стъалыгушпартау,
Сты дидинтæ бардз,
Мæнæн сæм гушпартау —
Мæ зæрдæйы уарзт.

Мæ цæуæнтæ зонай,
Уым баззад мæ уд.
Ызных æмæ 'хсонау,
Хъæрмудæй цæрут!

Дæ фыды зæхх уарзай,
Мæ сау номхæссæн.
Уый чи цæгъды уазал
Дзæнхъадуртæ 'хсæв?..

* * *

Сты мæ цæстытæ
Рухсы æхснудæн къуыбылæйттау.
Дыууæ рухсы тынæй
Фæивæзынц хурмæ.
Æхснуды сæ хур йæхиуыл,
Фæлæ сын нæй фæуæн,
Уымæн æмæ хурæй рухс кæнынц
Фæстæмæ...
Цъæх мигъ.
Сылыйы ныххауд цыма
Хур.
Æндæргтау дзы змæлынц
Адæм,
Цыма
Хуры рухс агурынц,
Цæмæй сæ хуыз бацæуа,
Уый тыххæй...

* * *

Æхсыры цады чызджытау
Мæ цæстыты
Хуры фæлмæн тынтæ
Найынц сæхи.
Хъæдæрдузы,
Рудвæлдæхтытæ уæлæдарæсы,
Гаккырисæй хъазы,
Цæликъайæ
Накъæ сывæллон.
Æфсæст цæпитыртæ кæны.

Æртыбоньг,
Æгъуыстуай куыд фæдæн!
Цавæрдæр сырд æм
Фæхъуызы.

Куы руваснуар авæййын,
Куы та мæ нуæрттæ
Уæнгбазмæлынхъом дæр нал вæййынц,
Мæ зæрдæйы кæркæ-мæркæ фæлгъуызтæ
Мæ цæсгомыл ивынц
Тас æмæ мастæй.
Фæлæ нæй дыдзæхсæндзинадæн рæстæг,
Кæд мæ цæсгом æмæ ме 'фсарм
Нæ бахордтон,
Мæ туг æмæ мæ зонд нæ банызтон, уæд.
Рафыхт мæ туг.
Фæцыдæр и мæ зонд.
Ферох мæ и ме 'взаг.
Адаймаг кæй дæн,
Уый дæр мæ ферох ис.
Сырджын хъæды сырдатæ
Фæлыгъдаиккой
Мæ богътæй...

Кæрæдзи бахæрынаæввонг
Нæхи нæ кæрæдзиуыл æндзæрстам.
Афтæмæй-иу,
Фыркъагæнæн цышпурсы,
Мæ нартхоры ссадæй конд фыркъа бахæрын
Никуы бауарзта мæ цæст.
Афтæ-иу мæм каст,
Цыма йæ сауæвзалы цæстыты
Цардудæгас цæхæр и...
Мæлæтдзаг тох.
Дыууæйæ дæр —
Тугхъæлæс æмæ рондзхъæлæс.

Мæ фыдтæ мыл кæнынц
Зæлæу-зæлæу,
Фæлæ мæ тæвдæй рыст нал æмбарын.
Цъиувæдисæй
Улæфт улæфты суры.
Диссаг!
Куыд цыбæл кæнын хом туджы тæфмæ.
Диссаг!
Куыд æвзыгъд, куыд арæхстджын дæн
Дæндагæй!
Дугъы диссаг!
Куыд æнцон вæййы
Адæймагæй сырд скæнын,
Фæлæ сырдаё адæймаг скæнын
Куыд зын у!

Хæйрæг йæ зонæг,
Цас рацыдис, уымæн..
Æрчъицыдтон иуафон.
Скодтон мæ цæстытæ ивазæгау.
Æрысгæрстон..
Æгас мæ ницыуал уыд.
Сыгъди мæ буар,
Зæронд пысырайæ нады хуызæн.
Æвæццæгæн, мæ хæстытæ хус кодтой
Æмæ,
Куынцдымæны бын цæхæры сыгъдау,
Сыгъдысты,
Зæрдæйы уидæгтæ ластой.
Хъæрзгæ-нæтгæ,
Тыхамæлттæй,
Мæ фарсыл æркодтон тулæгау.
Сырд
Тыбыртæдзæгъдæн, гæндзæхтæдзæгъдæн кодта.
Йæ цæстыты зиллæччытæ
Сæ уæлтгыфылты ссыдысты.

Каст ма йæ мæлдзой цæстытæн сæ урсытæй.
Цæрвцæгъдагау кодтой йæ тæнтæ.
Цы бакуыстон,
Цы бакуыстон!
Мæ зæрдæйы тугтæ ныттагъдысты!
Мæ фазыл æм бабырыдтæн...
Мæ хъару асаст.
Мæ цæстыты зынг фæхуыссы.
Мæ цæсгомы рысты æнцъылдты ныртæккæ
Мæ уды фæстаг змæлын ныцъцъист уызæн...

Федтон-ма,
Куыд сыстад сырд, куыд алыгъд...
Фехъуыстон-ма,
Чысыл дарддæр куыд куыдта саби.
Амардтæн.
Хæйрæг йæ зонæг, цас рацыдис,
Уымæн.
Куыдта мæ риуыл саби.
Сырд та,
Ниугæйæ,
Мæ хъæдгæмттæ сдæрдта...
Фын...

РÆМОНТЫ ГЕОР

(1953)

Поэтæн, аивады кусæгæн йæ удыхъæд, йæ зонд-ахаст, йæ митæ цавæр вæййынц, цы уарзы, цы нæ уарзы, бинонты 'хсæн дæр, куысты дæр, адæмимæ фембалгæйæ дæр йæхи куыд дары, уызæгтæ иууылдæр разынынц йæ уацмысты. Рæмонты Харитоны фырт Геормæ ис æрдзон зонд æмæ æфсарм, у хиуылхæцгæ, бонзонгæ æмæ хæдæгъдау, уæхскуæз куыстыл фæцалх чысыл сабийæ æмæ абон дæр «йæ риуыгъд —

бæрæг». Йæ риуыгъд бæрæг у поэзийы дæр: сонеты формæйы уа, цыппар кæнæ аст рæнхъæй амад миниатюрæйы уа — алы хатт дæр йæ уды риссæгтæ, цинтæ æвдыст æрцæуынц ехсы къæрццау рæстдзæвин, ахадгæ ныхæстæй. Дзæбæх арæхсы поэт юмор æмæ сатирæйы жанры дæр — ис æм цыргъзонд эпиграммæтæ æмæ пародитæ.

Геор райгуырди Цæгат Ирыстоны — чысыл хæххон хъæу Къамсхойы. Ахуыр кодта Буроны астæуккаг скъола-интернаты. 1971 азæй 1973 азмæ уыди Советон Æфсады. Æвдайæм азты йæ бинонтæ æрбалыгъдысты Алагирмæ. Ам Геор куыста хъæдгуыстгæнæн фабричы, фæстæдæр та — электрондыхуромæнты заводы.

Поэты æмдзæвгæты фыццаг æмбырдгонд рацыди 1991 азы, йæ ном — «Фæлварæн» (чыныгуадзæн «Ир»). 2002 азы ма йын чыныгуадзæн «Ир» рауагъта поэतिकон чыныг «Рухс æмæ Тар».

* * *

Мæ фидæнæн мæм нал баззад ныфсы мур,
Мæ фæндтæ дæр — зæйхост æмæ уырыд.
Фæлæ мæ цард бынтон гаффутт нæ уыд, —
Ыскасти-иу мыл хаттæй-хатт дыдзы хур.

Мæхи лæмæгъæй не 'вдыстон куыдзы цур, —
Нæ мæ баззад нæ сау рæстæг æвыд,
Фæлæ фылдæр йæ кæлæнтæ, йæ фыд, —
Ныр дæр ма мæ хæрдмæ суры тыхы дур...

Цы федтон царды зын æмæ фыдбонæй,
Нæ сæ ивын æнцон æмæ æхцонæй,
Ыстæй нæ домын искаемæй æххуыс.

Уæлтæмæн... Ехх, мæ риуы ма дзы уидзын
Æрхъис-муртæ, мæ зæрдæ сæ æндидзы,
Йæ цæхæр ма мын раздахид мæ ныфс.

* * *

Дæ раст уд нын — æфхæрд æмæ æлгыст.
Æлгъаг митæм ма чи сарæхсид махтау?!
Дæ фарны раз тыхджындæр разынд мах дау,
Хæссы нын цин дæ æгуыздæг, дæ рыст...

Мæстæй кæнæнт дæ дæндæгтæ хъыррыст,
Нæ фыдгойтæй дæ цæсгом судзæд артау, —
Дзæнгæлтæ кæнын хорз зоныц хæсгардау
Нæ даргъ æвзæгтæ, — арæхстгай сæ куыст.

Гамхудтæ ныл, — нæй архайæн æргом,
Нæ иуæн дæр нæ разындзæн йæ ном,
Æмæ нын уымæн ницы у дæ бон.

Æнауи стæм куырм уырытау гæрæм,
Нæ иу — фæлитой, иннæ та — кæлæн, —
Дæ фæдыл зилæм, хинтæ дын кæнæм!

ÆХСÆРДЗÆН

У арфæгонд сæууон хурæй, цъæх арвæй:
Йæ алы 'ртах дæр ирд æмæ сыгъдæг.
Йæ тызмæг равг, йæ монцты тых тырнæг
Ыскодтой уый дæвдæг ихтæн сæ тарфæй.

Æрмæст ын уахъæз алагъз кæны армæй
Йæ судзгæ барц, У тугæй йын хæстæг
Рæувад сычъи дæр — арц-цъушпыл цæрæг, —
Рæвдыд у дон йæ бæрзонд уды фарнæй.

Уый йе 'мдæттæй сæруæлдайæ фæлгъауы
Цæхæр цæгъдын: мæнмæ ма, дам, кæсут, —
Сырхзынг рæхысæй рындзæй-рындзмæ хауы,

Йæ цæстысындз — цъымаратæ, æнуд...
Йæхи сæрбынмæ фехсыны æгъдауы
Уынын: ысты Поэтимæ æмуд.

1994

* * *

Дæ цæстытæ... Лæууы сæ судзаг зæрдыл.
Мæ сыгъдæг уарзтæн бакъуырдытой йæ ных.
Сæрбæрзонд — ды, æз та — сæркъул, æдых, —
Æнæрвæссонæй акастæ мæ сæргы.

Дæ зæрдæмæ уыд фарн хæссæг мæ зæрды,
Дзырдтон мæхицæн: сау лæппу, ысгуых, —
Æрсабыр кæн йæ цæстыты тымыгъ!..
Уæдмæ æрхызт æндæр лæппу уæ кæргы.

Нæ дæм уæндыдтæн бакæсын æргом,
Мæ фырнымдæй æлгъин уыдтæн ныхæстыл..
О сусæг уарзт!.. Уæззаудæр нæй æргъом.

Æййафдзæн мæ адзалы бон мæ бæстыл, —
Фæстаг уысм былтыл базмæлдзæн дæ ном,
Дæ худгæ цæсгом ауайдзæн мæ цæстыл.

1991

САБИДУГ

Мæ сабидуг гаффутт уыди кæлæнæй,
Хъæрахст æмæ фæдистæй дæр — быгъдæг.
Йæ фарнæй уд — æвронг æмæ сыгъдæг,
Уым дзаг уыд зæрдæ амонды тæмæнæй.

Ныры дугæн йæ сау цæсгом æфсæнæй, —
Кæны мæ цард мылазон тар, уынгæг,
Уæддæр цæуын æрвон рындзмæ сындæг,
Æмæ хæссын мæ фыдцæфтæ æрхæмæй.

Уынын: хæтынц сæ «рацарæзта рухсмæ»
Хæрам, фыдæх, æвидыц æмæ хин...
Цыдæр мæм сиды ивгъуыдæй къæрцхъусмæ.

О сабидуг! Нæ мæ фæзилдзæн зин, —
Рæдау, уæлмонцæй ивылдзæн æнусмæ
Мæ зæрдæйæ дæ сыгъдæг равг, дæ цин.

* * *

Фæхицæн мæ и цардуалдзæг, фæхицæн,
Йæ ацыдыл цæуы цыма æнус...
Мæ сæфт азтæ — йæ уаргъбасты, йæ рухс,
Йæ хъарм æз дæр нæ ауагътон мæхицæй.

Ныр цард сæ бар — хуырым æмæ хъæццицæн,
Мæ уæлмонц уд сæ сау митæм фæхъус:
Йæ фæдыл нæ кæдæм кæны уæзхъус?
Кæдæм цæуæм æварнимæ æмхицæй?

Йæхиуыл ма цы ныфсæй хæца зæрдæ! —
Уæззау цæфтæй, лæгъз æвзагæй фыдцард
Куы кæна дæу цыфыддæрæн æмсæрон!..

Уæддæр цæгъдын мæ фæстауæрц цæхæртæ
Æмæ зæгъын: фæтагъд кодтай, мæнгард,
Гæвзыккæй нæ, лæгæй хъуамæ фæцæрон!

НЫР ЗОНЫН

Ч. Ф.

Нæ бамбæрстон, уастæн,
Куыд рауад æваст
Зæрдæсудзæн уарзтæй
Зæрдæмарæн маст!

Лæууыдтæн-иу сагъдæй,
Куы мыл тыхтай хин
Дæ фæндыры цагъдæй,
Кæлæнгæнаг зин!

Цы кодтон сәрфатәй, —
Зәрдылтайгә мыд
Зәрдәлхәнән батәй
Мә риумә куы цыд...

Ныр зонын: әмбылды
Фәдән әз, — уыд тутт
Зәрдәсайән былты
Ныфсәвәрән худт.

1996 азы 10 июль

ХÆХХОН ДОН

Цъитийә әртагъди
Ирд әртәхтәй тагъд,
Рындзәй йә әруагъди, —
Базыртыл әртахт...

Уый монцты әвирхъау
Нуарәндыгъд цәхәр
Фах әрфаста цирхъау
Арф әмә цәхгәр.

Хъазы уал йә барцәй,
Фәлә йын зындон
Скәндзысты йә балцәй, —
Ласдзәни бырон.

УИДÆГГÆ

Æнкъарынц цины рухс, фыдәх,
Хай исынц царды узал, хъармәй;
Æмбәхсы сә нә цәстәй зәхх,
Фәлә царәм, цәуәм сә фарнәй.

Сә удтә фидауцән — нывонд,
Нывонд сә зәрдәты цәхәртә,
Цәмәй цъәх уәлдәфы бәрзонд
Хәссой цъәх бәләстә сә сәртә.

АНАУЫНОН КАМАН ДАН...

Цы монцтэй судзын — зоны..
Уавгæ, куыд ыл ис худæн:
Мæ кой дæр æй æвзоны,
Мæ уынд дæр ын — цæстдудæн.

Йæ фидауцы тæлмæнтæн
Нæй сихсийæн мæ уды,
Анауынон каман дан,
Уый уын æдзух, тæхуды!

АФХÆРД БАЛАС

Мæ уд æрхуым, фыдмылаз:
Нæй сырæзан бæрзонд!
Мæ цъуш къуырынц æрвылаз, —
Мæ уæрхæн дæргъ — нывонд.

Æгуыст адæм сæрддæргъы
Мæ цъæх сатæджы — хæрх.
Цы кæниккой мæ дæргъæй,
Ныр сын дзæнæт — мæ уæрх.

1993

МА БАХ БÆРЗУИСÆЙ УЫД

Мæ бæх бæрзуисæй уыд, — фæрæз
Тæхынæн цъæх фæзты уыдис.
Мæ уисмæ уисæй 'взыстон æз,
Фæлæ йыл никуы 'руагътон уис.

Хæрам гæшпæвонг уыд, фыдæх,
Фæлæ бæхыл бадтæн, бæхыл!..
Мæныл уæд фидар хæцыд зæхх
Æмæ нæ хæцыдтæн зæххыл.

1998

* * *

У сыфтæрызгъæлæн, иуæй,
Иннæмæй — йæ сысæн донæн...
Мигъæн цъитийы цъæх риуæй
Нæу йæхи йæ бон ыстонын.

Æрдзы бур-бурид цæхæрæй,
Зæрдæ, нал растдзæни сæрдтæм;
Хохæн, урсгæнгæ, йæ сæрæй
Мит æрхæццæ и йæ тæрттæм.

АРВМÆ БАЙХЪУСÆМ

Ахсæв стъалыстон
Арв цы рухс сæлфы, —
Уый ронг банызтон,
Уый цъæх улæфын...

Арвмæ байхъусæм,
Уый, нæртон зæнæг,
Фарнæй, уаз рухсæй
Мах — æрвонгæнæг!

* * *

Рæстдзинад Рухсимæ нæ цардæн —
Йæ фидауц, фидар æнцой, уарт...
Кæркхъус, лæгмар æмæ мæнгардæн
Сæ бынтыл иумæ суадзынц арт.

Сæ удварн арвы бын — æнусон.
Сæ ныхмæ цасфæнды дæр кус, —
Зæххыл Рæстдзинад æмæ Рухсæн
Сæ бынæй ничи суадздзæн рухс.

ТЕРЧЫ ХЪАСТ

Цæуын у цард. Æнцой нын
Мæлæстау у, уый зонæм.
Æнтæф æнус... Уæ дойны
Сæттын йæ хæс мæ донæн.

Мæ туджы — зарын, хъазын...
Нæ хæхтæй гуырд дæн — уаз уд.
Уæ чъизитæ кæй ласын,
Мæ уд мын уымæй ласут!

Цъары фæрстыл:

1. Сылгоймаг дзулимæ. Чъырдуур.
2. Фæндаггон фæллад уадзгæйæ.
3. Дондзау.
4. Зæронд лæг æмæ бæх.

* * *

<i>Технический редактор</i>	<i>Виктория БОРАЕВА</i>
<i>Корректор</i>	<i>Заира КАРАЦЕВА</i>
<i>Компьютерный набор</i>	<i>Марина КИРГУЕВА</i>
<i>Компьютерная верстка</i>	<i>Ирида КОДЗАТИ</i>
<i>Дизайн</i>	<i>Залина ГУРИЕВА</i>

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

*Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.*

*Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

**Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательства,
Союз писателей РСО-Алания**

Подписано к печати 30.05.08. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура шрифта Музл. Печать офсетная. Усл. п. л. 10,23. Учетно-изд. л. 9,9. Тираж 1900 экз. Заказ № 1067.

*Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru*

Отпечатано в ОАО Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

Дондзау.

